

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ƏJDƏRZADƏ ELSEVƏR MƏCİD OĞLU

“VERGİ DAXİLOLMALARININ TƏHLİLİ VƏ ONLARIN
OPERATV TEXNİKİ UÇOTUNUN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifrəsi və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos.R.A.Salayev

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos.I.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ – 2016

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3
FƏSİL I. VERGİ DAXİLOLMALARININ PROQNOZLAŞDIRILMASI VƏ TƏHLİLİ	8
1.1. İqtisadi proqnozlaşdırmanın mahiyyəti və növləri.....	8
1.2. Vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodları.....	12
1.3. Müxtəlif vergi növləri üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması.....	21
1.4. Vergi daxilolmalarının təhlili	33
FƏSİL II. VERGİ DAXİLOLMALARININ OPERATİV-MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİLİ ƏSASLARI	41
2.1. Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun iqtisadi mahiyyəti.....	41
2.2. Hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotunun şəxsi hesab və rəqərlərində aparılması qaydaları.....	43
2.3. Hesablanmış vəsaitlərin şəxsi hesab və rəqərlərinə daxil edilməsinə əsas verən sənədlər və onların daxil edilməsi müddətləri.....	50
2.4. Büdcəyə olan vergi borcları və faizlərin hesablanması, əvəzləşdirilməsi və artıq ödəmələrin qaytarılmasının uçotu.....	56
FƏSİL III. VERGİ DAXİLOLMALARI ÜZƏRİNDƏ NƏZARƏT İŞİNİN TƏŞKİLİ METODİKASI	66
3.1 Vergi daxilolmaları üzərində nəzarət işinin təşkili.....	66
3.2. Vergi orqanları tərəfindən aparılan nəzarət işinin təhlili.....	73
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	83
İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI	87

**«Biz bazar iqtisadiyyatını
vergi yolu ilə tənzimləməliyik»**

Heydər Əliyev

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı, əsas məsələlərin müsbət həlli, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin güclənməsi və digər strateji məsələlərin müvəffəqiyyətlə həll edilməsi dövlət büdcəsinin ödəmə imkanlarından çox asılıdır. Respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçdiyi indiki şəraitdə dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin əsasını hüquqi və fiziki şəxslərdən alınan vergi, rüsum, yığım və digər məcburi ödəmələr təşkil edir. Ödənilən vergilərin əhəmiyyətli hissəsi hüquqi şəxslərin payına düşür.

Təsərrüfat subyektləri tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin vergi orqanlarda uçota alınması vergi nəzarətinin ən mühüm və ayrılmaz hissəsidir. Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq vergi orqanları vergi ödəyiciləri tərəfindən maliyyə orqanlarının xəzinədarlıq şöbələri vasitəsilə dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin operativ-mühasibat uçotunu aparır və vergi daxilolmalarını təhlil edir.

Dövlət vergi orqanları tərəfindən aparılan vergi daxilolmalarının uçotu gələcəkdə dövlət büdcəsinə ödəniləcək vergilər üzrə proqnoz tapşırıqlarını hazırlamaq, yəni ümumilikdə vergi daxilolmalarını proqnozlaşdırmaq imkanı verir. Belə bir uçotun təşkili həm də vergi ödəyiciləri üzərində effektiv vergi nəzarətini həyata keçirmək və onun nəticələrini təhlil etmək imkanı verir.

Vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vergi orqanları hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən təqdim edilən hesabatların düzgünlüyünə və vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarəti iki etapda aparır: müəssisələrdən mühasibat hesablarının və vergi bəyannamələrinin (hesablamalarının) qəbulu mərhələsində, kameral yoxlama və

səyyar vergi yoxlaması zamanı bilavasitə müəssisələrdə ilkin mühasibat sənədlərini yoxlamaq yolu ilə.

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini müxtəlif iqtisadi sferalarda həyata keçirən bir çox yeni müəssisələr yaradılır. Onların əksəriyyəti mühasibat uçotu sahəsində kifayət qədər ixtisaslı mütəxəssislərə malik deyildir. Bir qayda olaraq belə müəssisələrdə uçotda səhvə yol verilir və hesabat məlumatlarının bilərəkdən təhrif olunması hallarına tez-tez rast gəlinir. Bunlar isə vergitutma bazasının aşağı salınmasına (azaldılmasına), vergi və ona bərabər olan digər ödənişlərin büdcəyə tam daxil olmamasına gətirib çıxarır. Vergilərin hesablanması və ödənilməsində yol verilən səhvlər, həmçinin qanunvericilikdə edilmiş dəyişikliklərin vergi ödəyicisinə vaxtında çatdırılmaması ilə əlaqədar baş verir. Belə bir şəraitdə bütün səviyyələrdə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında vergi borcları problemi mövcuddur. Vergi ödəyiciləri müxtəlif yollarla qanuna müvafiq qaydada hesablanmış vergiləri və cari vergi ödənişlərini ödəməkdən yayınırlar. Vergi borcunun həcmində artması həm büdcə öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməsinə, həm də ölkədə normal iqtisadi inkişaf tempinə mənfi təsir göstərir.

Beləliklə, təsərrüfat subyektləri tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin vergi orqanlarda uçota alınması vergi nəzarətinin ən mühüm və ayrılmaz hissəsidir. Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun **aparılması** metodikasının təkmilləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi, bu problemin lazımı dərəcədə nəzəri və praktiki həllini tapmaması dissertasiya mövzusunun seçilməsinə və nəzərdən keçirilən məsələlərin, yəni tədqiqat dairəsinin müəyyənləşdirilməsinə, onun məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsinə səbəb oldu.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Dissertasiya işinin qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə nail olunması üçün Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi və bununla bağlı problemlərə həsr olunmuş tədqiqatları öyrənilmişdir. Belə ki, vergi daxilolmalarının təhlili və onların operativ texniki uçotunun təşkilinin qurulması, onun reallaşdırılması problemlərinin araşdırılması, vergi daxilolmalarının təhlili üsullarının nəzəri məsələləri, vergilər üzrə vergi daxilolmalarının təhlili istiqamətləri Azərbaycanın görkəmli alimləri Musayev A., Bağirov D., Həsənlı M., Sadıqov M., Kəlbıyev Y., Rzayev İ. və başqaları tərəfindən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin yazılmasında əsas məqsəd dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin vergi orqanlarda uçota alınması metodikasının daha dərindən mənimsənilməsindən, vergi daxilolmaları üzərində nəzarət və dövlət büdcəsinə borclu olan vergi ödəyicilərinin borclarının alınması işinin səmərəli təşkili, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması yolları barədə təkliflərin verilməsindən ibarətdir.

Qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işinin qarşısında **aşağıdakı vəzifələr** qoyulmuşdur:

- vergi orqanlarında vergilərin operativ-mühasibat uçotunun aparılması metodikasını öyrənmək;
- vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun registrləri, onların tərtib edilməsi və aparılması qaydasını mənimsəmək;
- vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət işinin mexanizmini öyrənmək;
- vergi orqanları tərəfindən aparılan nəzarət işinin təhlili aparmaq;
- vergilərin düzgün hesablanması, tutulması və əvəzləşdirilməsi, eləcə də vaxtında dövlət büdcəsinə köçürülməsi üzərində vergi nəzarətinin daha səmərəli metodlarını müəyyən etmək;

- vergi borclarının alınması işinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər paketi hazırlamaq.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın obyektini vergi daxilolmalarının təhlili və onların operativ-texniki uçotunun təşkili əsasları, predmetini isə vergi daxilolmalarının təhlili əsasında reallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi təşkil edir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını. Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması və təhlili, onların operativ-mühasibat uçotunun təşkili əsasları, eləcə də vergi daxilolmaları üzərində nəzarət işinin təşkili sahəsində yerli və xarici ölkə alimlərinin (ekspertlərinin) elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Tədqiqat işi apararkən onun qarşısında qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün elmi abstrakt, induksiya və deduksiyanın, qrafik təsvirin, sistemli və müqayisəli təhlilin ümumelmi metod və üsullarının, statistik və iqtisadi-riyazi təhlilin metodlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. İşin elmi yeniliyi vergi orqanlarında vergilərin operativ-mühasibat uçotunun aparılması metodikasının, vergilərin düzgün hesablanması, tutulması və əvəzləşdirilməsi, eləcə də vaxtında dövlət büdcəsinə köçürülməsi üzərində vergi nəzarətinin daha səmərəli metodlarının, eləcə də vergi borclarının alınması işinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi üzrə əsaslandırılmış nəzəri qayda və praktiki tövsiyələrin işlənməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun aparılması metodikasının təkmilləşdirilməsi, uçotun nəzarət funksiyasının gücləndirilməsi, vergi uçotunun və effektiv idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi məqsədilə uçot informasiyasının operativ və analitikliyinin yaxşılaşdırılması, vergi nəzarətinin daha səmərəli metodlarının, eləcə də vergi borclarının alınması işinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyə və təkliflər hazırlanması dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyətini təşkil edir.

Dissertasiya işində informasiya bazası. Dissertasiya işində nəzərdən keçirilən məsələlərin işıqlandırılmasında Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə, normativ-hüquqi aktlara, Vergi Məcəlləsinə, Mülki Məcəlləyə, Vergilər Nazirliyinin müvafiq normativ aktları, təlimat və metodiki göstərişlərinə, eləcə də iqtisadi ədəbiyyata istinad edilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya işi kompüter yazısı ilə müvafiq standartlara uyğun yazılmış və 88 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflər, və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. VERGİ DAXİLOLMALARININ PROQNOZLAŞDIRILMASI VƏ TƏHLİLİ

1.1. İqtisadi proqnozlaşdırmanın mahiyyəti və növləri

İctimai həyatın gələcəyini öncə görmədən, onun inkişaf perspektivlərini proqnozlaşdırmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. İqtisadi proqnozlar iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərinin əsaslandırılması, qəbul edilmiş qərarların nə ilə nəticələncəyi barədə qabaqcadan müəyyən təsəvvürlərin əldə edilməsi üçün çox zəruridir.

Proqnoz dedikdə obyektin gələcəkdəki mümkün vəziyyəti, onun alternativ yolları və həyata keçirilməsinin müddətləri barədə elmi cəhətdən əsaslandırılmış mülahizələr başa düşülür. Proqnozların işlənilib hazırlanması prosesi proqnozlaşdırma adlanır.

İctimai inkişafın proqnozlaşdırılmasının əsas istiqamətlərindən biri iqtisadi proqnozlaşdırmaadır. İqtisadi proqnozlaşdırma iqtisadi hadisələrin dərk edilməsinin elmi üsullarına və iqtisadi proqnostikanın bütün metod, üsul və vasitələrindən istifadəyə əsaslanan iqtisadi proqnozların işlənilib hazırlanması prosesidir.

Proqnozlaşdırma daha geniş anlayış olan öncəgörmə məhfumuna daxildir. Tədqiq edilən proseslərin gedişatına təsirinin xarakterindən asılı olaraq öncəgörmənin üç forması fərqləndirilir: hipotez (elmi öncəgörmə); proqnoz; plan.

Hipotez ümumi nəzəriyyəyə əsaslanaraq elmi öncəgörməni xarakterizə edir. Bu o deməkdir ki, hipotezin qurulması üçün əsas bazanı nəzəriyyə təşkil edir və bunun əsasında tədqiq olunan obyektin inkişafı və fəaliyyətinin səbəb-nəticə əlaqələri və qanunauyğunluqları aşkar edilir.

Qipotezlə müqayisədə proqnoz müəyyənlik xarakteri daşıyır, çünki o yalnız keyfiyyət deyil, həm də kəmiyyət parametrlərinə əsaslanır. Tətqiq edilən obyektə proqnoz arasında əlaqə kifayət qədər möhkəm olmur, yəni proqnoz ehtimal xarakteri daşıyır.

Plan dəqiq müəyyən edilmiş məqsədin qarşıya qoyulması və tədqiq olunan obyektin konkret hadisələrini və detallarını qabaqcadan görməkdir. Onu fərqləndirən əsas xüsusiyyət müəyyənlik və tapşırıqların direktiv xarakter daşmasıdır.

Proqnozun ümumi səciyyəsini əks etdirən əsas xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

1. proqnozda proqnozlaşdırılan hadisədə baş verən dəyişiklikləri şərtləndirən real şərt və ziddiyətlər əks olunur. Proqnoz empirik məlumatlar və əsaslandırılmış fərziyyələrin nəticəsinin yekunudur, gələcək inkişafın istiqamətləri barədə əsaslandırılmış qərardır;
2. real hadisələrin nəticəsi kimi gələcəyin yaranması ehtimalında təsadüfilik elementləri var. Təsadüfi hadisənin daxili qanunauyğunluğu kimi baxılır. Buna görə də proqnozda hadisənin baş vermə ehtimalı dərəcəsi qiymətləndirilməlidir;
3. proqnoz reallığın müxtəlif amillərinin təsirinə məruz qalır və ya bu amilləri modelləşdirir;
4. proqnozların tərtib edilməsi üçün kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli elmi araşdırmalar zəruridir;
5. proqnoz planlaşdırma üçün oriyentiridir, planların hazırlanması üçün tədqiqat bazasıdır;
6. proqnoz variantlı xarakter daşıyır və çoxvariantlıdır;
7. proqnozun dəqiqliyini zaman müəyyən edir;
8. proqnozu işləyib hazırlayan mütəxəssisdən obyektiv olmaq, keçmiş, hazırkı və gələcək dövrü qiymətləndirərkən subyektivizmə yol verməmək tələb olunur.

Iqtisadi proqnozlaşdırmaya iqtisadi münasibətlərin inkişaf tendensiyalarının müəyyənləşdirilməsinə və bu inkişafın məqsədlərinə nail olmaq üçün optimal həllərin tapılmasına yönəlmiş kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli elmi-tədqiqat sistemi kimi baxılmalıdır.

Iqtisadi proqnoz iqtisadi proqnozlaşdırmanın nəticəsidir. Ehtimal xarakteri daşmasına baxmayaraq o, müəyyən dərəcədə dəqiqliyə də malikdir. Praktikada iqtisadi proqnoz gələcək fəaliyyət üsullarından asılı olaraq təsərrüfat subyektinin bu və ya digər məqsədlərinə nail olması dərəcəsini əks etdirən sənəddir. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadi proqnoz aşağıdakıları həyata keçirməyə imkan verir:

- idarəetmə qərarlarının mümkün variantlarının axtarılmasının həyata keçərlməsi;
- hazırda o qədər də nəzərə çarpmayan, lakin gələcəkdə özünü qabarıq şəkildə bürüzə verə biləcək problemlərin aşkar edilməsi;
- gələcəyin obyektiv amillərinə aktiv təsir göstərən variantların axtarışının həyata keçirilməsi;
- əsas amillər nəzərə alınmaqla hadisələrin müxtəlif variantlarının modelləşdirilməsi.

Iqtisadi proqnozun əsas funksiyaları aşağıdakılardır

- sosial-iqtisadi proseslərin, konkret şəraitdə onlar arasındakı obyektiv səbəb-nəticə əlaqələrinin təhlili, mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi;
- gələcək dövrlər üzrə tendensiyaların qiymətləndirilməsi, həll tələb edən iqtisadi problemlərin qabaqcadan müəyyənləşdirilməsi;
- perspektiv inkişafın alternativ variantlarının aşkar edilməsi və qəbul edilməsinin əsaslandırılması üçün iqtisadi informasiyanın toplanması və hesablamaların aparılması.

Iqtisadi proqnozların müəyyən əlamətlərinə görə təsnifatını vermək olar. Biz yalnız əhatə etdiyi dövrə iqtisadi proqnozlaşdırmanın təsnifatı ilə tanış olacağıq.

Əhatə etdiyi dövrə görə proqnoz cari və perspektiv proqnozlaşdırmağa bölünür. Cari proqnozlaşdırma operativ və qısamüddətli, perspektiv proqnozlaşdırma isə uzunmüddətli olur.

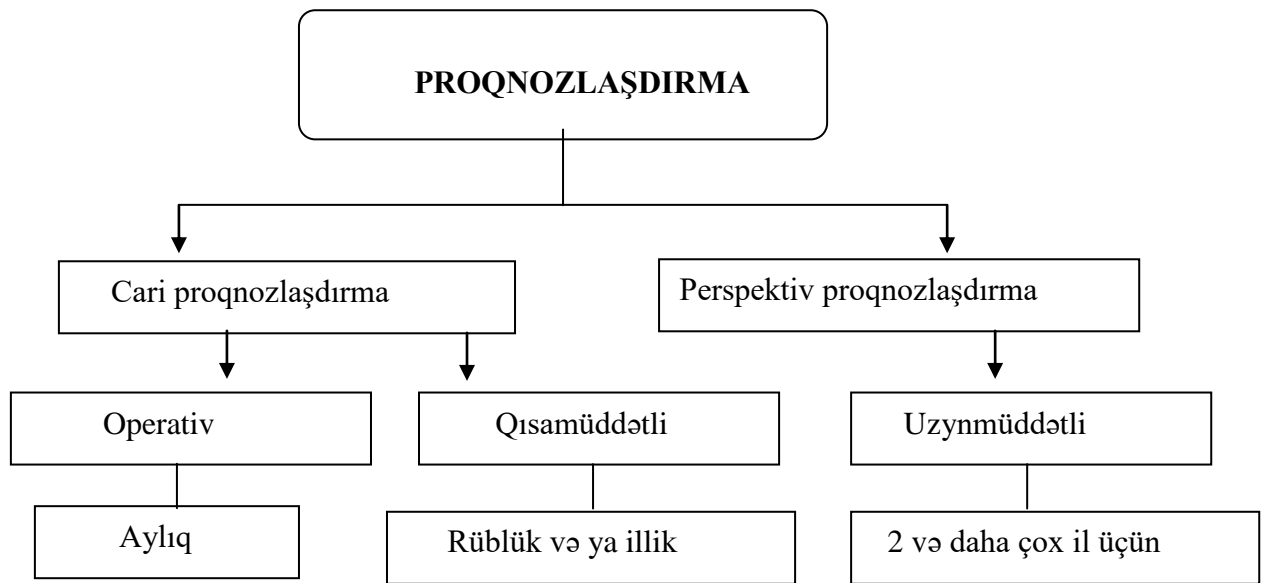
Operativ proqnozlaşdırma aylıq, qısamüddətli proqnozlaşdırma rüblük və ya illik, uzunmüddətli proqnozlaşdırma isə iki və daha çox illəri əhatə edir. Bunu sxematik olaraq şəkil 1.1-də olduğu kimi əks etdirmək olar

Proqnozlaşdırma prosesini şərti olaraq bir neçə mərhələyə ayırmaq olar. Bu mərhələləri aşağıdakı kimi xarakterizə etmək mümkündür.

Birinci mərhələdə proqnozlaşdırılan obyekt və ona təsir göstərən xarici amillər təyin olunur. Bu mərhələdə işlər aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilir:

- ötən dövr üzrə obyektin təsvirinin formalaşması. Bu obyektin təhlili, onun parametrlərinin və qarşılıqlı əlaqələrinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.
- informasiya mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi, retrospektiv informasiyanın toplanması və işlənməsi.
- tədqiqatın vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi.

Bu işləri yerinə yetirərkən tədqiqatçı obyektin sistemləşdirilmiş təsvirini almaq məqsədilə onun inkişaf tarixini və ona təsir edən xarici mühit amillərini tədqiq edir.



Şəkil 1.1. Əhatə etdiyi dövrə görə proqnozlaşdırmanın növləri

İkinci mərhələdə obyektin inkişaf tendensiyasının aşkar edilməsi, proqnozlaşdırma üsullarının seçilməsi məqsədilə onun sistemləşdirilmiş təsviri araşdırılır. İş aşağıdakı ardıcılıqla yerinə yetirilir:

- obyektin modelinin işlənilib hazırlanması, modelin obyektə adekvatlıq dərəcəsinin yoxlanması;
- proqnozlaşdırma üsullarının seçilməsi.

Üçüncü mərhələ proqnozun qiymətləndirilməsi, yəni onun dəqiqlik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsidir.

Proqnozlaşdırmanın hansı metodundan istifadə edilməsindən asılı olaraq mərhələlərin sayı dəyişə bilər. Proqnozlaşdırmanın hər mərhələsi qarşıda duran vəzifələrlə bir-birindən fərqlənir. Mərhələlər bölünmə obyektin təsvirinin xüsusiyyətləri, proqnozlaşdırılan obyektə təsir göstərən xarici mühit amilləri barədə toplanan materiallarla, modelin qurulması ilə bağlıdır. Proqnozun nəticələri arayış, məruzə və s. formada tərtib olunur.

1.2. Vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodları

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı sürətini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının səviyyəsidir. Vergi daxilolmalarının səviyyəsi isə öz növbəsində mövcud vergitutma bazasından və deməli vergi potensialından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bundan başqa vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasında da vergi potensialının düzgün müəyyənləşdirilməsi əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 12.4-cü maddəsinə əsasən vergitutma bazası vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsi kimi müəyyənləşdirilib və hər bir vergi növü üzrə ayrı-ayrılıqda təyin edilir. Deməli həm ümumilikdə ölkənin, həm də onun ayrıca bir ərazisinin, yaxud regionunun vergitutma bazası mövcud vergi qanunvericiliyi şəraitində bütün vergilər üzrə vergitutma bazalarının məcmusudur. İlk baxışda bu tərif vergitutma bazasının vergi ödəyicilərinin vergitutma bazalarının məcmusu kimi təyin edilməsi ilə eyni görünə bilər. Lakin birinci tərif iqtisadiyyatın inkişafının makro göstəricilərinin uçot və tətbiqini nəzərdə tutduğu halda, ikinci tərif hər hansı bir dövlətin, regionun ərazisində qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin vergitutma bazalarının cəmini nəzərdə tutur ki, bu da praktikada çətin reallaşdırılan prosesdir.

Ayrı-ayrı vergilər üzrə vergitutma obyektləri bəzən dəyər, bəzən isə fiziki göstəricilərlə ifadə olunduğundan, vergitutma bazasını vergilərin məcmusu üzrə

iqtisadi göstərici kimi ifadə etmək mümkün deyildir. Buna görə də real məzmunu və statistik mümkün ifadəyə malik olan vergi potensialı göstəricisindən istifadə olunur.

Vergi potensialı dedikdə mövcud vergi qanunvericiliyi şəraitində hər hansı bir inzibati-ərazi bölgəsində vergilərin maksimal mümkün hesablanmış məbləği başa düşülür. Xarici ədəbiyyatlarda bəzən vergi potensialının sinonimi kimi “tax capacity” (vergi qabiliyyəti) terminindən də istifadə olunur.

Ümumi vergi potensialını və ayrılıqda götürülmüş bir verginin potensialını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Praktiki müstəvidə ümumi potensial hər hansı bir ərazidə fəaliyyətdə olan bütün vergilərin potensialının cəmidir. Konkret bir verginin potensial isə müəyyən dövr ərzində vergi öhdəliyinin qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada hesablanmasından çıxış edərək həmin vergi növü üzrə daxilolmaların maksimal mümkün həcmi kimi təyin olunur.

Vergi potensialının və büdcəyə vergi daxilolmalarının dinamikasını müəyyən edən bir sıra əsas amillər mövcuddur. Vergi qanunvericiliyi təşəkkül tapdıqca və vergi ödəyiciləri ona uyğunlaşdıqca subyektiv amillərin təsiri azalır və ayrı-ayrı vergilərin vergitutma bazalarının və ümumilikdə vergi potensialının dəyişməsinə təsir edən iqtisadi amillər mühüm rol oynamağa başlayırlar. Səmərəli vergi siyasətini həyata keçirməklə dövlət bu amillər vasitəsilə vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini stimullaşdırır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, makroiqtisadi parametrlər və amillər daha çox vergi potensialının səviyyəsinə təsir göstərdiyi halda, daxilolmalarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə vergi intizamının səviyyəsindən asılıdır.

Vergitutma bazasının dəyişməsinə əks etdirən və dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının səviyyəsinə bilavasitə təsir göstərən iqtisadi fəallığın vergi potensialının səviyyəsinə təsirinin qiymətləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir göstərici kimi ümumi daxili məhsul göstəricisindən istifadə etmək olar, ancaq bu zaman aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

- ümumi daxili məhsulun həm rüblük, həm də illik qiymətinə dəfələrlə baxıldığından və daim düzəlişlər aparıldığından bəzən rüblük qiymətlərin cəmi illik qiymətlərlə üst-üstə düşür. Bu məqsədlə deflyator (iqtisadi göstəricilərin sayılması üçün istifadə edilən, onların ötən ilin qiymətləri səviyyəsinə gətirilməsi məqsədilə pul ifadəsində hesablanmış əmsal) kimi istehlak qiymətləri indeksindən istifadə edilməsi mümkündür.
- büdcəyə vergi daxilolmalarına ixracatçı müəssisə tərəfindən əlavə dəyər vergisinin əvəzləşdirilən məbləği də müəyyən təsir göstərir.
- vergi potensialı və büdcəyə vergi daxilolmalarının dinamikasına inflyasiya xüsusi təsir göstərir. Real iqtisadi şəraitdə qiymətlərin qeyri-bərabər artımı istehsal xərclərinə və satılan məhsula qeyri simmetrik təsir göstərir. Gəlirdən çıxılan xərclərin, əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi məbləğinin qiymətdən düşməsi baş verir. Düməli, inflyasiyanın vergi potensialına təsiri ayrı-ayrı vergilərin bəyanlaşdırılması və tutulması metodologiyasından asılıdır.

Qiymət artımı büdcəyə vergi daxilolmalarının həcmində həm artım, həm də azalma istiqamətində təsir göstərə bilər. Bundan əlavə inflyasiya prosesi büdcə gəlirlərinə başqa cür də təsir göstərə bilər, belə ki, vergilərin hesablanması və büdcəyə ödənilməsi vaxtları arasındakı müddət ərzində inflyasiya nəticəsində vergi daxilolmalarının qiymətdən düşməsi baş verə bilər.

Faktiki vergi daxilolmaları vergilərin yığım əmsalı kimi mühüm bir göstəricini təyin etməyə imkan verir. Bu əmsal daxil olmuş vergilərin vergitutma bazasına uyğun olaraq hesablanmış vergilərlə, başqa sözlə vergi potensialına nisbəti kimi təyin olunur. Başqa sözlə

$$Y_v = V_d / V_p$$

Burada Y_v – verginin yığım əmsalı;

V_d – daxil olmuş vergilərin həcmi;

V_p – vergi potensialı.

Fizikal federalizmlə bağlı ədəbiyyatlarda vergi potensialının hesablanmasına ili əsas yanaşma qeyd olunur:

- region vergi potensialının representativ vergi sistemi metodu əsasında qiymətləndirilməsi;
- regional vergi potensialının potensial vergi öhdəliklərinin dolayı qiymətləndirilməsi metodu əsasında təyin edilməsi.

Representativ vergi sistemi metodu standart vergi dərəcələrinin uyğun vergitutma bazasına tətbiq edilməsi yolu ilə potensial vergi daxilolmalarının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman regiondakı vergitutma bazalarının həcmi barədə məlumat dövlət vergi orqanlarından əldə olunur.

Bu metod əsasında qiymətləndirmə ərazidə tipik (representativ) vergi sistemi tətbiq edildiyi halda həmin regiondan əldə olunan mümkün vergi gəlirlərinin həcmi müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu zaman uyğun vergitutma bazası və vergi dərəcəsindən çıxış etməklə hər bir vergi növü üzrə potensialı qiymətləndirə bilər.

Beləliklə, representativ vergi sistemi metodunun əsasında vergi ödəyiciləri tərəfindən bəyanlaşdırılan və vergi orqanları tərəfindən aşkarlanan vergitutma bazası əsasında hesablanan vergi ödənişlərinin büdcəyə ödənilməsinin təmin edilməsi qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi durur. Regional vergi potensialının hesablanmasının ikinci metodu regiondakı vergi ödəyicilərinin potensial vergi öhdəliklərinin dolayı qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Belə hesablama vergitutma bazasının regionun son gəlirini xarakterizə edən bir və ya bir neçə makroiqtisadi göstəricilərdən törəmə kimi qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Başqa sözlə, bu metod əsasında vergi potensialının qiymətləndirilməsi ona əsaslanır ki, istifadə olunan vergitutma bazasına baxmayaraq, bütün vergi ödənişləri son nəticədə vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən və geniş mənada regionun vergitutma bazasından ödənilir. Geniş mənada vergitutma bazası dedikdə verginin gəlir əldə edilərkən və

ya istifadə olunarkən tutulmasından asılı olmayaraq məcmu regional gəlir nəzərdə tutulur.

Beləliklə, makroiqtisadi göstəricilər əsasında vergi potensialının qiymətləndirilməsi üsulu vergi ödəyicilərinin inzibati-ərazi vahidlərinin ərazisindəki son gəlirində büdcəyə alınan vergilərin orta payı əsasında hesablanmış müəyyən vergi məbləğini ödəyə bilmək qabiliyyətindən çıxış edərək, vergi gəlirlərini regional strukturların səfərbər etmək qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə əsaslanır.

Regional vergi potensialının representativ vergi sistemi əsasında qiymətləndirilməsi metodu regionda vergitutma bazasının qiymətləndirilməsinə yanaşmadan asılı olaraq bir neçə növə bölünür. Onların arasında “normativ-qanunverici” (statutory) və “genişləndirilmiş” (broader) yanaşmaları qeyd etmək olar. Biurinci yanaşma regionun ərazisində tutulan bütün vergilərin vergitutma bazası göstəricilərinin hesablanması üçün vergi orqanlarından məlumatların alınması imkanı barədə fərziyyəyə əsaslanır. İkinci yanaşma vasitəsilə vergi potensialı qiymətləndirilərkən vergitutma bazasının dolayı qiymətləndirilməsi həyata keçirilir, çünki bəzi hallarda vergitutma bazasının birbaşa qiymətləndirilməsi mümkün olmur.

Vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün representativ vergi sistemi metodundan istifadə edən çoxsəviyyəli büdcə sisteminə malik ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu metodun təkmilləşdirilməsi əksər hallarda regionun vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün vergitutma bazasının dolayı qiymətləndirilməsi üsullarından istifadə edilməsinə gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dolayı qiymətlərdən istifadə edərkən mahiyyət etibarilə representativ vergi sistemi metodu vergi potensialının qiymətləndirilməsində makroiqtisadi göstəricilərdən istifadə edilməsi metoduna yaxın olur. Ancaq onlar arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, makroiqtisadi göstəricilər metodundan istifadə edilərkən potensial vergi daxilolmalarının modelləşdirilməsi vergitutma bazasının xüsusiyyətləri və ayrı-ayrı vergilərin

dərəcələri nəzərə alınmadan həyata keçirilir. Repräsentativ vergi sistemi vasitəsilə qiymətləndirmə metodu isə tutulma üsulunun xüsusiyyətləri və vergi dərəcələri nəzərə alınmaqla büdcəni formalaşdıran hər bir vergi mənbəyi üzrə vergitutma bazasının mümkün qədər dəqiq qiymətləndirilməsi zərurətindən çıxış edir.

Bununla bərabər bu metodların fərqləndirilməsində müəyyən şərtlilik var. Belə ki, vergi potensialının repräsentativ vergi sistemi metodu ilə qiymətləndirilməsi vergitutma bazasının onu xarakterizə edən göstəricilərin tədricən yuvarlaqlaşdırılması yolu ilə qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Potensial vergi öhdəliklərinin dolayı qiymətləndirilməsi zamanı isə makroiqtisadi göstəricilərdən istifadə etməklə qiymətləndirmə regiondakı bütün vergilər üçün xarakteristika kimi yeganə makro göstəricidən istifadəyə əsaslanır. Aqreqat göstərici əsasında qeyri-qənaətbəxş nəticələr əldə olunarsa, onda ayrı-ayrı vergilərin tutulması xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həmin göstəricinin parçalanması həyata keçirilir.

Regionun vergi potensialının qiymətləndirilməsinə qoyulan bir sıra tələblərə və həmçinin müxtəlif səmərəlilik meyarları nöqtəyi-nəzərindən onların tətbiqinin üstün və çatışmayan cəhətlərinə nəzər salmaq. Vergi potensialının qiymətləndirilməsinin bu və ya digər konsepsiyasının səmərəliliyi onun ilk növbədə “əks əlaqə effekti” (feedback effekt) kimi məlum olan alınmış qiymətin regional dövlət qurumlarının və iqtisadi agentlərin fiskal seçimindən asılı olmamasındadır. Vergitutma bazasının göstəriciləri və ya vergi potensialının qiymətləndirilməsi zamanı istifadə olunan digər amillər regional dövlət qurumlarının və ya iqtisadi agentlərin seçimindən asılı olduqda qeyd olunan effekt özünü büruzə verir. Əks əlaqə effektunun aradan qaldırılması vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodikasının işlənilib hazırlanması zamanı qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir.

İstifadə olunana vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodikasından asılı olaraq iqtisadiyyatda dövlət və qeyri-dövlət sektorunun nisbətinin dəyişməsi belə bir effektin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Məsələn, dövlət sektorunun payının artması qeyri-dövlət sektorunun vergitutma bazasının azalmasına səbəb ola bilər. Buna görə də representativ vergi sistemi metodu ilə regionun vergi potensialının qiymətləndirilməsi regionun iqtisadiyyatında dövlət və qeyri-dövlət sektorunun payına əhəmiyyət verən dövlət idarəetmə orqanlarının seçiminin təsirinə məruz qala bilər. Vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün iqtisadiyyatın həm dövlət, həm də qeyri-dövlət sektorunun həcmi barədə məlumatların özündə əks etdirən makroiqtisadi göstəricilərdən istifadə edilməsi son nəticələrin regional hakimiyyət orqanlarının dövlət və qeyri-dövlət sektorunun nisbətinin dəyişdirilməsi barədə qərarlarından asılılığını əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Belə bir göstəriciyə misal olaraq ümumi regional məhsulun həcmi göstərmək olar.

Representativ vergi sistemi metodu vasitəsilə vergi potensialının qiymətləndirilməsinə dövlətin fiskal seçimi (yəni müxtəlif növ vergilərin təyin edilməsi), vergitutma bazasının strukturunda baş verən dəyişikliklər (yəni müxtəlif vergilərin vergitutma bazalarının nisbəti), iqtisadi fəaliyyətin yerləşdirilməsi ilə bağlı dəyişikliklər və s. öz təsirini göstərir.

Representativ vergi sistemi metodu vasitəsilə qiymətləndirmə zamanı vergitutma bazası vergi dərəcələrindən asılı olur. Buna görə də əsas komponenti vergitutma bazasının qiymətləndirilməsi olan bu metod əsasında aparılan hesablamaların nəticəsi fiskal siyasətin təsirinə məruz qalmaya bilməz.

Vergi potensialının makroiqtisadi göstəricilərin köməyi ilə qiymətləndirilməsi zamanı da az dərəcədə olsa da bu mexanizmlərin hamısı öz təsirini göstərir. Bu təsirin səviyyəsinin aşağı olmasını iki səbəblə izah etmək olar. Əvvəla, bu yanaşma vergi siyasətinin faktiki təhlilini nəzərdə tutmur, əsas diqqət vergi gəlirlərinin baza gəlirlərinə və deməli vergi potensialına yönəldilir. İkincisi, makroiqtisadi göstəricilərin hesablanması üçün bazanın daha geniş olması qiymətləndirmənin son göstəricilərinə “əks əlaqə” effektinin təsir dərəcəsini azaldır. Vergi potensialının representativ vergi sistemi metodu ilə qiymətləndirilməsi zamanı isə ayrı-ayrı vergilər üzrə potensial gəlirlərin

hesablanmasının nəticələri ümumiləşdirilir, bu isə son göstəricinin hesablanması zamanı baş verən xətalara təsir dərəcəsinin azalmasına gətirib çıxarır, çünki bu halda ayrı-ayrı vergilər üzrə hesablamalarda baş verən müxtəlif səhvlər aradan qaldırılır.

Vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodunun digər mühüm bir səmərəlilik meyarı regiondakı iqtisadi agentlərin son nəticədə bütün vergilər üçün vergitutma bazası olan gəlirləri barədə istifadə olunan məlumatların tamlığıdır. Makroiqtisadi göstəricilər əsasında qiymətləndirmə metodunun representativ vergi sistemi metodu ilə müqayisədə tətbiqinin üstünlüyünü onun regionun iqtisadi agentlərinin məcmu gəlirini daha tam nəzərə almaq imkanı təsdiq edir. Belə ki, representativ vergi sisteminin qanunvericilik qaydasında müəyyən edilən vergitutma bazasının təhlilinə əsaslanan modelləşdirilməsi regional gəlirlərin bütün mənbələri üçün nəzərə ala bilməz. Bu halda əldə olunmuş regional gəlir barədə ən dolğun göstərici ümumi regional məhsuldur. Ancaq makroiqtisadi göstəricilər də regional gəlirin bütün komponentlərini nəzərə almaya bilər. Məsələn, regionun ərazisindən kənarında onun rezidentlərinin əldə etdiyi gəlir vergi potensialının qiymətləndirilməsində müəyyən təhriflərə səbəb olur.

Vergi potensialının qiymətləndirilməsi zamanı ortaya çıxan problemlər arasında ədəbiyyatlarda ərazinin qeyri rezidentlərinin birbaşa və ya dolayısı ilə vergiyə cəlb edilməsi kimi təyin olunan yükünün eksportunu qeyd etmək olar.

Əlavə dəyər vergisi ödəyicisi olan şəxs sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olan digər şəxsdən hər hansı bir malı alarkən vergi hesab-fakturası əldə edə bilmədiyindən, həmin malı satarkən əlavə dəyər vergisini əvəzləşdirmək hüququnu itirir. Deməli, əlavə dəyər vergisi sadələşdirilmiş vergi ödəyicisindən onun üzərinə eksport edilmiş olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi potensialının qiymətləndirilməsinin heç bir metodu vergi yükünün eksportunu tamamilə nəzərə almaq iqtidarında deyildir. Buna baxmayaraq təsdiq etmək olar ki, representativ vergi sistemi metodu əsasında qiymətləndirmə vergi yükünün eksportunu daha çox nəzərə alır. Çünki vergitutma

bazası qiymətləndirilərkən vergilərin ümumi məbləğindən eksport edilən vergi yükünü ayırmağa imkan verən vergi hesabatlarının məlumatlarından istifadə olunur.

İndi isə regional məhsul əsasında vergi potensialının qiymətləndirilməsinin ənsadə üsulu ilə tanış olaq. Regionda yaradılmış ümumi əlavə dəyər regionda iqtisadi aktivliyin ümumiləşdirilmiş şəkildə səviyyəsini xarakterizə edən gəlir göstəricisidir.

Bütün regionların vergi öhdəliklərinin cəminin onların istehsal etdiyi məhsulun cəminə nisbəti kimi təyin olunan orta effektiv vergi dərəcəsinin (f) faktiki ümumi regional məhsulun həcminə hasili bui regionun vergi potensialının qiymətini verir. Başqa sözlə

$$P_i = t \times M_i$$

Burada P_i – regionun vergi ghdəliklərinin qiyməti (vergi daxilolmalartı ilə vergi borclarının artımının cəmi);

M_i – regionun ümumi məhsulunuin həcmi.

Bu üsul əsasında Rusiya Federasiyasında həyata keçirilən qiymətləndirmə zamanı $t = 0,241$ alınmışdır. Bu isə o deməkdir ki, ölkə üzrə əlavə dəyər vahidinin vergiyə cəlb edilməsinin səmərəli dərəcəsi 24,1%-dir.

Qeyd etmək lazımdır ki, belə qiymətləndirmədən istifadə edilməsi bir sıra fərziyyələrə əsaslanır. əvvəla, bütün sahələr üçün əlavə dəyərin hər vahidinə düşən vergi yükünün sabit olması nəzərdə tutulur. Bundan başqa belə qiymət miqyasda həssas olduğundan regionları qyri-bərabər şəraitə qoyur. Başqa sözlə iqtisadi cəhətdən böyük region bu qiymətə böyük çəki ilə daxil olur. Bu metodun üstün cəhəti proqnozun mütləq xətalalarının cəminin sıfıra bərabər olmasındadır, daha doğrusu regionlar üzrə qiymətlərin cəmi faktiki vergi yığımlarına bərabər olacaq. Bu büdcə planlaşdırması üçün əlverişlim ola bilər, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, vergi potensialının qiymətinin keyfiyyəti (standart səhv, xəta) regionlar üzrə eyni olmayacaq. İqtisadi cəhətdən kiçik regionlarla müqayisədə iri regionlar üçün qiymət daha dəqiq olacaq. Göstərilən amil bu metodu qəbul edilməz edir.

Qeyd olunan çatışmazlıqlar reqressiya metodlarından istifadə etməklə aradan qaldırıla bilər. Miqyas effektinin tamamilə aradan qaldırılmasına çəkili ən kiçik kvadratlar üsulundan istifadə etməklə nail olmaq olar. Vergi öhdəliyinin ümumi regional məhsuldan asılılığının öyrənilməsi istiqamətində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, adambaşına düşən ümumi regional gəlirin həcmi artdıqca vergi yükü də artır. Region böyük olduqca yaradılmış əlavə dəyərin hər vahidindən daha çox vergi ödəyir. Xətti reqressiya modelində bu adambaşına düşən regional gəlirin hipotetik vergiyə cəlb olunmayan səviyyəsi kimi interpretasiya olunan statistik əhəmiyyətli sabitin mənfi alınmasında özünü büruzə verir.

Çəkili ən kiçik kvadratlar üsulu ilə vergi potensialının qiymətləndirilməsinin nəticəsini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

$$K_i = (V_i - c_1 + c_2) N_i$$

Burada K_i – regionun vergi potensialının qiyməti (vergi daxilolmaları ilə vergi borclarının artımının cəmi);

V_i – regionda adambaşına ümumi regional məhsulun həcmi;

N_i – regionda əhalinin sayı;

c_1 və c_2 – tənliyin parametrləridir.

Regionun ümumi məhsulu əsasında vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodlarının müqayisəsi göstərir ki, çəkili ən kiçik kvadratlar üsulundan istifadə edilməsi hamarlaşdırma məqsədi üçün daha korrektdir, çünki onun hesablanmasında hər bir regionun töhvəsini bərabərləşdirir, nisbi səhvlərin minimal dispersiyasına nail olmağa imkan verir.

1.3. Müxtəlif vergi növləri üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması

Dövlət büdcəsinə (yerli büdcələrə) vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması, konkret olaraq kəmiyyətə müəyyən edilmiş formada ifadə olunmuş vergi daxilolmalarının həcminə təsir edən obyektiv və subyektiv amillərin öyrənilməsi və qabaqcadan müəyyən edilməsi aləti kimi çıxış etməklə müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması perspektiv tədqiqat olmaqla, onun işlənilib hazırlanması zamanı real iqtisadi şərait və hadisələrin nəzərə alınmasına baxmayaraq o ilkin və ehtimal xarakterə malikdir. Proqnozun əsasını ölkə və onun ayrı-ayrı regionlarının (rayonlarının) iqtisadi və sosial inkişaf proqramları təşkil edir. Bu zaman proqnozlaşdırılmış dövr ərzində baş vermiş kənarlaşmalar və onların tendensiyalarının aşkar edilmə ehtimalını qiymətləndirmək lazımdır.

Vergi və digər məcburi ödəmələr üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması mərkəzi iqtisadi təşkilatların: Dövlət Statistika Komitəsinin, Mərkəzi Bankın və yerli idarəetmə orqanlarının işləyib hazırladıqları konkret regionun (rayonun), xalq təsərrüfatının qabaqcıl sahələrinin və ölkənin inkişafının iqtisadi göstəricilərinə, eləcə də xüsusi iqtisadi ədəbiyyatda və digər mənbələrdə nəşr olunmuş tədqiqatlara əsaslanmalıdır.

Proqnozlar operativ (bir aya qədər), qısamüddətli (bir ilə qədər), orta müddətli (5 ilə qədər) və uzunmüddətli (5 ildən yuxarı) olmaqla dörd yerə bölünür.

Müxtəlif vaxt intervalına malik olan proqnozların məzmunu proqnozlaşdırılan proseslərdən asılıdır. Bu proses və tendensiyalar nə qədər çox davamlı olarsa, onların proqnozlaşdırma vaxtı da uzun olar.

Xalq təsərrüfatında baş verən iqtisadi proseslərin dəyişkən olduğu indiki yeni şəraitdə adı çəkildikən proqnoz növlərindən praktikada əslində yalnız operativ və qısamüddətli proqnozlar realizə oluna bilər.

Demək olar ki, bütün ölkələrdə dövlət büdcə vergi daxilolmalarının əsas hissəsi fiziki şəxslərin gəlir vergisi, mənfəət vergisi, ƏDV və aksizlərin payına düşdüyündən biz məhz bu vergilərin hesablanması misalında proqnozların tərtib olunması mexanizmini nəzərdən keçirək.

Proqnozların hesablanması aşağıda göstərilən ardıcılığı onunla izah olunur ki, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin proqnozlaşdırılması üçün əsas sayılan göstəricilər, mənfəət və ƏDV üzrə proqnozların hesablanması üçün ilkin informasiya sayılır. Öz növbəsində, mənfəət vergisinin bir sıra göstəriciləri öz əksini ƏDV-nin proqnozunda tapır. Beləliklə, vergi proqnoz hesablamaları

qarşılıqlı surətdə əlaqədar olmaqla biri digərindən irəli gəlir və onların korrektə edilməsi yalnız kompleks şəkildə aparıla bilər.

Müəssisələrdən tutulan ***fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması*** 1.1.saylı cədvəlin göstəricilərinə əsasən aparılır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması aşağıdakı göstəricilərə əsasən həyata keçirilir:

- orta aylıq əmək haqqının səviyyəsi;
- işləyənlərin orta aylıq sayı;
- vergi dəcəsi;
- əməyin ödəniş fondu;
- əməyin ödəniş fondunun güzəşt tətbiq edilən hissəsi;
- əməyin ödəniş fondunun vergiyə cəlb olunan hissəsi.

Ümumilikdə ölkə ərazisində, Muxtar Respublikasında, sahələrdə, konkret regionda və xalq təsərrüfatında çalışan işçilərin orta aylıq sayı ümumi planda proqnozlaşdırılan dövrdən əvvəlki hesabat dövrünə görə statistika orqanlarının məlumatlarına əsasən götürülür. Bu zaman xalq təsərrüfatında məşğul olan işçilərin sayına təsir edən mümkün dəyişikliklər (məsələn, məhsul istehsalının həcmi və əmək məhsuldarlığının dəyişməsi; müəssisənin mülkiyyət formasının dəyişməsi; müəssisələrinin say tərkibinin dəyişməsi, demoqrafik xarakterli dəyişikliklər) nəzərə alınmalıdır.

Orta aylıq əmək haqqı onun səviyyəsinə təsir edən amillər nəticəsində orta aylıq əmək haqqının məbləğində baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla bu göstəricinin əvvəlki aydakı qiymətinə əsasən təyin olunur.

Proqnozlaşdırılan dövr üçün əməyin ödəniş fondu işləyənlərin orta aylıq sayının, orta aylıq əmək haqqı səviyyəsinin və dövrdəki ayların sayının hasili kimi müəyyən edilir.

Əməyin ödəniş fondunun güzəşt tətbiq edilən hissəsi hesabat dövrünə onun əməyin ödəniş fondundakı xüsusi çəkisinə əsasən təyin edilir. Retrospektiv təhlil

göstərir ki, xüsusi çəkinin qiyməti kifayət qədər stabildir. Gəlir vergisinin planlaşdırılan məbləği isə əməyin ödəniş fondunun vergiyə cəlb olunan hissəsinin vergi dərəcəsinə olan hasili kimi müəyyən olunur.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasının digər mümkün variantı vergitutma bazasının proqnoz qiymətindən istifadə edilməsidir. Bu halda vergitutma bazasının dinamikasını qiymətləndirməyə imkan verən aşağıdakı əsas göstəricilərin dəyişməsinə nəzərə almaq lazımdır:

- əməyin ödəniş fondu;
- vergitutma bazasını hesablamaq üçün qəbul edilən ümumi məbləğ;
- vergitutma bazası müəyyənləşdirilərkən fiziki şəxslərə verilən vergi güzəştlərinin məbləği;
- verginin dərəcəsi;
- verginin dövlət büdcəsindəki ümumi məbləği.

Verginin yığılmasında qeyi-sabitlik müşahidə olunarsa, onda yığım səviyyəsinə uyğun düzəlişlər edilməsi zərurəti ortaya çıxır.

İndi isə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması üsulu ilə tanış olaq. ***Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması*** üsulları növbəti ildə planlaşdırılan vergi gəlirlərinin qiymətləndirilməsinə aşağıdakı prinsiplial yanaşmalardan istifadə edilməsinə əsaslanır:

- vergitutma bazasının tərkib elementlərinin proqnozlaşdırılmasından çıxış edərək vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması;
- əvvəlki dövrlərin vergi gəlirləri indeksləşdirməklə vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması;
- ümumi daxili məhsulun proqnoz qiymətindən, vergi dərəcəsinin dəyişməsindən, əvvəlki aylarda faktiki vergi daxilolmalarının qiyməti əsas götürülməklə il ərzində vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması.

Bu yanaşmaların hər biri əsasında dövlər büdcəsinə mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması qaydalarını nəzərdən keçirdək.

Əvvəlcə *vergitutma bazasının tərkib elementlərinin proqnozlaşdırılmasını əsas götürərək vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması üsulu* ilə tanış olaq. Sonrakı bütün hesabat (vergi) dövrü üçün proqnoz tərtib edilməsi zərurəti yaranan zaman, vergi qanunvericiliyində əvvəlcədən məlum olan dəyişiklikləri nəzərə almaqla, vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılan qiymətini hesablamaq üçün ən yaxşı yanaşmalardan biri bəyanlaşdırılan vergitutma bazasının proqnozlaşdırılması və ona (verginin yığılma əmsalını nəzərə almaqla) vergi dərəcəsini tətbiq etmək yolu ilə vergi məbləğinin hesablanmasıdır.

Belə yanaşma əsasında işlənib hazırlanmış metodikalar həm vergi qanunvericiliyində, həm də vergi dərəcələrində baş verən dəyişiklikləri nəzərə almaqla vergitutma bazasındakı dəyişiklikləri nəzərə almağa imkan verir. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, belə yanaşma qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklərə vergi dərəcələrinin necə reaksiya verəcəyini müəyyən etməyə imkan vermir. Ona görə də vergitutma qaydalarında nəzərə çarpacaq baş verdiyi hallarda, faktiki qiymətdən kifayət qədər kənarlaşmalar müşahidə oluna bilər.

Mənfəət vergisi üzrə vergi daxilolmalarını proqnozlaşdırmaq üçün *vergi hesabatları göstəricilərinin faktiki qiymətlərindən istifadə etmək lazımdır*. Bu göstəricilərə aşağıdakıları aid etməli olar: əvvəlki dövrlərdəki vergi daxilolmalarının həcmi, vergitutma bazası və onun kontragentləri, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən makroiqtisadi göstəricilərin proqnoz qiymətləri və s.

Birinci yanaşma əsasında mənfəət vergisi üzrə daxilolmalar proqnozlaşdırılarkən məhsulun satışından əldə edilən gəlirlər, satışdankənar gəlirlər, məhsul satışı ilə bağlı olan xərclər, satışdankənar xərclər proqnozlaşdırılır. Gəlirləri cəmləyərək onun məbləğindən qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş xərcləri çıxmaqla vergiyə cəlb edilən mənfəət məbləğini hesablamış oluruq. Bundan başqa,

hər növdən olan gəlir və xərcləri, eləcə də bilavasitə vergitutma bazasını ayrıca proqnozlandırmaq mümkündür.

Əgər büdcəyə daxil olan verginin hesablanması üçün bilavasitə onun vergitutma bazası proqnozlaşdırılırsa, onda onun qiyməti aşağıdakı kimi təyin ediləcək:

$$B_{pr} = B_f \times M_p / M_f$$

Burada B_{pr} – büdcəyə daxil olacaq mənfəət vergisinin hesablanması üçün vergitutma bazasının proqnoz qiyməti;

B_f – əvvəlki dövrdə büdcəyə daxil olan mənfəət vergisinin hesablanması üçün vergitutma bazasının faktiki qiyməti;

M_p – ümumi daxili məhsulun proqnoz qiyməti;

M_f – əvvəlki dövrdə ümumi daxili məhsulun faktiki qiyməti.

Bu qayda ilə təyin edilmiş mənfəət vergisi üzrə vergitutma bazasının proqnoz qiymətini vergi dərəcəsinə vurmaqla planlaşdırılan dövr üçün mənfəət vergisinin proqnozlaşdırılan qiymətini müəyyən etmək olar.

Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasına bu yanaşma əvvəlki dövrlər üzrə vergi daxilolmaları haqqında faktiki məlumatların plan dövrünə ekstrapolyasiyasına əsaslanır. Bu yanaşmaya uyğun olaraq proqnozlaşdırma dövründən əvvəlki dövr üzrə vergi daxilolmalarının mütləq ifadədə qiymətləri inflyasiya səviyyəsinin proqnozuna uyğun olaraq indeksləşdirilir.

Belə proqnozun sadə variantı işlənilib hazırlanarkən qəbul edilir ki, ÜDM strukturundakı dəyişikliklər cüzidir. Əgər vergilərin ödənilməsi qaydasında heç bir dəyişiklik baş verməyibsə, bu halda ötən illər üzrə vergi daxilolmalarının məbləğində iqtisadiyyatdakı inflyasiya səviyyəsinə uyğun düzəlişlər edilir.

Əgər vergilərin ödənilməsi qaydasında dəyişikliklər baş veribsə, bu zaman qanunvericilikdəki dəyişikliklərə uyğun olaraq vergitutma bazasında düzəlişlər aparılmalıdır.

Mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların bu yanaşma əsasında proqnozlaşdırılması aşağıdakı göstəricilərə əsasən həyata keçirilir:

- əvvəlki dövddə hesablanmış verginin həcmi;
- istehlak qiymətləri indeksinin proqnozlaşdırılması;
- əlavə daxilolmalar (ötən illər üzrə borcların ödənilməsi, restruktizasiya edilmiş borcların daxil olması və s.).

Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılmasına birinci yanaşmaya analogi olaraq, əvvəlki dövrlər üzrə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların indeksləşməsinə əsaslanan yanaşmadan istifadə edilən zaman, vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasını vergi gəlirlərinin sahəvi strukturu nəzərə alınmaqla həyata keçirmək mümkündür. Ancaq bunun üçün sahələr üzrə qiymət indeksinin proqnozları haqqında məlumata malik olmaq tələb olunur ki, bu da müəyyən çətinliklər yaradır.

Nəzərdən keçirdiyimiz yanaşmanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onu həyata keçirmək olduqca asandır. Əvvəlki dövrlər üzrə vergi daxilolmalarının məbləği barədə məlumata malik olduqda, proqnozlaşdırmanın əsas vəzifəsi bu məbləğlərin istehlak qiymətləri indeksinin proqnoz qiymətinə uyğun olaraq indeksləşdirilməsidir.

Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılmasının daha bir üsulu *ümumi daxili məhsulun proqnoz qiymətləri, vergi dərəcələri və əvvəlki aylar üzrə faktiki vergi daxilolmaları əsasında proqnozlaşmadır.*

Ümumi daxili məhsulun həcmi əsas götürülməklə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması zamanı aşağıdakı şərtlər gözlənilməlidir:

- real vergi daxilolmalarının mövsimi dinamikasının dərişməz olaraq qalması;
- vergi qanunvericiliyində heç bir dəyişiklik baş vermədiyi halda, ötən ilin uyğun dövrü üzrə daxilolmalarla müqayisədə real vergi daxilolmaları mütənasib olaraq dəyişir;
- vergi ödəyicilərinin davranışında baş verən dəyişikliklər nəticəsində vergi daxilolmalarının həcmində baş verən dəyişiklikləri müəyyən müddət

keçdikdən sonra müşahidə etmək mümkün olduğundan, hər ay proqnozda dəyişikliklərin edilməsi tələb olunur.

Bu şərtlər nəzərə alınmaqla vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. Birinci mərhələdə inflyasiya indeksiyə uyğun düzəlişlər edilməklə real vergi daxilolmaları proqnozlaşdırılır.

Real vergi daxilolmalarının proqnozu aşağıdakı alqoritm əsasında həyata keçirilir:

- baza dövrü seçilir və real vergi daxilolmaları və real vergi daxilolmaları bu dövrüm qiymətlərində hesablanılır;
- baza ilinin qiymətlərində ötən və cari illərin hər ayı üzrə vergi daxilolmalarının məbləği müəyyənləşdirilir;
- cari ilin vergi daxilolmalarının ötən ilin müvafiq dövrü üzrə vergi daxilolmalarına olan nisbəti kimi təyin edilən əmsal müəyyənləşdirilir. Bu əmsal aşağıdakı düsturda hesablanılır:

$$k_i = \frac{\sum_{j=1}^i t_i^n}{\sum_{j=1}^i t_i^0}$$

- əgər vergi dərəcəsində dəyişiklik baş veribsə, onda cari ildəki dərəcənin ötən ildəki dərəcəyə nisbəti müəyyən olunur. Bu nisbəti τ əmsalı ilə işarə edək;
- real ümumi daxili məhsulun proqnozuna əsasən onun dəyişmə əmsalı müəyyən edilir; i-1-ci ay üzrə daxilolmalar haqqında məlumat bəlli olduğu halda i-ci ay üzrə daxilolmaların qiymətinə əsasən real ümumi daxili məhsulun və vergi dərəcəsinin dəyişmə əmsalları əsas götürülməklə ayrıca proqnoz tərtib edilir. Bunun nəticəsində i-ci ay üçün vergi daxilolmalarının proqnozu aşağıdakı kimi olacaq:

$$t_i^p = \frac{12 - i + 1}{12} \times y \times \tau \times t_i^0 \frac{i - 1}{12} \times k_{i-1} \times t_i^0$$

İkinci mərhələdə isə nominal vergi daxilolmalarının proqnozunu almaq üçün real daxilolmaların proqnozu qiymətlər indeksinin proqnozuna vurulur.

ƏDV üzrə daxilolmaların proqnoz hesablamaları daha mürəkkəbdir. Bu verginin özünün yeni olması “əlavə dəyər” anlayışına nisbətən çoxsaylı faktorların daxil olması və digər bir sıra səbəblərlə şərtləndirilir.

Əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması əsasən aşağıdakı metodikalara əsasən həyata keçirilir:

- ümumi daxili məhsulda əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların xüsusi çıxisinin müəyyən edilməsi əsasında əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması;
- ötən dövrlər üzrə vergi gəlirlərinin indeksləşdirilməsi əsasında vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması;
- vergitutma bazasının birbaşa proqnozlaşdırılması.

Ümumi daxili məhsulda əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların xüsusi çəkisinin müəyyən edilməsi əsasında əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması zamanı növbəti maliyyə ili üçün aşağıdakı göstəricilərin qiymətləndirilməsindən çıxış edirlər:

- ümumi daxili məhsul;
- 18% dərəcəsi ilə hesablanmış əlavə dəyər vergisinin xüsusi çəkisi;
- 0 faiz dərəcəsi ilə vergiyə cəlb olunan əməliyyatlar üzrə əvəzləşdirilən verginin proqnozlaşdırılan həcmi;
- ötən illər üzrə hesablaşmalardan daxil olan verginin məbləği;
- verginin yığılma əmsalı.

Əlavə dəyər vergisi üzrə büdcəyə daxilolmaların proqnozlaşdırılmasını aşağıdakı alqoritm əsasında həyata keçirmək olar.

1. 18% dərəcəsi ilə hesablanan verginin proqnozu: $D_p^{18} = 18 \times V_{18} / V_f \times V_p$

Burada: D_p^{18} – 18 faiz dərəcəsi ilə hesablanmış ƏDV üzrə daxilolmaların proqnozu;

V_{18} – proqnozdan əvvəlki dövrdə 18% dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edilən malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin yerinə yetirilməsi üzrə əməliyyatların qiyməti;

V_f – proqnozdan əvvəlki dövrdə ümumi daxili məhsulun faktiki qiyməti;

V_p – planlaşdırılan dövr üçün ümumi daxili məhsulun proqnoz qiyməti.

2. Mallar Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilərkən gömrük orqanlarına ödənilən və əvəzləşdirmə hüququ verən dəyər vergisi məbləğinin proqnozlaşdırılması:

$$D_g = 18\% \times \dot{I}$$

Burada : \dot{I} – proqnozun həyata keçirildiyi dövr ərzində əlavə dəyər vergisinə cəlb olunaraq ölkə ərazisinə idxal olunan malların həcmi.

3. daha sonra planlaşdırılan dövr üçün əvəzləşdirilən ƏDV –nin qiyməti proqnozlaşdırılır.
4. hesabat dövründə əlavə dəyər vergisi üzrə yığım əmsalı aşağıdakı kimi təyin olunur:

$$K = V_\tau / V_\phi$$

Burada: V_τ – ötən illərin borcları üzrə daxilolmaların istisna olmaqla hesabat dövrü ərzində büdcəyə əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların həcmi;

V_ϕ – hesabat dövrü ərzində büdcəyə ödənilmək üçün bəyannamələr üzrə hesablanmış əlavə dəyər vergisinin məbləği.

Əlavə dəyər vergisi üzrə büdcəyə daxilolmaların proqnoz qiyməti isə aşağıdakı kimi təyin olunur:

$$D_{pr} = D_1 \times K - D_2 + D_3$$

Burada: D_1 – yığım əmsalı nəzərə alınmadan proqnozun həyata keçirildiyi dövrdə hesablanmış vergi məbləğinin proqnoz qiyməti;

K – əlavə dəyər vergisi üzrə yığım əmsalı;

D_2 – əvəzləşdiriləcək əlavə dəyər vergisi məbləğinin proqnoz qiyməti;

D_3 – proqnozun həyata keçirildiyi dövr ərzində ötən dövrlər üzrə ödənilməsi gözlənilən borclar hesabına əlavə daxilolmaların məbləği.

Əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılmasının ikinci üsulu əvvəlki dövr üzrə faktiki daxilolmaların planlaşdırılan dövrə ekstrapolyasiyasına əsaslanır. Bu üsula əsasən proqnozlaşdırmadan əvvəlki dövrdəki vergi daxilolmalarının mütləq qiyməti inflyasiyanın proqnozuna uyğun olaraq indeksləşdirilir.

Proqnozlaşdırmanın bu üsulu birinci üsula nəzərən kifayət qədər sadədir, lakin struktur dəyişikliklərini nəzərə almağa imkan vermir.

Əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların bu üsula əsasən proqnozlaşdırılması aşağıdakı göstəricilərin qiymətləndirilməsinə əsaslanır:

- əvvəlki dövrdə hesablanmış verginin məbləği;
- əvvəlki dövrdə əvəzləşdirilən verginin məbləği;
- istehlak qiymətləri indeksinin proqnoz göstəriciləri;
- ötən illər üzrə borcların ödənilməsindən əlavə daxilolmaların həcmi;
- yığım əmsalının proqnozlaşdırılan qiyməti.

Əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılmasının üçüncü üsulu əlavə dəyər vergisinin vergitutma bazasının birbaşa proqnozlaşdırılmasına əsaslanır. Bu zaman vergitutma bazasının proqnozlaşdırılması həm mütləq göstəricilərlə, həm də ümumi daxili məhsulda xüsusi çəki əsasında həyata keçirilə bilər.

Aksizlər üzrə daxilolmaların proqnoz qiymətinin hesablanması aksizli malların istehsal həcmnin, onların buraxılış qiymətlərinin və aksiz dərəcələrinin proqnozuna əsasən həyata keçirilir. Aksizlərin proqnozlaşdırılması aksiz vergisinə cəlb olunan məhsullar üzrə ayrı-ayrılıqda aşağıdakı düstur vasitəsilə həyata keçirilir:

$$A_{pr} = A_b \times T_{pr} \times S_{pr}$$

Burada A_b – buraxılan məhsul növü üzrə baza dövründə faktiki aksiz daxilolmalarının həcmi;

T_{pr} – baza dövrü ilə müqayisədə planlaşdırılan dövrdə istehsal və satış həcmnin dəyişmə surətinin proqnozu;

S_{pr} – baza dövrü ilə müqayisədə planlaşdırılan dövrdə aksiz dərəcəsinin dəyişmə surətinin proqnozu.

Vergi qanunvericiliyində həm spesefik, həm də advalor dərəcələrdən istifadə edildiyi zaman aksiz dərəcəsinin artım surəti aşağıdakı kimi təyin olunur:

$$S = \frac{C + Q \times P / 100}{C_0 + Q_0 \times P_0 / 100}$$

C və C_0 – müvafiq olaraq plan və baza dövrlərində spesefik aksiz dərəcələri;

Q və Q_0 – müvafiq olaraq plan və baza dövrlərində ölçü vahidinə advalor dərəcəsinin tətbiq edildiyi məhsulun qiyməti;

P və P_0 – müvafiq olaraq plan və baza dövrlərində advalor aksiz dərəcəsi (faizlə).

Əgər yalnız spesefik dərəcələr tətbiq edilərsə, onda $P = P_0 = 0$ olar və yuxarıdakı düstur aşağıdakı şəkil alar:

$$S = C / C_0$$

İstehsal və satış həcmnin dəyişmə surəti aşağıdakı kimi təyin olunur:

$$T_i = A_i / A_{i-1} \times S_i$$

Burada A_i və A_{i-1} – buraxılan aksizli mal üzrə müvafiq olaraq i və $i-1$ -ci dövrlərdə aksiz daxilolmalarının həcmi;

S_i – i -ci dövrdə aksiz dərəcəsinin dəyişmə sürəti.

Aksizlər üzrə proqnoz hesablamaların əsasını aksizli malların istehsal həcmnin və onların təxmini sərbəst topdansatış qiymətlərinin səviyyəsinin qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq hər məhsul növü üzrə aksiz vergisi dərəcələrinin proqnozlaşdırılması təşkil edir. Şerti olaraq aksizlərin məbləğini 30 min manat səviyyəsində qəbul edək.

Amortizasiya məbləğinin proqnozlaşdırılmış həcmi hesabat dövrü ərzində əsas vəsaitlərin təxmini yeniləşmə və istismardan çıxma templəri, maşın, dəzgah

və avadanlıqların qiymətinin dəyişməsi və gözlənilən inflyasiyanın anoloji göstəriciləri üzrə hesablanır. Sair pul xərclərinin proqnozlaşdırılması da bu sxem üzrə müəyyənləşdirilir.

ƏDV-nə cəlb olunmayan məbləğ qanunvericiliyə müvafiq olaraq müəyyən edilir. Buraya ölkə ərazisindən kənara ixrac edilən malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri, şəhər sərnişin nəqliyyatının xidmətləri, xalq təhsili sferasının xidmətləri, mənzil tikintisi, büdcə hesabına yerinə yetirilən elmi tədqiqat və sınaq-konstruksiya işlərinin maliyyələşdirilməsi və s. daxildir.

ƏDV-nə cəlb edilməyən dövriyyələr üzrə əlavə dəyər əldə edilmiş material məsrəflərinin dəyəri çıxılmaqla müəyyənləşdirilir. Vergiyə cəlb olunmayan mallar (işlər, xidmətlər) üzrə əlavə dəyərin məbləği əsasən regionun (rayonun) xüsusiyyəti, müəssisənin ixtisası, məhsul ixracının həcmi və s. müəyyən edilir.

Büdcənin hesablanması praktikasında həmçinin hər bir vergi daxilolmalarının proqnoz hesablamaları aparılır. Bir sıra vergilər üzrə proqnozlar onların daxilolma dinamikası nəzərə alınmaqla tərtib olunur. Bunun üçün isə bir qayda olaraq, hesabat ilinin doqquz ayı ərzində onların faktiki daxil olması haqqında məlumatlar və IV rübdəki gözlənilən daxilolmalar əsas götürülür. Beləliklə, hesabat ili üçün baza müəyyənləşdirilir ki, onun da əsasında perspektiv üçün vergi daxilolmaları proqnozlaşdırılır.

Sair vergilərin hesablanması göstərilən metodu (o cümlədən yerli büdcəyə) onların gəlir vergisi, mənfəət vergisi və ƏDV-sində olduğu kimi birbaşa yolla hesablanmasını da istisna etmir. Dövlət və yerli büdcələrin əsasını təşkil edən vergilər üzrə proqnoz hesablamaları birbaşa metodla aparılmalıdır.

1.4. Vergi daxilolmalarının təhlili

Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi üzrə məsələlərin həlli birbaşa vergi daxilolmalarının həcmindən asılıdır. Bu baxımdan vergi daxilolmalarının, vergitutma bazası və onun tərkib elementlərinin inkişaf

meyillərinin təhlil edilməsi və bunun əsasında büdcə vergi daxilolmaları həcmnin proqnozlaşdırılması maliyyə orqanlarının əsas vəzifəsidir.

Təsərrüfat subyektləri, eləcə də onların dövlət və əhali ilə olan qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyən qanunvericiliyin korrektə edilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması təhlil və proqnozlaşdırmanın ayrılmaz hissəsidir. Qanunvericilikdə nəzarətdə tutulmuş qaydada vaxtında qəbul edilmiş təkliflər, iqtisadiyyatdakı mövcud neqativ hadisələrin kənarlaşdırılmasına və büdcə gəlirlərinin artırılmasına şərait yaradır.

Təhlil və proqnozlaşdırma üzrə görülən işlər kompleksi büdcənin vaxtında və əsaslandırılmış olaraq tərtib edilməsi üçün əsas kimi xidmət edir.

Vergilərin vaxtında və tam daxil olması üzərində nəzarət sistemini vergi orqanları həyata keçirdiyi üçün, onlar həmçinin vergitutma bazasının təhlili və büdcəyə daxil olmuş vəsaitlərin həcmnin proqnozlaşdırılması, qüvvədə olan qanunvericilik və digər normativ aktların təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər paketinin hazırlanması sahəsində aktiv iş aparılır.

Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsi işlənilib təsdiq edilərkən vergi orqanlarının gördüyü işlərin nəticələri icra və qanunverici orqanları tərəfindən nəzərə alınır. Bundan başqa, vergi orqanları apardıqları təhlilin nəticələrindən səyyar vergi yoxlamalarının aparılması, müəssisələrin məqsədyönlü seçilməsi üzrə tövsiyələrin işlənməsi, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilərin ödənilməsinin tamlığının qiymətləndirilməsi və onların büdcəyə ödənişlər üzrə olan borclarının aşağı salınması üzrə tədbirlərin görülməsi üçün istifadə edilir.

Vergitutma bazası və onun tərkib elementləri (o cümlədən, sənaye və digər xalq təsərrüfatı sahələri məhsullarının istehsal həcmnin dinamikası, qiymətlər indeksi, ümumi mənfəət, əməyin ödəniş səviyyəsi, müəssisələrin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibinin dəyişməsi və i.a.) aparılan təhlilin predmetini təşkil edir. Praktikada bir qayda olaraq hal-hazırda ümumi həcmi büdcə daxilolmaları məbləğinin 85%-ni təşkil edən əsas vergilərin (mənfəət vergisi, ƏDV, fiziki

şəxslərin gəlir vergisi, aksizlər, əmlak vergisi) vergitutma bazasının təhlilinə xüsusi diqqət yetrirlir.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq hər bir vergi növü özünəməxsus xüsusiyyətlərə və vergitutma bazasına malikdir. Bəzi vergilərin vergitutma bazasını təşkil edən müəyyən elementlər, digər vergi növlərinin vergitutma bazasına daxil edilir. Məsələn, əməyin ödəniş fondu fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergitutma bazası olmaqla yanaşı, qismən ƏDV və digər vergilərin vergitutma bazasının tərkibinə daxildir.

Mənfəət vergisinin vergitutma bazasını məhsulların (işlərin, xidmətlərin), əsas vəsaitlərin, müəssisənin digər əmlakının satışından əldə edilmiş mənfəət və satışdankənar əməliyyatlardan əldə edilən və bu əməliyyatlar üzrə çəkilmiş xərclərin məbləği qədər azaldılmış gəlirlər təşkil edir.

Müəssisənin mühasibat hesabları və vergi hebləmələrinə əsasən icmal cədvəl tərkib edilir (cədvəl 1.1.). Bu cədvələ müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin aşağıdakı əsas göstəriciləri daxil edilir: məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışından əldə edilmiş pul vəsaitləri (satış pulu); ümumi gəlir; istehsalda çəkilmiş məsrəflər (xammal və materiallar); əməyin ödəniş fondu; mənfəət vergisi üzrə güzəştlər; ƏDV üzrə vergitutulan dövriyyə və s.

Ayrıca götürülmüş region səviyyəsində cədvəldəki göstəricilər, müəssisələrin eyni qəbildən olması prinsipi üzrə fəaliyyət növləri, mülkiyyət formaları və digər əlamətlər, eləcə də ərazi və bütövlükdə regionlar üzrə qruplaşdırıla bilər. Bundan başqa, təhlilin məqsəd və vəzifələrindən asılı olaraq ümumi göstəricilərə başqa göstəricilər də daxil edilə bilər.

Cədvəldəki informasiya hər bir müəssisə, müəssisələr qrupu və bütövlükdə regionlar üzrə istehsalın rentabelliğini, 1 manatlıq satış puluna düşən material tutumu; satılmış məhsulun 1 manatına düşən məsrəflərin, o cümlədən əmək haqqının həcmi; hesabat dövründə vergi daxilolmalarının hesablanması üçün baza kimi xidmət edən konkret verginin vergitutma bazasını müəyyən etməyə imkan verir. Eyni zamanda, vergi orqanları bu cədvəlin göstəricilərini təhlil

etməklə, ilkin sənədlərə əsasən səyyar vergi yoxlaması aparmaqla, eyni qəbildən olan müəssisələr üzrə ayrı-ayrı göstəricilərin kənarlaşmaların səbəbini müəyyən etmək məqsədilə, hansı müəssisələrdə səyyar yoxlamanın aparılmasını müəyyənləşdirmək imkanı əldə edirlər.

Məsələn, 1Nöli müəssisədə məhsulun materialtutumunun region (rayon) üzrə orta göstəricidən kəskin dərəcədə kənarlaşması səbəblərini araşdırmaq lazımdır. Ola bilər ki, müəssisə tədarük edilmiş (alınmış) mal-material qiymətliləri üzrə çəkilmiş məsrəfləri satılmış məhsulların maya dəyərinə əsassız olaraq aid edilmişdir. Və ola bilsin ki, müəssisə məhz bu səbəbdən vergitutulan mənfəəti və dövriyyəni azaltmış, vergiləri isə tam həcmdə ödəyə bilməmişdir.

3Nöli müəssisənin göstəricilərini təhlil edərkən mənfəət üzrə güzəştlərin xüsusi çəkisinin orta səviyyə ilə müqayisədə yüksək olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu halda, mənfəət vergisi üzrə güzəştlərin əsaslandırılması üçün müəssisələrin təqdim etdiyi xüsusi hesablamaları (haqq-hesabları) olduqca diqqətlə yoxlamaq lazımdır.

Bir qayda olaraq, perspektiv üçün büdcənin gəlir hissəsinin formalaşması və vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması, onların cari ilin IV rübündəki dinamikası nəzərə alınmaqla 3 aylıq hesabat məlumatlarına əsasən həyata keçirilir. Beləliklə, hesabat ilinin göstəriciləri proqnoz hesablamaları üçün baza kimi müəyyən edilir. Bu zaman, vergi qanunvericiliyində baş verə biləcək dəyişikliklər və onların proqnozlaşdırılan dövrdə vergi daxilolmalarına təsiri nəzərə alınmalıdır.

1.1. sayılı cədvəlin göstəriciləri şərti olaraq proqnoz hesablamaları üçün (o cümlədən, ümumi gəlir, əməyin ödəniş fondu və orta aylıq əmək haqqı, mənfəət vergisi üzrə göstəricilərin xüsusi çəkisi, ƏDV və b.) baza kimi qəbul olunur.

Hesabat ilinin IV rübü ərzində müxtəlif səbəblərdən verilmiş göstəricilərin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdiyi hallarda, bu vəziyyət proqnozlaşdırılan dövrə görə aparılmış hesablamalarda nəzərə alınmalıdır.

İndi isə mənfəət vergisi üzrə vergitutma bazasının hesablanması qaydasını aşağıdakı şərti misalda nəzərdən keçirək.

Misal. Müəssisənin 20% dərəcəsi üzrə vergi ödədiyi istehsal fəaliyyətindən əldə etdiyi rüblük mənfəəti 80 min manat, 10% dərəcəsilə vergiyə cəlb olunan vasitəçilik əməliyyatlarından əldə etdiyi mənfəət isə 15 min manat olmuşdur. Bu halda vergitutma bazasının məbləği 95 min manat (80+15) olacaq.

Mənfəət vergisi üzrə vergitutma bazası göstərilən faktlarla məhdudlaşmır. Konkret müəssisənin fəaliyyət növlərindən asılı olaraq vergitutma bazasına qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq dividendlərdən, qiymətli kağızlar üzrə alınmış faizlərdən, digər müəssisələrdə pay iştirakından olan gəlirlər də daxil edilə bilər.

Müəssisələr tərəfindən vergilərin büdcəyə ödənilməsinin düzgünlüyü müəssisənin fəaliyyət növündən (istehsal, vasitəçilik, bank fəaliyyəti və s.), mövcud güzəştlərdən asılı olaraq mənfəət və əlavə dəyər vergilərinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş konkret dərəcələrinə əsasən yoxlanılır.

Müxtəlif fəaliyyət növləri həyata keçirən müəssisələr qrupu tərəfindən aparılmış vergi ödənişlərinin tamlığının təhlil edilməsi, yalnız müəyyən vergi növləri üzrə onların vergitutma bazalarının toplanması və müvafiq verginin orta vergi dərəcəsinin müəyyən edilməsi yolu ilə mümkündür.

Məsələn, mənfəət vergisi üzrə orta vergi dərəcəsi ayrı-ayrı fəaliyyət növləri üzrə vergitutulan mənfəətin həmin fəaliyyət növləri üzrə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş vergi dərəcələrinə olan hasilinin, bu fəaliyyət növləri üzrə vergitutulan mənfəətin ümumi həcminə olan nisbəti kimi müəyyən edilir.

Yuxarıda göstərdiyimiz misal üzrə mənfəət vergisinin orta vergi dərəcəsi 18,4 [(20.80 + 10.15) / 95 x 100%], mənfəət vergisinin məbləği isə 17,48 min manat (95 x 18,4/100) təşkil edəcək.

Hesablanmış vergi məbləğini müəyyən etdikdən sonra, onu müəssisənin faktiki mənfəətə əsasən büdcəyə ödədiyi mənfəət vergisinin həcmi və hər bir

fəaliyyət növü üzrə konkret vergi dərəcələri ilə tutuşdurulur. Bu məbləğlər arasındakı kənarlaşma amili təhlilin predmeti olacaq.

Kənarlaşmanın səbəblərindən biri də belə bir şərait ola bilər ki, faktiki mənfəət vergisinin tərkibinə hesablamalarda nəzərə alınmamış sair gəlirlər daxil edilsin. (Məsələn, avans vergi ödəmələri və Milli Bankın uçot dərəcəsi qədər korrektə edilmiş faktiki əldə edilmiş mənfəət üzrə ödənilməli olan vergi məbləği arasındakı fərq).

Mənfəət vergisinin hesablanması və faktiki daxil olmuş məbləğləri arasındakı kənarlaşmanın digər səbəbi həm əvvəlki, həm də hesabat dövrü ərzində bu vergi növü üzrə vergi borcunun olmasıdır.

Təcrübədə orta vergi dərəcəsinin əsas vergi dərəcəsindən daha çox rast gəlinən kənarlaşma səbəblərindən biri də, qüvvədə olan qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əsaslara görə müəssisəyə mənfəət vergisi üzrə verilmiş güzəştlər, eləcə də ehtiyat və digər analoji fondlara ayırmaların mənfəətdən çıxılan məbləğləridir.

Vergi dərəcələrinin mənfəət vergisinin vergitutma bazasının və orta vergi dərəcəsinin hesablanması qaydasını şərti misalda nəzərdən keçirmişik. Müəssisələr qrupu və bütövlükdə region (rayon) üzrə mənfəət vergisinin vergitutma bazası və orta vergi dərəcəsi də analoji qaydada hesablanır.

Ayrı-ayrı müəssisələr qrupu və ya regionun bütün müəssisələri üzrə vergiyə cəlb olunan mənfəət, onların fəaliyyət növləri nəzərə alınmaqla və eyni vergi dərəcələri əlaməti üzrə ümumiləşdirilməklə hesablanır. Məsələn, müəssisənin 20% vergi dərəcəsi ilə vergiyə cəlb olunan mənfəəti ayrıca ümumiləşdirilir. Digər vergi dərəcələri üzrə ödənişlər aparan müəssisələrdə də vergitutulan mənfəət analoji qaydada ümumiləşdirilir.

Bütün müəssisə və təsərrüfatların vergitutulan mənfəəti toplanarkən qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq vergitutma bazası və orta vergi dərəcəsi sahələr, müəssisələr qrupu, vergi orqanları və rayonlar üzrə müəyyənləşdirilir.

Vergitutma bazasının və orta vergi dərəcəsinin təyin edilməsi hesabatdövründə faktiki daxil olmuş mənfəət vergisi ilə hesablanmış vergi

məbləğinin tutuşdurulması üçün lazımdır. Hesablanmış və faktiki daxil olmuş mənfəət vergisi məbləğləri arasında kənarlaşmanın aşkar edildiyi hallarda, onun səbəbləri təhlil edilir.

Ayrıca götürülmüş müəssisənin vergitutma bazasını nəzərdən keçirərkən göstərilən kənarlaşma səbəblərindən başqa, əlavə olaraq rayonun bütün ödəyicilərinin tam əhatə olunmamasını, vergilərin tam və vaxtında ödənilməsi üzrə nəzarət işinin nəticələrinin ucotunu və digər təşkilati faktları göstərmək olar.

Əlavə dəyər vergisinin vergitutma bazasına aşağıdakılar daxil edilir:
satılmış mallar, yerinə yetirilmiş işlər və göstərilmiş xidmətlər üzrə dövriyyələr; satılmış mallara (işlərə, xidmətlərə) görə təqdim edilmiş hesablaşma sənədlərinin qismən ödənilməsi qaydasında alınmış məbləğlər (satış pulu); göndətiləcək mallar hesabına müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olmuş avans (plan) ödəmələrinin məbləği və digər ödəmələr.

Vertgi qanunvericiliyi müəyyən ödəyici qrupları və ya fəaliyyət növləri üzrə vergi tutulan dövriyyənin tərkibi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirə bilər. əgər müəssisə müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğuldursa, onda vergi tutulan dövriyyə həmin fəaliyyət növləri üzrə hesablanır.

Büdcəyə ödəniləcək vergi məbləği, malların (işlərin, xidmətlərin) satışından olan vergi tutulan dövriyyə üzrə hesablanmış ƏDV- nin məbləği ilə, əldə edilmiş (alınmış) material qiymətliləri, qeyri-maddi aktivlər və əsas vəsaitlər üzrə malsatanlara (podratçılara) ödənilmiş ƏDV-nin məbləği arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

Vergitutma bazasına və vergi dərəcəsinə əsasən büdcəyə ödəniləcək ƏDV məbləği müəyyən edildikdən sonra, o konkret hesabat rübü ərzində faktiki olaraq büdcəyə daxil olmuş vergi məbləği ilə tutuşdurulur və onlar arasındakı mövcud kənarlaşmaların səbəbi təhlil edilir.

Kənarlaşmanın əsas səbəbləri müəssisənin ödəniş qabiliyyətli olmaması səbəbindən onun vergi borcunun yaranması, vergitutma bazası hesablanarkən müəssisələr dairəsinin tam əhatə olunmaması, vergi və güzəşt məbləğlərinin

düzgün müəyyən edilməməsi, ödəyicilərin vergi ödənişindən yayınması və sair ola bilər.

ƏDV üzrə vergitutma bazasını daha müfəssəl təhlil etmək üçün, hər bir fəaliyyət növü üzrə ayrı-ayrı ödəyici qruplarının rüblər (illər) üzrə malların (işlərin, xidmətlərin) satışı dinamikasını nəzərdən keçirmək lazımdır.

Dövriyyənin (o cümlədən vergi tutulan) artım (azalma) tempinin tutuşdurulması büdcəyə ödəniləcək əlavə dəyər vergisinin vergitutma bazasındakı dəyişikliklərin səbəblərini daha dəqiq təhli etməyə imkan verir.

Vergitutma bazasının dəyişməsinə şərtləndirən əsas səbəblərə: qiymət amili, məhsul istehsalı və satışının həcmi, vergi qanunvericiliyində edilmiş dəyişiklikləri aid etmək olar.

Ayrı-ayrı istehsal, ticarət və ictimai iaşə müəssisələri, müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələr üzrə dövriyyələr, eləcə də ƏDV cəlb olunmayan dövriyyələr də analoji metodika üzrə təhlil olunur. Mənfəət və əlavə dəyər vergisinin vergitutma bazası haqqında məlumatlar regionun (rayonun) və bütövlükdə ölkənin, eləcə də müəyyən vergi ödəyicisi qrupunun və konkret müəssisənin əsas iqtisadi göstəricilərini hesablamağa imkan verir. Bu göstəricilər siyahısına: məhsul istehsalının rentabelliğini, materialtutumunu, satılmış məhsulun bir manatına düşən əmək haqqını aid etmək olar. Sözügedən göstəricilərə əsasən rüblər və illər üzrə dinamik sıra qurmaq, hesabat ilinin göstəricilərini əvvəlki ilin göstəriciləri ilə tutuşdurmaq, regionun (ölkənin) iqtisadiyyatının inkişaf meyillərini göstərmək olar.

Təhlilin nəticələri vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması üçün əsas kimi xidmət edir.

FƏSİL II. VERGİ DAXİLOLMALARININ OPERATİV-MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİLİ ƏSASLARI

2.1. Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun iqtisadi mahiyəti

Büdcədə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin fasiləsiz olaraq maliyyələşdirilməsi sistemativ olaraq dövlət və yerli səviyyələrdə maliyyə resurslarının artırılmasını tələb edir. Buna isə bir qayda olaraq hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri vergi və digər məcburi ödənişlər hesabına nail olunur. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq vergi ödəyiciləri qanunvericilikdə müəyyən edilmiş vergilərin (yığımların) ödənilməsi üzrə öhdəlikləri müstəqil olaraq yerinə yetirməyə borcludurlar.

Lakin fiziki və hüquqi şəxslərin iş təcrübəsində bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən vergi və digər məcburi ödənişlərin vaxtında ödənilməməsi hallarına yol verilir. Bu isə əsasən vergi ödəyicilərinin bank və digər kredit təşkilatlarındakı hesablarında lazımi qədər pul vəsaitinin olmaması, tədiyyələrin büdcəyə ödənişi üçün tərtib edilmiş sənədlərin vaxtında banka verilməməsi, hesablaşma-ödəniş sferasında yaranmış böhran şəraitinə görə vergi ödənişindən yayınması və digər bu kimi səbəblərdən irəli gəlir.

Bu səbəbdən vergi orqanları müəssisələr (fərdi sahibkarlar) tərəfindən ödəniləcək vergi və digər məcburi ödənişlərin tam və vaxtında ödənilməsinin təmin edilməsi üzərində nəzarət həyata keçirməlidir. Vergi orqanlarına vergi ödəmələrini vaxtında aparmayan vergi ödəyicilərinə eyni vaxtda peniya hesablaşmaqla, həmin vergiləri mübahisəsiz qaydada tutmaq hüququ verilmişdir. Ödəyicilər vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə cərimələri vergi orqanlarının qərarına əsasən ödəyirlər. Vergi ödəyiciləri cəriməni ödəməyə razılıq vermədikləri hallarda isə onlar məhkəmə yolu ilə tutulur.

Heablanmış vergi və digər məcburi ödənişlərin tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarət həm vergilərin ödənilməsini təsdiq edən ödəniş tapşırıqlarının

vergi orqanlarına daxil olan surətinə əsasən, həm də bilavasitə müəssisələrdə yoxlamalar aparmaqla həyata keçirilir.

Bilavasitə müəssisələrdə aparılan səyyar yoxlamalar bir qayda olaraq çox effektiv olmaqla mühasibat uçotu və tədiyyə intzaminin təşkili səviyyəsinin artmasına şərait yaradır. Buna baxmayaraq bu cür nəzarət hər şeyi əhatə etmir. Belə ki, vergi orqanları vergi ödəyicisi kimi uçota alınan çoxsaylı müəssisələri eyni zamanda yoxlamaq imkanına malik deyil. Bu şəraitdə müəssisələr üzərində nəzarəti vergi orqanlarında hər bir vergi ödəyicisi üzrə vergi və məcburi ödənişlərin hər bir növünün heablanması və daxil olmasının operativ-mühasibat uçotunun aparılması vasitəsilə həyata keçirilir.

Müntəzəm uçot və hesabat sistemindən ibarət olan *operativ-mühasibat uçotu* vergilərin və maliyyə sanksiyalarının hesablanması, onların bütün səviyyələrdən olan büdcələrə (dövlət, yerli) faktiki daxil olması, əvəzləşdirilməsi, növbəti hesabat dövrlərinə aid edilməsi və geri qaytarılması, müəyyən edilmiş hesabatların (bəyannamələrin) tərtib edilməsi, analitik yazılışların aparılması ilə bağlı kompleks məsələləri əhatə edir.

Operativ-mühasibat uçotunun aparılması qaydası Vergilər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir və vergi ödəyicilərinin bilavasitə uçota alındığı vergi orqanları tərəfindən aparılır. Vergilər Nazirliyi isə vergi daxilolmalarının uçotunu bütövlükdə yerli vergi orqanları və bütövlükdə ölkə üzrə aparır.

Heablanmış və faktiki olaraq daxil olmuş vergi və maliyyə sanksiyalarının uçotu büdcə gəlirlərinin (xərclərinin) Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş təsnifatına müvafiq olaraq aparılır. Büdcə təsnifatı əsas metodoloji sənəddir və istənilən büdcə onun əsasında tərtib edilərək icra olunur. Bu sənəd ayrı-ayrı vergi və digər məcburi ödənişlərin daxil olduğu büdcə növlərini müəyyən etmir. Onların büdcəyə köçürülməsi haqqında göstəriş qanunvericiliklə və həmin ödənişlərin hesablanması və ödənilməsi qaydasını tənzimləyən digər normativ aktlarla müəyyən edilir.

Vergi orqanlarında olan sənədlərə əsasən (o cümlədən müəssisələrdən, banklardan, xəzinədarlıq, maliyyə və digər orqanlardan daxil olmuş sənədlərə)

hesablanmış vergi məbləğinin maliyyə sanksiyalarının və onların daxil olmasının operativ-mahasibat uçotu aparılır. Vergi orqalarının müfəttişləri bu sənədləri yoxladıqdan sonra, hesablanmış vergilərin və digər ödəniş məbləğlərinin, eləcə də maliyyə sanksiyalarının uçotunda lazımi qeydlərin aparılması barədə uçot işçilərinə yazılı sərəncam verirlər.

2.2. Hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotunun şəxsi hesab vəərəqlərində aparılması qaydaları

Struktur bölmələrində hesablanmış və ödənilmiş vergi, faiz, maliyyə sanksiyaları və inzibati cərimələrin, eləcə də hər il təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi haqqında” Qanununa əsasən vergi orqanları tərəfindən büdcəni təmin edən gəlirlərə aid edilən vergi olmayan gəlirlərin uçotunun aparılması qaydası Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotu Vergilər Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş registr formalarında aparılır. Hesablanmış və daxil olmuş vergi ödənişlərinin uçotu üçün vergi orqanlarında *reyestr, uçot kitabı və jurnallar, vergi ödəyicilərinin şəxsi hesab vəərəqi* və hesabat tərtib edilir.

Vergi orqanlarında hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotu hər bir ödəyici üzrə dövlət vergiləri, maliyyə sanksiyaları və inzibati cərimələr, habelə digər ödənişlər üzrə şəxsi hesab vəərəqəsində (əlavə № 1) proqram təminatı vasitəsi ilə aparılır. Hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotu metodiki göstərişin tələblərinə əməl edilməklə aparılır.

Vergi orqanlarında hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotu hər bir vergi ödəyicisi üzrə vergilər (yol vergisi istisna olmaqla), maliyyə sanksiyaları, inzibati cərimələr və digər məcburi ödənişlər üzrə ayrıca olaraq Vergilər Nazirliyinin müəyyən etdiyi formada tərtib edilmiş şəxsi hesab vəərəqində aparılır.

Şəxsi hesab vəərəqi – ödəyicinin vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş vergi, rüsum və digər məcburi ödənişləri, eləcə də maliyyə sanksiyaları, faizlər və

inzibati cərimələr üzrə büdcə ilə qarşılıqlı hesablaşmalarının vəziyyətini əks etdirən sənd formasıdır.

Hasablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotunun aparılması üçün uçota alınmış bütün ödəyicilərə hər veri ilinin əvvəlindən, vergi ili ərzində uçota alınmış veri ödəyicilərinə isə onlar uçota alındığı gündən şəxsi hesab vərəqələri açılır.

**Azərbaycan Respublikasının Vergilər
Nazirinin 07.07.2008-ci il tarixli
0817030008207900 №-li əmri ilə təsdiq
edilmişdir**

Şəxsi hesab vərəqəsi

Əlavə № 1

Vergi ödəyicisinin fəaliyyət növü	Mülkiyyət növü	Təşkilatı-hüquqi forması	Ünvanı	Telefon	Rəhbəri	ƏDV qeydiyyat tarixi

Vergilər üzrə vərəqə

Yazılış tarixi	Əməliyyat adı	Əməliyyat növü	Ödəmə tarixi	Miqdar (Manat)	Qalıq	Artıq ödəmə	Faiz üzrə qalıq

Dövlət rüsumu üzrə vərəqə

Yazılış tarixi	Əməliyyat adı	Əməliyyat növü	Ödəmə tarixi	Miqdar (Manat)	Qalıq	Artıq ödəmə	

İnzibati cərimə üzrə vərəqə

Yazılış tarixi	Əməliyyat adı	Əməliyyat növü	Ödəmə tarixi	Miqdar (Manat)	Qalıq	Artıq ödəmə	

Daşımalar üzrə sadələşdirilmiş vergi üzrə vərəqə

Yazılış tarixi	Əməliyyat adı	Əməliyyat növü	Ödəmə tarixi	Miqdar (Manat)	Həcmi		

Dövlət torpaqlarının icarə haqqı üzrə vərəqə

Yazılış tarixi	Əməliyyat adı	Əməliyyat növü	Ödəmə tarixi	Miqdar (Manat)	Qalıq	Artıq ödəmə	

Əmlaka yönəldilən borclar üzrə vərəqə

Yazılış tarixi	Əməliyyat adı	Əməliyyat növü	Ödəmə tarixi	Miqdar (Manat)	Qalıq	Artıq ödəmə	
----------------	---------------	----------------	--------------	----------------	-------	-------------	--

Ödəmə müddəti uzadılan borclar üzrə vərəqə

Yazılış tarixi	Əməliyyat adı	Əməliyyat növü	Ödəmə tarixi		Qalıq məbləği		
Çap kriteriyası	Yazılma tarixinə görə						
Pul Növü	Manat						
Çap olunma tarixi							
Əhatə etdiyi dövr	-						
Saldo (-qalıq+artıq ödəmə)	0						
Hesablanmışdır	0						
Ödənilmişdir	0						
Qaytarılmışdır	0						
Azaldılmışdır	0						
Əmlaka yönəldilmişdir	0						
Faiz saldo	0						
Çap tarixinə faiz borcu	0						
Təsdiqlənməmiş azalmalar	0						
Əhatə etdiyi dövrün son tarixinə saldo	0						
Çap tarixinə saldo	0						
Cəmi ödənməli borc	0						

Kompüterlə təchiz olunmuş vergi orqanlarında şəxsi hesab vərəqəsi müvafiq qaydada hazırlanmış kağız formada aparılır. Bu formada hazırlanmış şəxsi hesab vərəqələri nömrələnir, vergi orqanlarının rəhbəri tərəfindən imzalandıqdan sonra möhürlə təsdiq edilir. Xüsusi proqram təminatı olan vergi orqanlarında hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotu avtomatlaşdırılmış şəkildə kompüterdə aparılır. Hər iki halda şəxsi hesab vərəqindəki rekvizitlər eyni olmalıdır.

Vergilər Nazirliyində VÖEN alan hər bir ödəyiciyə şəxsi hesab vərəqəsi proqram təminatı vasitəsi ilə yaradılır. Şəxsi hesab vərəqəsi: VÖEN/PİN nömrəli şəxsi hesab vərəqəsi, Fiziki şəxs yol vergisi ŞHV, Naməlum şəxsi hesab vərəqələrindən ibarətdir.

VÖEN/PIN nömrəli və naməlum şəxsi hesab vərəqələri aşağıdakı vərəqələrdən ibarət ola bilər:

1. Faiz hesablanan vergilər üzrə vərəqə;

2. Faiz hesablanmayan vərəqələr:

- Dövlət rüsumu üzrə vərəqə;
- İnzibati cərimə üzrə vərəqə;
- Əmlaka yönəldilən borclar üzrə vərəqə;
- Daşımalar üzrə sadələşdirilmiş vergi üzrə vərəqə;
- Ödəmə müddəti uzadılan borclar üzrə vərəqə;
- Dövlət torpaqlarının icarə haqqı üzrə vərəqə

Şəxsi hesab vərəqəsi VÖEN verilən zaman avtomatik olaraq yaradılır. Şəxsi hesab vərəqəsində olan məlumatlar AVİS-nin müxtəlif altsistemlər vasitəsi ilə əks olunur. Şəxsi hesab vərəqəsi ödəyicinin məlumatları üzrə detallı və detalsız formasından ibarətdir.

Detallı şəxsi hesab vərəqələrində aşağıdakı məlumatlar əks olunur:

- ödəyicinin tam adı, VÖEN-i, fəaliyyət növü, mülkiyyət növü, təşkilati-hüquqi forması, ünvanı, telefonu, ƏDV qeydiyyatına alındığı tarix, hesablaşma hesablarının sayı;
- hesablanmış, azaldılmış və ödənilmiş vəsaitlərin məbləğləri;
- artıq ödənilmiş vəsaitlərin digər şəxsi hesab vərəqəsində (faiz hesablanan və ya faiz hesablanmayan) vergi və faiz məbləğləri ilə əvəzləndirilmiş məbləğləri;
- artıq ödənilmiş vəsaitlərin digər əvəzləndirilmiş məbləğləri;
- vəsait növü üzrə artıq ödəmənin (qalıqın) məbləği;
- artıq ödənilmiş vəsaitlərin ödəyiciyə qaytarılmış məbləğləri;
- artıq ödənilmiş vəsaitlərin ödəyiciyə qaytarılmış məbləğləri;
- vəsaitin vaxtında ödənilməməsinə görə hesablanmış və ödənilmiş faizin məbləğləri.

Detalsız şəxsi hesab vərəqəsində birinci bəndində əks olunmuş məlumatlar

istisna olmaqla bütün digər göstəricilər əks olunur.

Şəxsi hesab vərəqəsinin müxtəlif formada alınması üçün “faiz hesablanması məqsədləri üçün”, “ilk/son tarixə görə”, “yazılma tarixinə görə”, “dövrə görə” filtrlərindən istifadə oluna bilər. Eyni zamanda şəxsi hesab vərəqəsinin yekununda pul növü (manatla, min manatla və s), çap olunma tarixi, əhatə olunan dövr, saldo (qalıq və ya artıq ödəmə), hesablanmış, ödənilmiş, azaldılmış, qaytarılmış, əmlaka yönəldilmiş, faiz üzrə saldo, çap tarixinə faiz borcu, əhatə etdiyi dövrün sonuna (qalıq və ya artıq ödəmə), çap tarixinə (qalıq və ya artıq ödəmə), cəmi ödənməli borc (artıq ödəmə) göstərilir.

Şəxsi hesab vərəqəsinin “Üzvləşmə aktı”nda vergi ödəyicisi tərəfindən iki tarix arasında və ya aktın tərtib edildiyi günə büdcəyə hesablanmış, ödənilmiş, azaldılmış, qaytarılmış məbləğlər, dövrün əvvəlinə və sonuna borc və ya artıq ödəmə məbləğləri əks olunur.

Şəxsi hesab vərəqələrində əməliyyatların məbləğlərinin uçotu manatla aparılır. Digər valyutada olan əməliyyatlar məlumat üçün aparıla bilər. Hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin şəxsi hesab vərəqələrinə daxil edilməsi üçün vəzifəli şəxslərin parolları onların imzaları hesab edilir, bu xüsusi parolların məxfiliyinin saxlanılmasına məsuliyyət daşıyırlar.

Kağız forma üzrə aparılan şəxsi hesab vərəqələrində bütün yazılışlar, onların düğünlüyünü təsdiq edən sənədlərə əsasən diyircəkli qələmlə yazılmalıdır. Yazılışlar səliqəli aparılmalı, düzəliş və pozuntulara yol verilməməlidir.

İlkin yazılışlar zamanı aşkar edilmiş səhvlərin düzəldilməsi üçün düzgün olmayan sətirin üzərindən xətt çəkilməli, yeni sətirdə düzgün yazılış aparılmalı və düzəliş aparın şəxs tərəfindən müvafiq sətirdə “*düzəliş edilmişdir*” sözləri yazıldıqdan sonra imzalanmalıdır. Düzəliş aparılan zaman üzərindən xətt çəkilmiş sətirin məzmini aydın oxunmalıdır.

Sonradan aşkar edilmiş səhv yazılışlar üzrə düzəlişlər, səhvin aşağı edildiyi gün, tarix və düzgün yazılış qeyd edilməklə həyata keçirilir. Bunun üçün səhv aşkar edilmiş sətirin üzərindən xətt çəkilir və düzəliş aparın şəxs tərəfindən

“düzəliş edilmişdir” sözləri yazıldıqdan sonra imzalanır.

Kompüterlə aparılan şəxsi hesab vərəqələrində ilkin yazılışlar zamanı səhvlərin düzəldilməsi həmin yazılışların silinib yenidən yazılması yolu ilə, sonradan aşkar edildikdə isə yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz qaydada həyata keçirilir.

Hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin uçotunun avtomatlaşdırılmış şəkildə kompüterdə aparılması zamanı, hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin daxil olması ödəyicinin şəxsi hesab vərəqəsinə bu məqsədlər üçün xüsusi parollar verilmiş vəzifəli şəxslər tərəfindən aparılır. Hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin şəxsi hesab vərəqəsinə daxil edilməsi üçün vəzifəli şəxslərə verilmiş parollar onların imzaları hesab edilir və şəxsi vərəqələrdə müvafiq imzaları əvəz edir.

Hesablanmış və ödənilmiş vəsaitlərin şəxsi hesab vərəqəsinə daxil edilməsi üçün xüsusi parollar verilmiş vəzifəli şəxslər bu parolların məxviliyinin saxlanmasına görə məsuliyyət daşıyırlar.

Vergi orqanları yeni yaradılmış, həmçinin digər vergi orqanları tərəfindən təhvil verilmiş təşkilatlara, müəssisələrə, onların filiallarına, nümayəndəliklərə və digər vergi agentlərinə, sözügedən ödəyicilərin vergi ödəyicilərinin uçotu şöbəsində reyestrədə qeydiyyatdan keçməsi barədə bildiriş aldıqdan sonra onlara şəxsi hesab açırlar.

Vergi orqanlarında hüquqi şəxslərdən tutulan vergilər üzrə hər il üçün şəxsi hesablar açılır: fəaliyyətdə olan müəssisələrə – ilin əvvəlindən, yeni təşkil olunanlar (yaradılan) müəssisələrə – onların vergi ödəyicisi kimi uçota alındığı andan (tarixdən), istənilən səbəbdən vergi orqalarında uçota alınmamış müəssisələr isə vergilərin hesablandığı və ödənilməsi vaxtdan. Şəxsi hesab hər müəssisə və vergi növü üzrə ayrıca açılır. Şəxsi hesablar müxtəlif formalı olmaqla bu və ya digər vergi (ödəniş) növünün məzmununu, hesablanması və ödənilməsi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Məsələn, konkret ödəyicinin şəxsi hesabında hesablanmış mənfəət vergisinin məbləği haqqında qeydlər aşağıdakı qaydada aparılır. Avans ödənişlərinin hər

birinin ödənilməsi müddəti üzrə ayrıca olaraq onun tarixi, ödəniş məbləği, müəssisənin vergi müfəttişliyinə təqdim etdiyi arayışda göstərilən mənfəət vergisi üzrə avans ödənişlərinin məbləği göstərilir. Əgər müəssisə müəyyən olunmuş qaydada avans ödənişləri barədə yeni (korrektə edilmiş) arayış təqdim edərsə, onda bu ödənişlərin məbləğindəki dəyişikliklər haqqında şəxsi hesabda müvafiq qeydlər aparılır. Hesabat dövrü ərzində əldə edilmiş faktiki mənfəətə görə hesablanmış vergi məbləği ilə əvvəllər hesablanmış avans ödənişləri arasındakı fərq şəklində müəyyən edilmiş əlavə vergi məbləğləri haqqında şəxsi hesabda qeydlər aparılır. Hesablanmış mənfəət vergisinin məbləği haqqında qeydlər rüblər üzrə ayrıca aparılır. Faktiki əldə edilmiş mənfəət üzrə aparılmış yenidən hesablamaların nəticələri ilin əvvəlindən artan yekunla göstərilir. Bütövlükdə başa çatmış ilin yekunlarına görə alınmış faktiki mənfəət üzrə yenidən hesablamaların nəticələri (əlavə ödəmələrin və ya əvəzləşdirmənin məbləği) cari il üçün müəssisəyə açılmış şəxsi hesabda əks etdirilir. Şəxsi hesabda həmçinin kameral və müəssisənin sənədli yoxlamasının gedişatı zamanı əlavə olaraq hesablanmış əlavə ödəniş məbləğləri də əks olunur. Hər bir ödəniş müddəti üzrə şəxsi hesabda faktiki daxil olmuş ödəniş məbləğləri yazılır və buna əsasən müəssisələr tərəfindən yol verilmiş əskik və ya artıq ödəmələr aşkar edilir. Şəxsi hesablarda həmçinin ilin əvvəlinə və sonuna olan artıq və ya əskik ödənilmiş vergi məbləğləri də göstərilir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə vergi orqanlarının hesabladığı vergi məbləği (məsələn, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən vətəndaşlardan tutulan) şəxsi hesabda hesablanmış və daxil edilmiş məbləğlər üzrə ayrıca uçota alınır.

Vətəndaşlardan tutulan digər vergilər üzrə hesablanmış və ödənilmiş məbləğlərin uçotu da şəxsi hesablarda aparılır. Vətəndaşların (ödəyicilərin) şəxsi hesablarda aşağıdakı qeydlər aparılır: ilin əvvəlinə və sonuna, eləcə də müddətlər üzrə ödənilməmiş (artıq ödənilmiş) məbləğlər, il ərzində hesablanmış vergi məbləğləri, onların hesablanmasında edilmiş dəyişikliklər və vergi güzəştləri, faktiki ödənilmiş vergi məbləğləri, hesablanmış peniya və digər sanksiya

məbləğləri.

Müəssisələr üzrə tutulmuş gəlir vergisi üzrə daxilolamaların uçotu, hər müəssisə üçün açılmış xüsusi kartoçkalarda (forma №15) aparılır.

2.3. Hesablanmış vəsaitlərin şəxsi hesab və rəqəllərinə daxil edilməsinə əsas verən sənədlər və onların daxil edilməsi müddətləri

Hesablanmış vəsait məbləği ödəyicilərin şəxsi hesab və rəqəsinə aşağıdakı sənədlərə əsasən və göstərilən müddətlərdə daxil edilir.

Ödəyicinin şəxsi hesab və rəqəsinə hesablanmış vəsait məbləği aşağıdakı sənədlər əsasında və göstərilən müddətlərdə daxil edilir:

- ödəyici tərəfindən təqdim edilmiş hesabat və bəyannamə əsasında – hesabatın və ya vergi bəyannaməsinin vergi orqanına daxil olduğu gündən sonra 3 iş günü ərzində, vergi ödəyicisi tərəfindən elektron formatda göndərilən bəyannamələr şəxsi hesab və rəqəllərində gün ərzində əks olunmalıdır;
- təqdim edilmiş bəyannamələrin və hesabatların kameral yoxlanılmasının nəticələri əsasında – kameral vergi yoxlamasının başa çatdığı gün;
- ödəyicidə aparılmış səyyar vergi yoxlaması nəticəsində əlavə hesablanmış vergi (vergi ödəyicisi tərəfindən artıq hesablanması müəyyən edilmiş vergi), faizlər, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyaları, digər icbari ödənişlər və kəsilmiş inzibati cərimələr – məsuliyyətə cəlb olunma Qərarının imzalandığı gün ərzində;
- ödəyicidə apanmış operativ nəzarət yoxlaması nəticəsində əlavə hesablanmış vergi, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyaları və kəsilmiş inzibati cərimələr – inzibati tənbeh vermə haqqında Qərarın imzalandığı gün ərzində;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda vergi orqanları tərəfindən cari vergi məbləğləri hesablandıqda – cari vergi məbləğinin ödəniş müddətinin başa çatdığı günədək;

- cari vergi məbləğlərinin hesablanması üçün vergi ödəyicisi tərəfindən cari vergi məbləğinin ödəniş müddəti başa çatanaqəd təqdim edilmiş arayışlar əsasında – arayışın təqdim edildiyi gündən sonra 1 iş günü ərzində.

Cari vergi məbləğinin ödəniş müddəti başa çatdıqdan sonra təqdim edilmiş arayışlar üzrə cari vergi məbləğləri Vergi Məcəlləsinin 151.3 maddəsinə uyğun olaraq vergi ödəyicilərinin şəxsi hesab və rəqəllərinə proqram vasitəsilə hesablanır.

Cari vergi məbləğlərinin ödəniş müddəti başa çatdıqdan sonra təqdim edilmiş arayışlar üzrə vergi ödəyicisinin şəxsi hesab və rəqəsinə cari vergi məbləği daxil edilmir. Bu zaman cari vergi məbləği həmin vergi ödəyicisinin cari rübdən əvvəlki hesabat rübündə hesablanmış cari veri məbləği qədər hesablanır.

Vergi ödəyicisi tərəfindən hesabat ili üçün cari vergi ödəmələrinin müəyyən edilməsi metodu haqqında məlumat verilmədiyi hallarda, vergi orqanı əvvəlki vergi ilində hesablanmış vergi məbləğinin 25 faizi həcmində cari vergi hesablanması metodunu tətbiq edir;

- vergi hesabatlarının vaxtında təqdim edilməməsinə görə vergi ödəyicisinə tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyası barədə müvafiq şöbənin təqdim etdiyi məlumata əsasən – bu cür məlumat alındıqdan sonra 1 iş günü ərzində;
- vergi ödəyicilərinə vergilərin hesablanması barədə məhkəmənin qərarına (qətnaməsinə) əsasən – məhkəmə qərarı (qətnaməsi) alındıdan sonra 1 iş günü ərzində.

Məhkəmənin qərarından (qətnaməsindən) apelyasiya şikayəti verilib-verilməməsindən asılı olmayaraq, həmin qərara (qətnaməyə) əsasən vergi ödəyicisinin şəxsi və rəqəsində müvafiq yazılışlar aparılmaqla məhkəmənin qərarı icra edilir. Apelyasiya şikayətinə baxılmasının nəticələrindən asılı olaraq vergi ödəyicisinin şəxsi və rəqəsində müvafiq düzəlişlər edilir;

- müvafiq qanunvericilik aktlarına əsasən ödənilməsinə möhlət verilmiş və ya silinmiş vergi, faiz və maliyyə sanksiyaları barədə müvafiq vergi orqanının, yaxud bu sahədə nəzarəti həyata keçirən şöbənin rəsmi məlumatına əsasən – bu cür məlumat alındıqdan sonra 1 iş günü ərzində;

- silinmiş ümitsiz vergi, faiz və maliyyə sanksiyaları barədə müvafiq vergi orqanının, yaxud bu sahədə nəzarəti həyata keçirən şöbənin rəsmi məlumatına əsasən – bu cür məlumat alındıqdan sonra 1 iş günü ərzində;
- vergi öhdəliyinin yerinə yetirilmə müddətinin uzadılması barədə vergi orqanının qərarına əsasən – bu cür qərar qəbul edildiyi gün ərzində;
- verginin hesablanması üçün zəruri olan hesabat məlumatları qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətlərdə təqdim edilmədiyi hallarda, əlaqəli məlumata əsasən verginin hesablanması üçün haqq-hesab cədvəli tərtib edildikdə – həmin cədvəlin tərtib edildiyi gün;
- vergi ödəyiciləri tərəfindən düzgün hesablanmış vergilərin bərpası ilə əlaqədar yuxarı vergi orqanının göstərişinə əsasən – həmin göstərişin alındığı gündən sonra 2 iş günü ərzində;
- vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş hallarda, hesablanmış vergilər vergi orqanı tərəfindən yenidən hesablandıqda – müvafiq sənədlər əsasında yenidən hesablanmanın aparıldığı iş günü.

Bu zaman şəxsi hesab vərəqəsində əlaqəli məlumata əsasən hesablama borc yarandıqdan sonra tam ödənilənədək dayandırılır:

- vergi ödəyicisi tərəfindən düzgün hesablanmış vergilərin bərpası ilə əlaqədar yuxarı vergi orqanlarının yazılı göstərişləri əsasında - bu cür yazılı göstərişin alındığı gündən sonra 1 iş günü ərzində;
- Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda hesablanmış vergilər vergi orqanı tərəfindən yenidən hesablandıqda, bu cür hesablama əsas olmuş sənədlər əsasında – yenidən hesablamanın aparıldığı gün ərzində;
- Digər səlahiyyətli orqanlar tərəfindən kəsilmiş inzibati cərimələr – bu barədə həmin orqanlarından məlumatın daxil olduğu gün ərzində.

Vergi ödəyicilərinin dövlət vergilərinin, maliyyə sanksiyalarının, inzibati cərimələrin, habelə digər ödənişlər üzrə daxilolmaların büdcənin xəzinə hesabına daxil olduğunu təsdiq edən sənədlərin və ya elektron məlumatın yerli xəzinədarlıq orqanları tərəfindən vergi orqanlarına təqdim edəndən sonra həmin vəsaitlər

AVIS-nin “Bəyannamə” altmodulunun vasitəsi ilə aidiyyatı şöbə tərəfindən vergi ödəyicilərinin şəxsi hesab vərəqələrinə daxil edilir. Yerli xəzinədarlıq orqanlarından alınan ödəniş sənədlərinin şəxsi hesab vərəqələrinə daxil edilməsi ödənişin təyinatından asılı olaraq müvafiq ekran vasitəsi ilə həyata keçirilir. “VÖEN-lər üzrə” ekrandan istifadə edilərkən “işləmə növü”, “ödənmə növü”, “növü”, ödənişin məbləği, vergi ödəyicisinin VÖEN-i, obyekt (vergi ödəyicisinin obyekt olduğu halda), ödəniş sənədinin nömrəsi, xəzinə vergi kodu xanaları tam doldurulmalıdır. Fiziki şəxslərin yol vergisi üzrə şəxsi hesab vərəqəsində yalnız şəxslər tərəfindən ödənilən yol vergiləri əks olunur. Bu vergilər şəxsi hesab vərəqələrinə işlənən zaman “İşləmə növü” (ödəmə və ya qaytarma), “Ödənmə növü” (qəbz, ödəmə tapşırığı və ya rəy), ödənişin məbləği, VÖEN-i, (ödəyicinin vergi orqanında uçotda olduğu halda), ödəyicinin tam adı (ödəyicinin vergi orqanında uçotda olmadığı halda), ödəniş sənədinin nömrəsi, xəzinə vergi kodu və məşin nömrəsi xanaları tam və dəqiq doldurulmalıdır. Həmin şəxsi hesab vərəqəsində ödənişlər hesabına yaranan artıq ödəmələr proqram tərəfindən verilən hesablaşma ilə əvəzləşdirilir. Daşımalar üzrə ödənilən sadələşdirilmiş vergi məbləğləri şəxsi hesab vərəqəsinə daxil edilərkən “işləmə növü”, “ödənmə növü”, “növü”, ödənişin məbləği, vergi ödəyicisinin VÖEN-i, obyekt (vergi ödəyicisinin obyekt olduğu halda), ödəniş sənədinin nömrəsi, xəzinə vergi kodu xanaları tam doldurulmalıdır. Bu şəxsi hesab vərəqədə hüquqi və ya fiziki şəxslər tərəfindən ödənilmiş daşımalar üzrə sadələşdirilmiş verginin ancaq həcmi göstərilir.

Hesabat ayı üzrə daxilolmalar barədə məlumatlar həm yekun, həm də hər bir büdcə təsnifat kodu üzrə Maliyyə Nazirliyi ilə üzləşdirilməklə müvafiq üzləşmə aktı ilə təsdiq olunur.

Vergi ödəyiciləri tərəfindən ödənilmiş vəsait məbləği onun şəxsi hesab vərəqəsinə müvafiq sənədlərə əsasən aşağıdakı müddətlərdə mədaxil edilir:

- vəsaitlərin büdcəyə daxil olması barədə xəzinədarlıq orqanlarından alınmış ödəniş sənədlərinin (ödəniş tapşırığı, sərəncam, qəbz, bankın memorial orderi, vəsaitlərin büdcənin hesabına daxil olması barədə digər vergi

orqanlarının rəsmi məlumatları) surətinə əsasən – xəzinədarlıq orqanından ödəniş sənədlərinin surətləri alındıqdan sonra 2 iş günü ərzində;

- vəsaitlərin büdcə hesabına daxil olması barədə digər vergi orqanlarının rəsmi məlumatlarına əsasən – həmin məlumatların alındığı gündən sonra 1 iş günü ərzində;
- artıq ödənilmiş vergi, faiz, maliyyə sanksiyaları və digər məcburi ödənişlərin ödəyiciyə qaytarılmış məbləğləri barədə maliyyə (xəzinədarlıq) orqanlarının rəsmi məlumatlarına əsasən – həmin məlumatların alındığı gündən sonra 2 iş günü ərzində;
- artıq ödənilmiş vergi, faiz maliyyə sanksiyaları və digər məcburi ödənişlərin ödəyicinin digər borcları ilə əvəzləşdirilməsi zamanı – artıq ödəmənin digər borc məbləğləri ilə əvəzləşdirilməsi barədə ödəyicinin müraciəti olduqda 2 iş günü ərzində, digər hallarda isə ayın sonunda. Bütün ödəyicilər üzrə ayın sonunda artıq ödəmənin qalıq məbləği ilə əvəzləşdirilməsi qalığın yarandığı tarixdə həyata keçirilir;
- artıq ödənilmiş vergilərin, faizlərin, maliyyə sanksiyalarının və dövlət rüsumunun ödəyiciyə qaytarılmış məbləğləri barədə xəzinədarlıq orqanlarının rəsmi məlumatları əsasında – bu cür məlumat alındığı gündən sonra 2 iş günü ərzində;
- ödəyici ilə büdcə arasında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aparılmış qarşılıqlı əvəzləşdirilmələr barədə protokollar əsasında – həmin protokollar alındıqdan sonra 1 iş günü ərzində;
- ödənilmiş vəsaitlər barədə məlumatlar bank idarələrindən elektron məlumat şəklində (disketlərdə) alındıqda – elektron məlumatlar alındıqdan sonra 1 iş günü ərzində.

Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi vasitəsilə bəyannamələr üzrə hesablanmış vəsaitlər şəxsi hesab vərəqəsinə Bəyannamə işləri alt sistemindəki Bəyannamənin işlənməsi modulundan istifadə edilməklə aparılır. Hesablanmış

vergi məbləğləri «Əməliyyatın növü» sütununa «Hesablama», azaldılmış vəsaitlərin məbləği isə «Azalma» kimi qeyd edilməklə şəxsi hesab vəərəqəsində əks olunur.

Bəyannamə əsasında aparılmış əməliyyatlar şəxsi hesab vəərəqəsinə vergi hesablamaya əsas verən bəyannamənin adı (qısaltılmış formada), dövrü, bəyannamənin növü (cari, dəqiqləşdirilmiş və ya ləğv) kimi qeyd edilir.

Bəyannamələrə düzəliş edildikdə Bəyannamə işləri alt sistemindəki Bəyannamənin düzəlişi modulundan istifadə edilməklə aparılır.

Şəxsi hesab vəərəqəsinə düzəliş edilən bəyannamənin adı (qısaltılmış şəkildə), dövrü, bəyannamənin növü, SDB (Səhvün düzəlişi bəyannaməsi) kimi qeyd edilir.

Kameral vergi yoxlamasının nəticələri bəyannamə işləri altsistemindəki kameral yoxlamalar altmodulundakı müvafiq ekranlardan istifadə edilməklə aparılır.

Kameral yoxlama nəticəsində aparılan əməliyyatların nəticələri şəxsi hesab vəərəqəsinə bəyannamənin adı (qısaltılmış formada), dövrü, bəyannamənin növü və mötərizənin içində «KYB» (Kameral yoxlama bəyannaməsi) kimi qeyd edilir.

Səyyar vergi yoxlaması və vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən digər nəzarət işləri nəticəsində aparılmış hesablamalar həmin əməliyyatları həyata keçirən idarələr tərəfindən müvafiq modullardan istifadə edilməklə aparılır.

Səyyar vergi yoxlamasının nəticələri vergi ödəyicisinin şəxsi hesab vəərəqəsinə işlənildikdə həmin şəxsi hesab vəərəqəsinə vergi növünün adı, (qısaltılmış formada), dövrü, bəyannamənin növü və mötərizənin içində «SYB» (Səyyar yoxlama bəyannaməsi) kimi qeyd edilir.

Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmayan və ya AVİS-nin funksiyasında əks olunmasına imkan olmayan digər ödənişlər, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyaları və inzibati cərimələr barədə məlumatlar AVİS-dən kənar əməliyyatların qeyd edilməsi ekranından istifadə etməklə aparılır.

Verginin hesablanması üçün zəruri olan hesabat məlumatları qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətlərdə təqdim edilmədikdə, verginin

hesablanması əlaqəli məlumat əsasən Avtomatlaşdırılmış vergi informasiya sisteminin Analoji altmodulundan istifadə edilməklə aparılır.

Əlaqəli məlumat əsasən hesablanmış vergi məbləği şəxsi hesab və rəqəsinə bəyannamənin adı (qısaltılmış formada), dövrü, bəyannamənin növü mətərizənin içində «Analoji» kimi qeyd edilir.

Analoji hesablamə ilə ödəyiciyə hesablanmış olan vergi məbləğləri, həmin dövr bəyannaməsi verildikdə analoji hesablanan məbləğ və faizlər ləğv edilməli həmin dövr üçün verilmiş bəyannaməyə ŞHV-nə məbləğ yazılır, faiz hesablaması da həmin dövr bəyannaməsinin ödəmə tarixinə görə aparılır.

Hesablanmış vergilərlə əlaqədar Məhkəmə qərarı (qətnaməsi) olduqda həmin məlumatlar Şəxsi hesab və rəqəsi alt sistemindəki digər işləmlər – Məhkəmə qərarı üzrə işlər alt modulundan istifadə edilməklə aparılır

Məhkəmə qərarı üzrə daxil edilmiş məlumatlar şəxsi hesab və rəqəsinə Əməliyyatın adı sütununda «Məhkəmə qərarı» adı ilə qeyd edilir.

2.4. Bütçəyə olan vergi borcları və faizlərin hesablanması, əvəzləşdirilməsi və artıq ödəmələrin qaytarılmasının uçotu

Verginin, maliyyə sanksiyasının, inzibati cərimənin və digər ödənişlərin əsas məbləği üzrə, hər yazılışdan sonra ödəyicinin bütçəyə olan qalıq və ya artıq ödəmə məbləğləri müvafiq olaraq aidiyyatı şəxsi hesab və rəqəsinin müvafiq olaraq «Qalıq» və ya «Artıq ödəmə» sütunlarında proqram təminatı vasitəsilə əks olunur.

Ödəyicinin şəxsi hesab və rəqəsində hər bir əməliyyatdan əvvəlki yazılış üzrə bütçəyə olan vahid qalıq məbləğinə, ödəmə müddətindən sonrakı gecikdirilmiş hər gün üçün vaxtında ödənilməmiş faiz hesablanan vergilər üzrə Vergi Məcəlləsində (Həsilatın Pay Bölgüsü Sazişlərdə və bu qəbildən digər qanunvericilikdə) nəzərdə tutulmuş faiz (LIBOR) hesablanır.

Vəsaitlərin bütçəyə ödənilmə tarix, həmin məbləğlərin xəzinə hesabına mədaxil edilməsi barədə ödəniş sənədlərində xəzinə orqanı tərəfindən qeyd edilən tarixdir.

Ödəyicinin büdcəyə olan borclarının artıq ödəmələrlə və digər qaydada əvəzləşdirilməsi, habelə artıq ödənilmiş vəsaitlərin ödəyiciyə qaytarılması ilə əlaqədar əməliyyatlar şəxsi hesab və rəqəsinin müvafiq sütunlarında əks olunur.

Büdcəyə olan borcların əvəzləşdirilməsi iki üsulla aparılır:

1. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanının sərəncamına əsasən ödəyici ilə büdcə arasında əvəzləşmələr aparılması barədə təsdiq edilmiş Protokollar üzrə əvəzləşdirmə;
2. Ödəyicinin Metodiki Göstərişlərinin 3.4 bəndində qeyd olunmuş şəxsi hesab və rəqələri üzrə bir və rəqənin artıq ödəməsini digər və rəqə üzrə borc məbləğləri ilə əvəzləşdirilməsi.

Birinci üsul üzrə əvəzləşmə aparılarkən, şəxsi hesab və rəqəsinin «əməliyyatın adı» sütununda «Protokol üzrə əvəzləşmə» yazılışı edilir və əvəzləşdirilən məbləğ «əvəzləşdirilmişdir» sütununda əks etdirilməlidir. Bu cür əvəzləşmədə vəsaitlərin ödənilmə tarixi əvəzləşmə barədə təsdiq olunan protokolda göstərilən tarix, bu tarix protokolda nəzərdə tutulmadığı halda isə protokolun tərtib edildiyi tarix hesab edilir.

İkinci üsul üzrə əvəzləşmə şəxsi hesab və rəqəsində bir və rəqə üzrə artıq ödəməsi, digər və rəqə üzrə qalığı olan ödəyicilər üzrə aparılır.

Bu cür əvəzləşmələr həm vergi ödəyicisinin müraciəti əsasında, həm də onun müraciəti olmadan aparılır. Əvəzləşmənin aparılması barədə vergi ödəyicisinin müraciəti olduqda, əvəzləşmə müraciətin daxil olduğu gündən sonra 2 iş günü ərzində aparılır. Bu halda vergi ödəyicisinə şəxsi hesab və rəqəsindən çıxarış və əvəzləşmə aktı verilir, habelə rübdə bir dəfə rüb başa çatdıqdan sonra 20 gün ərzində ona bildiriş göndərilir.

İkinci üsul üzrə əvəzləşmə AVİS-dən kənar əməliyyatların qeyd edilməsi ekranından aparılır. Artıq ödəmə olan və rəqə üzrə şəxsi hesab və rəqəsinin «əməliyyatın adı» sütununda «_____ ilə əvəzləşdirilmişdir» sözləri yazılmaqla, əvəzləşdirilən məbləğ Əməliyyatın adı sütunda (hesablanmışdır), qalığı olan tədiyyə növü üzrə və rəqənin «əməliyyatın adı» qrafasında isə «_____ ilə

əvəzləşdirilmişdir» sözləri yazılmaqla əvəzləşdirilən məbləğ Əməliyyatın adı sütündə _____ kimi qeyd olunur.

Artıq ödənilmiş məbləğlər qalığ məbləğləri ilə əvəzləşdirildikdən sonra, vergi ödəyicisinin rəsmi müraciətinə əsasən qanunvericiliyə uyğun olaraq qaytarılır. Vergi ödəyicisinin rəsmi ərizəsi AVİS-nin “Kargüzarlıq” altmodulunda qeydiyyata alınır və sonradan AVİS-nin “Bəyannamə” altmodulunun “Qaytarma işləmləri” proqramına daxil edilir. Proqram “Diplomatik və analoji nümayəndəlik qaytarması” və ya “Artıq ödəmənin qaytarması” bölməsindən ibarətdir.

“*Diplomatik və analoji nümayəndəlik qaytarması*” bölməsində məlumatlar müvafiq olaraq “rəsmi istifadə üzrə məlumatlar” və “nümayəndəliyin işçiləri və şəxsi işçiləri üzrə məlumatlar” ekranlarına aidiyyəti üzrə daxil edilir. Qeyd olunan ekranlarda mövcud olan xanalara məlumatlar daxil ediləndən sonra ərizə təsdiq olunmaq üçün şöbə rəisinə verilməlidir.

“*Artıq ödəmənin qaytarması*” bölməsində məlumatlar müvafiq olaraq “Artıq ödəmənin qaytarması”, “Fiziki şəxslərin yol vergisi üzrə qaytarmalar”, “Naməlum şəxs qaytarmaları” və “Dövlət rüsumu üzrə qaytarmalar” ekranlarına aidiyyəti üzrə daxil edilir.

Ödəniş sənədlərində ödəyicinin adını, VÖEN-ni və ödənilmiş məbləğlərin ödəyicinin şəxsi hesab vərəqəsinə daxil edilməsi üçün əsas ola biləcək digər rekvizitlərini müəyyən etmək mümkün olmadıqda, vergi orqanlarında bu vəsaitlərin uçotu, hər bir vergi, digər icbari ödəniş, maliyyə sanksiyası və inzibati cərimə üzrə hüquqi və fiziki şəxslər üçün ayrılıqda açılmış vahid şəxsi hesab vərəqəsində aparılır.

Yuxarıda göstərilən hallarda, vəsaitlərin büdcəyə daxil olması barədə ödəniş sənədlərinin surətlərinin və ya elektron məlumatlarının xəzinədarlıq orqanından alındıqdan sonrakı 2 iş günü ərzində vergi orqanları aidiyyəti təşkilatlarla ödəyicinin rekvizitlərinin dəqiqləşdirilməsini aparmalıdır.

Ödənilmiş vəsait naməlum şəxsi hesab vərəqəsinə daxil edildikdən sonra ödəyicinin rekvizitləri müəyyənləşdirildikdə, həmin məbləğlər naməlum şəxsi

hesab vərəqəsindən ödəyicinin şəxsi hesab vərəqəsinə aid edilməlidir. Bu zaman ödəyicinin rekvizitləri cari ay ərzində müəyyənləşdirildiyi halda, düzəliş əməliyyatının aparılması üçün xidməti məktubun hazırlanmasına zərurət yaranmır. Əks təqdirdə düzəliş əməliyyatları yalnız vergi orqanının rəhbərliyinə yazılmış xidməti məktub əsasında aparılmalıdır.

Əgər vergi orqanı vergi ödəyicisi tərəfindən verginin artıq ödənilməsi faktını aşkar edərsə, onda bu barədə həmin faktın aşkar edildiyi gündən sonrakı bir aydan gec olmayaraq ödəyiciyə məlumat verməlidir. Artıq ödənilmiş vergi məbləğinin gələcək ödənişlər kimi hesaba alınması, vergi orqanının qərarına və vergi ödəyicilərinin ərizəsinə əsasən həyata keçirilir.

Vergi ödəyicilərinin ərizəsinə və vergi orqanlarının qərarına əsasən, artıq ödənilmiş vergi məbləği vergi və ya yığımların ödənişi üzrə öhdəliklərin icrasına, peniyanın ödənilməsinə və əgər vergi qalığı artıq ödənilmiş verginin yönəldiyi büdcəyə (büdcədən kənar fonda) ödənilərsə, həmin qalığın ödənilməsinə yönəldilə bilər. Ödəyicinin digər vergilər üzrə borc qalığı olduğu hallarda isə, vergi orqanları müstəqil olaraq, artıq ödənilmiş vergi məbləğini hesaba almaq hüququna malikdir. Bu halda, vergi müfəttişliyi ərizənin verildiyi gündən sonrakı iki həftə müddətində bu barədə vergi ödəyicisinə məlumat verməlidir.

Ödəyici tərəfindən artıq ödənilmiş vergi məbləği ödəyicinin ərizəsinə əsasən hesablaşma hesabına qaytarılmalıdır. Vergi ödəyicisinin vergi və yığımların ödənişi üzrə borc qalığı və ya həmin büdcəyə (büdcədən kənar fonda) hesablanmış peniya üzrə borcu olduğu halda, artıq ödənilmiş vergi məbləği yalnız vergilər üzrə borclar tutulduqdan sonra vergi ödəyicisinə qaytarılır. Artıq ödənilmiş məbləğin qaytarılması haqqında ərizə, həmin məbləğin ödənilməsi gündən sonrakı 5 il ərzində vergi orqanına təqdim edilə bilər.

Artıq ödənilmiş vergi məbləği həmin vəsaitlərin daxil olduğu büdcənin (büdcədən kənar fondun) vəsaitləri hesabına artıq ödənilmiş məbləğin geri qaytarılması haqqında ərizənin vergi ödəyicisi tərəfindən təqdim edildiyi gündən sonrakı 45 gün ərzində geri qaytarılır.

Artıq tutulmuş vergi məbləği ödəyiciyə qaytarılmalıdır. Ödəyicinin vergi və yığımların ödənişi üzrə qalığı və ya həmin büdcəyə ödəniləcək peniya üzrə borcu olduğu hallarda, artıq tutulmuş vergi məbləği geri qaytarılır.

Artıq tutulmuş vergi məbləğinin qaytarılması barədə qərar, vergi orqanları tərəfindən bu verginin tutulduğu vergi ödəyicisinin təqdim etdiyi yazılı ərizənin qeydiyyatından keçdiyi gündən sonrakı iki həftə ərzində qəbul olunur.

Artıq tutulmuş vergi məbləğinin qaytarılması haqqında ərizə vergi ödəyicisinin ondan verginin artıq tutulması faktı aşkar edildiyi gündən sonrakı 45 gün ərzində, məhkəməyə iddia ərizəsi verildiyi hallarda isə 3 il ərzində vergi orqanına verilə bilər.

Ödəyicinin ərizəsinə baxan vergi orqanı verginin artıq tutulması faktını etiraf etdiyi hallarda, artıq tutulmuş vergi məbləğinin, eləcədə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada həmin məbləğə hesablanmış faizlərin qaytarılması barədə qərar qəbul edir.

Artıq tutulmuş (ödənilmiş) vergilərin geri qaytarılması vergi müfəttişliyinin qərarına əsasən dövlət (bələdiyyə) büdcəsindən müvafiq xəzinədarlıq və maliyyə orqanları tərəfindən geri qaytarılır. Bunun üçün ödəniş tapşırığı tərtib edilir və banklar bu sənəddə göstərilən məbləğləri büdcə hesablarından silərək müəssisələrin hesabına köçürür. Pul vəsaitlərinin vətəndaşların kredit təşkilatlarındakı hesablarına köçürüldüyü hallarda, həmçinin ödəniş tapşırığı tərtib olunur. Artıq ödənilmiş (tutulmuş) vergi məbləği nağd ödənildikdə isə vətəndaşlar pul vəsaitlərini büdcə vəsaitlərinin olduğu banklara təqdim edilmiş çeklər üzrə alırlar. Kredit təşkilatları sərəncamın və müvafiq büdcə hesabları üzrə çıxarışların surətini xəzinədarlıq və maliyyə orqanlarına göndərirlər. Xəzinədarlıq və maliyyə orqanları isə həmin sənədləri ödəyicilərin üzərinə “*ödənilmişdir*” ştamplı vurulmuş ərizələri ilə birlikdə vergi orqanına verirlər. Bu sənədlər vergi müfəttişliyi tərəfindən ödəyicilərin şəxsi hesablarında lazımi qeydlərin aparılması üçün əsas kimi xidmət edir.

Şəxsi hesabları aparılmayan vergi və tədiyyələr üzrə (məsələn, dövlət rüsumları) ödənişlərin qaytarılması haqqında qərar, vergi orqanları tərəfindən ödəyicilər tərəfindən tədiyyələrin faktiki daxil olmasını təsdiq edən sənədlər olduğu hallarda qəbul edilir.

Vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxslərin ləğvi və ya hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətinə xitam verilməsi barədə AVİS-in "VÖEN" altsistemində ərizə (məhkəmənin qərarı, ölüm haqqında şəhadətnamə və s.) qeydə alındıqdan sonra vergi orqanında kommersiya qurumunun dövlət qeydiyyatının və ya vergi ödəyicisinin uçotunun ləğv edilməsi prosedurları yerinə yetirilir.

Proqram təminatı vasitəsilə ləğv edilmə ilə əlaqədar müvafiq prosedurların yerinə yetirilməsi üçün vergi orqanının bəyannamələr, audit və vergi borcları şöbələrinə məlumat verilir. Vergi ödəyicilərinin dövlət qeydiyyatının ləğv edilməsi zamanı onun yekun bəyannamələrinin qəbul edilməsi və kameral yoxlanılması, son səyyar vergi yoxlamasının aparılması, vergi borclarının ödənilməsi işləri Vergilər Nazirliyinin müəyyən etdiyi qaydalara uyğun olaraq müvafiq strukturlar tərəfindən yerinə yetirilir.

Ləğv edilən qurumun təqdim etdiyi yekun bəyannamələrin kameral vergi yoxlaması həmin qurumda son səyyar vergi yoxlamasının başlanılması tarixinədək aparılmalıdır.

Vergi ödəyicisində aparılmış səyyar vergi yoxlamasının nəticələri AVİS-in müvafiq altmodulu vasitəsi ilə şəxsi hesab vərəqəsində nəzərə alınır.

Vergi ödəyicisinin büdcəyə olan borc və faiz məbləğləri ödənilmədiyi halda onun VÖEN-ni və şəxsi hesab vərəqəsi bağlanıla bilməz.

Vergi ödəyicisinin büdcəyə borcu olmadığı halda vergi orqanının aidiyyəti bölməsinin məsul şəxsi AVİS-nin müvafiq altmoduluna VÖEN-nin ləğv olunma ərizəsində qeydlər aparır, və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş prosedurlardan sonra VÖEN-si ləğv olunmaqla vergi ödəyicisinin şəxsi hesab vərəqəsi passiv

vəziyyətinə keçirilir. Bu andan vergi ödəyicisinin şəxsi hesab və rəqəsi üzrə hər hansı qeydlərin aparılması imkanları tam bağlanmış olur.

Yenidən təşkil ilə əlaqədar vergi uçotu bağlanan hüquqi şəxsin öhdəliklərini qəbul edən hüquqi şəxs (hüquqi şəxslər) barəsində VÖEN altmodulunda qeydlər aparılır. Bu qeydlər barədə məlumat “Axtarış və hesabat” informasiya sisteminin “Bir pəncərə” qovluğunda yerləşdirilmiş “Yenidən təşkil olunmuş hüquqi şəxslər barədə hesabat”dan əldə edilir. Öhdəlikləri qəbul edən hüquqi şəxs (hüquqi şəxslər) “Yenidən təşkil olunmuş hüquqi şəxslər barədə hesabat”a və vergi ödəyicisinin iş qovluğuna tikilmiş təhvil aktına (bölünmə balansına) əsasən müəyyənləşdirilir. Bu zaman Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin müddəalarına uyğun olaraq aşağıda göstərilənlər yerinə yetirilməlidir.

Hüquqi şəxslər birləşdikdə onlardan hər birinin hüquq və vəzifələri təhvil aktına uyğun olaraq yeni yaranmış hüquqi şəxsə keçir, bu zaman birləşən hüquqi şəxslərin şəxsi hesab və rəqələrində mövcud olan vergi öhdəlikləri və ya artıq ödəmələr yeni yaranan hüquqi şəxsin şəxsi hesab və rəqəsinə keçirilir.

Hüquqi şəxs başqa hüquqi şəxsin ona qoşulması şəklində yenidən təşkil edilərkən qoşulan hüquqi şəxsin şəxsi hesab və rəqəsində mövcud olan vergi öhdəlikləri və ya artıq ödəmələr yenidən təşkil edilmiş hüquqi şəxsin şəxsi hesab və rəqəsinə keçirilir.

Hüquqi şəxs onun bölünməsi şəklində yenidən təşkil edilərkən bölünməyə məruz qalmış hüquqi şəxsin şəxsi hesab və rəqəsində mövcud olan vergi öhdəlikləri və ya artıq ödəmələr saldo şəklində bölünmə balansına uyğun olaraq yenidən təşkil edilmiş hüquqi şəxslərin hər birinin şəxsi hesab və rəqəsinə keçirilir.

Şəxsi hesablarda aparılmış qeydlər konkret ödəyicidən daxil olmuş vergi və icbari ödənişlərin həcmi müəyyən etməyə imkan verir. Vergi orqanları həmçinin bütün ödəyicilərdən daxil olmuş ödənişlər haqqında yekun məlumata da malik olmalıdır. Bu məqsədlə hər bir vergi orqanında daxilolmaların və ödənişlərin geri qaytarmaların və büdcədən ödəmələrin **icmal reyestri** aparılır.

Vergi orqanları tərəfindən vergi, faiz, maliyyə sanksiyaları, inzibati cərimələr və digər məcburi ödənişlərin uçotu vergi növləri üzrə daxilolmaların və geri qaytarılan məbləğlərin reyestrində aparılır.

İcmal reyestr büdcə gəlirləri və xərclərinin təsnifləşdirmə bölmələrinə müvafiq olaraq vergi və digər icbari ödənişlərin növləri üzrə ayrıca aparılır. Reyestr nömrələnir və vergi orqanının rəhbəri tərəfindən imzalandıqdan sonra möhürlə təsdiq edilir.

Reyestrə aşağıdakı məlumatlar əks etdirilməlidir:

- vergi və büdcəyə ödənilən digər tədiyyənin adı;
- əməliyyatın sıra nömrəsi və ayın tarixi;
- gün, ay, rüb və il ərzində artan yekunla büdcəyə daxil olmuş məbləğ;
- gün, ay, rüb və il ərzində artan yekunla büdcədən qaytarılmış məbləğ;
- qaytarılmalar istisna olmaqla gün, ay, rüb və il ərzində artan yekunla büdcəyə daxil olmuş məbləğ.

Reyestrə qeydlər gündəlik olaraq faktiki büdcəyə daxil olmuş və ya həmin gün ərzində büdcədən ödənilmiş məbləğləri təsdiq edən sənədlərə əsasən ümumi yekunla aparılır. Sonra reyestrin ayrı-ayrı sütunlarında hər ayın 1-i tarixinə hər rübün və ilin əvvəlindən başlayaraq artan yekunla fəri qaytarılan və ödənilən məbləğlər çıxılmaqla daxilolmaların məbləği göstərilir.

Bundan sonra hər ayın 1-i vəziyyətinə vergi orqanlarının uçot işçiləri icmal reyestrin və vergi daxilolmalarının icmal kitabının yekunlarına əsasən ödəmələr və dövlət büdcəsinə ödənişlərin daxil olması haqqında məlumatları xəzinədarlıq (dövlət büdcəsi üzrə) və maliyyə (yerli büdcə üzrə) orqanlarının məlumatları ilə üzləşdirilir. Lazımi hallarda isə üzləşdirmənin yekunlarına görə vergi orqanları vergi uçotunun aparıldığı hesabat və digər sənədlərdə müvafiq dəyişikliklər edirlər.

Uçot işçiləri, həmçinin rübdə bir dəfədən az olmayaraq ödəyicilərin bütün şəxsi hesablarında aparılmış qeydlərin düzgünlüyünü yoxlayırlar.

Müəssisələrin şəxsi hesabları yoxlanılarkən aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir: hesablanmış, yenidən hesablanmış və vergi orqanları tərəfindən

ödəyicilərin tədiyyələrin hesablanması üzrə haqq-hesablarının yoxlanması nəticəsində hesablanmış əlavə ödənişlərin bütün müddətlər üzrə əks olunub-olunmamasına, saldonun (ödənilməmiş vergi qalığının və artıq ödəmənin) düzgün müəyyən edilməsinə. Eyni zamanda ilin əvvəlindən büdcəyə daxil olmuş ödənişlərin şəxsi hesaba köçürülmüş məbləğlərinin büdcə təsnifatının kodları üzrə icmal reyestrədə əks olunmuş daxilolmaların, geri qaytarılmaların və ödənişlərin məbləğinə uyğun gəlib-gəlməməsi də yoxlanılır. Şəxsi hesablar yoxlandıqdan sonra vergi uçotunu aparan işçi şəxsi hesablarda “*yoxlanılıb*” qeydi etdikdən sonra onları imzalayır.

Vergi orqanlarının hesabladığı vergilər üzrə vətəndaşların şəxsi hesabları yoxlanılarkən ilkin uçot və pul sənədləri üzrə bütün pul əməliyyatlarının yekunu hesablanaraq vergi daxilolmalarının icmal uçotu kitabındakı qeydlərin yekunu ilə tutuşdurulur.

Üzləşdirmə cədvəlləri həmçinin vergi orqanları tərəfindən hesablanmayan ödənişlər üzrə də tərtib edilir. Bu cədvəllərdə ilkin sənədlər, icmal reyestrlər, dövlət xəzinədarlığı və maliyyə orqanlarının verdiyi reyestr üzrə rüb ərzindəki daxilolmalar haqqındakı məlumatlar tutuşdurulur. Onlarda həmçinin büdcə ilə hesablaşmaların qalığı (vergi qalığı, artıq ödəmə) çıxarılır.

Hər il yanvarın 1-nə olan vəziyyətə ödəyicilər üzrə büdcə ilə hesablaşmaların üzləşdirilməsi aparılır. Bu vergi orqanları tərəfindən şəxsi hesabların məlumatlarının müəssisənin mühasibat və vergi hesabatlarının məlumatları ilə üzləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Sözügedən sənədlərdə kənarlaşmalar aşkar edildiyi hallarda, üzləşdirmə müəssisə nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılır (vergi orqanlarına çağırılmaqla) və hər vergi növü üzrə üzləşdirmə aktı tərtib olunur. Aktda vergi orqanının və müəssisənin məlumatları əks olunur və yoxlanılan dövr ərzində aşağıdakı məlumatlar (göstəricilər) arasındakı kənarlaşmaların məbləği çıxarılır: dövrün əvvəlinə qalıq, hesablanmış vergi, keçən il ərzində yenidənhesablamalar üzrə əlavə olaraq hesablanmış və ya azaldılmış vergi məbləğləri, büdcəyə köçürülmüş vergi,

dövrün axırına qalıq. Üzləşdirmə aktında kənarlaşmanın səbəbləri və vergi orqanının təklifləri göstərilir.

Vergi ödəyicilərinin qeydiyyat yerləri üzrə müfəttiş, reyestrin (forma №25) və vergi ödəyicilərinin şəxsi hesablarının məlumatlarına əsasən 1-HM № li forma üzrə büdcəyə daxil olmuş vergi və digər məcburi ödənişlərin qalığı haqqında **statistik hesabat** tərtib edirlər.

Hesabat şəhər (rayonlara bölünməklə), regionlar, muxtar respublika və bütövlükdə ölkə üzrə ödənişlərin və vergi balanslarının daxil olmasının uçotu üçün yuxarı vergi orqanlarına göndərilir.

Müvafiq ilə görə hesabatların tərtib olunması müddəti və qaydası AR Vergilər Nazirliyinin əmrinə əsasən müəyyən edilir.

FƏSİL III. VERGİ DAXİLOLMALARI ÜZƏRİNDƏ NƏZARƏT İŞİNİN TƏŞKİLİ METODİKASI

3.1 Vergi daxilolmaları üzərində nəzarət işinin təşkili

Vergi və digər məcburi ödənişlər şəklində dövlət büdcəsində səfərbər olunan vəsaitlərin həcmi hüquqi və fiziki şəxslərin vergi qanunvericiliyi bə digər normativ aktlara dəqiq riayət etməsindən çox asılıdır.

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar öz maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini müxtəlif iqtisadi sferalarda həyata keçirən bir çox yeni müəssisələr yaradılır. Onların əksəriyyəti mühasibat uçotu sahəsində kifayət qədər ixtisaslı mütəxəssislərə malik deyildir. Bir qayda olaraq belə müəssisələrdə uçotda səhvə yol verilir və hesabat məlumatlarının bilərəkdən təhrif olunması hallarına tez-tez rast gəlinir. Bunlar isə vergitutma bazasının aşağı salınmasına (azaldılmasına), vergi və ona bərabər olan digər ödənişlərin büdcəyə tam daxil olmamasına gətirib çıxarır. Vergilərin hesablanması və ödənilməsində yol verilən səhvlər, həmçinin qanunvericilikdə edilmiş dəyişikliklərin vergi ödəyicisinə vaxtında çatdırılmaması ilə əlaqədar baş verir. Belə bir şəraitdə bütün səviyyələrdə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İlkin nəzarətçilər kimi hər şeydən əvvəl müəssisələrin mühasibat xidmətinin işçiləri çıxış etməlidir. Onların bu nəzarəti özlüyündə istehsal edilmiş və satılmış məhsulların (işlərin, xidmətlərin) həcmnin, maya dəyərinin, mənfəətin, əmlakın və digər məcburi ödənişlərin etibarlı uçotunun təmin edilməsindən, eləcə də mühasibat hesabatlarının və vergi hesablamalarının (bəyannamələrin) keyfiyyətlə tərtib olunmasından ibarətdir. Bu cür nəzarətin həyata keçirilməsi onunla şərtləndirilir ki, hər bir müəssisə bir tərəfdən inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi qanuna riayət etməlidir, digər tərəfdən isə - veergiyə cəlb olunan obyektlərin gizlədilməsinə görə qanunvericilikdə ciddi tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Bir çox hallarda müəssisələr mühasibat hesabatını və vergi bəyannamələrini tərtib edərkən digər müəssisələrin və ya audit firmasının təcrübəli mühasiblərinin xidmətindən istifadə edirlər. Əslində elə bunun özü də ilkin nəzarət formasıdır.

Dünya təcrübəsində *sonrakı auditor nəzarəti* geniş yayılmışdır. O, müəyyən dərəcədə müəssisələrdə mahasibat uçotunun təşkili səviyyəsini artmağa, vergilərin hesablanmasıdakı mövcud çatışmamazlıqları aradan qaldırmağa və büdcənin gəlir bazasını genişləndirməyə imkan verir. Bizim ölkəmizdə məcburi auditor yoxlamaları xarici investisiyalı müəssisələr, banklar və digər kredit təşkilatları, sığorta təşkilatları, əmtəə və fond birjalari, investisiya institutları, açıq tipli səhmdar cəmiyyətləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Auditor firması öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün xüsusi icazəsi (lisenziyası) olmalıdır. Yoxlamalar müəssisə ilə bağlanmış kontraktlara əsasən ödənişlə aparılır. Audit firması yoxlama apardığı müəssisə qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Belə ki, əgər onların apardığı yoxlamadan sonra vergi orqanları hesabatda pozuntu aşkar edərsə və buna görə müəssisəyə maliyyə sanksiyası, onun rəhbərinə isə inzibati cəza tətbiq edərsə, onda auditor firması öz imicini itirərək maddi və mənəvi zərər çəkə bilər. İstənilən halda vergi və digər məcburi ödənişlərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsinə görə məsuliyyət müəssisənin üzərinə düşür. Auditor yoxlamalarının nəticəsindən asılı olmayaraq sonrakı nəzarəti vergi orqanlarının simasında dövlət həyata keçirir.

Vergi orqanları hesabatın düzgünlüyünə və vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarəti iki etapda aparır: müəssisələrdən mühasibat hesablarının və vergi bəyannamələrinin (hesablamalarının) qəbulu mərhələsində, kameral yoxlama və səyyar vergi yoxlaması zamanı bilavasitə müəssisələrdə ilkin mühasibat sənədlərini yoxlamaq yolu ilə.

Kameral yoxlama aşağıdakılarla nəticələnir. Hər bir müəssisə müəyyən edilmiş müddətlərdə mühasibat hesabatını və bütün vergi növləri üzrə vergi bəyannamələrini (hesablamalarını) vergi orqanına təqdim etməlidir. Vergi

müfəttişi mühasibat hesabatı ilə birlikdə təqdim edilən bütün əlavələrin mövcudluğunu, eləcə də vergi bəyannamələrinin təqdim edilib-edilməməsini yoxlayır. Sonra o bu sənədlərin tərtib olunmssının düzgünlüyünü, bütün hesabat formalarında göstərilən məlumatların, o cümlədən vergi bəyannamələrindəki göstərilən mühasibat hesabatındakı göstəricilərə uyğunluğu yoxlanılır, onlar arasındakı kənarlaşmaların səbəblərini araşdırır, müəssisənin tətbiq etdiyi vergi güzəştlərinin əsaslı olub-olmamasını və vergi dərəcələrini yoxlayır. Müfəttiş kameral yoxlama nəticəsində alınmış rəqəm məlumatlarını vergi bəyannamələrinin müvafiq sütununda yazır. Kameral yoxlamanın məlumatları müəssisənin bəyannamədə göstərdiyi məlumatlara uyğun gəlmədiyi hallarda, əlavə ödəniləcək və ya azaldılacaq vergi məbləği müəyyən edilir.

Müfəttiş kameral yoxlamaya əsasən uçot işçisi tərəfindən hər bir vergi növü üzrə müəssisələrdə açılmış şəxsi hesablarda əks etdiriləcək vergi məbləği barədə vergi bəyannaməsində qeyd olunur.

Mühasibat hesablarının və vergi bəyannamələrinin kameral yoxlanması büdcəyə əlavə ödəmələr hesablamaya imkan verir. Lakin onların xüsusi çəkisi olduqca azdır. Bu cür yoxlama adətən yüksək dərəcədə kompyuterləşdirilmiş vergi orqanlarında daha çox affekt verir. O hesabatın ətraflı surətdə təhlilini aparmağa, səhvləri və bilavasitə müəssisələrdə ilkin sənədlər üzrə dəqiqləşdirilməsi tələb olunan qaranlıq məsələləri aşkar etməyə imkan verir.

Kameral yoxlamaların təşkilində müsbət faktlarla yanaşı bir sıra problem məsələlər də vardır. Məsələn, kameral yoxlama olduqca əməktutumludur. Xüsusilə, vergi orqanlarının bir işçisi tərəfindən hər kvartalda çoxlu sayda müəssisənin mühasibat hesabatlarının və vergi bəyannamələrinin yoxlandığı iri rayonlarda bu çox zəhmət tələb edir. Kameral yoxlamaların aparılmasına çoxlu vaxt sərf olduğundan səyyar vergi yoxlamalarının sayını artırmaq olmur.

Bu məsələnin həllinə isə müəssisələr tərəfindən mühasibat hesablarının hər kvartal deyil, yalnız ildə bir dəfə təqdim edilməsi yolu ilə nail olmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qayda bir çox ölkələrdə mövcuddur. Bundan başqa,

büdcənin bərabər həcmdə doldurulması üçün müəssisələr il ərzində avans ödəmələri ödəyirlər ki, onların da həcmi keçən il ərzindəki işin nəticələri üzrə müəyyən edilir. Büdcə ilə son hesablaşma (haqq-hesab) illik mühasibat hesabatına (bəyannaməyə) əsasən aparılır. Bu ölkələrin vergi orqanları bizdəkindən fərqli olaraq, yalnız illik mühasibat hesabatlarını (vergi bəyannamələrini) yoxlayırlar.

Bu məsələnin digər həlli də mümkündür. Müəssisə əvvəlki qaydada kvartallıq mühasibat hesabatını vergi orqanına təqdim edir, lakin onların kameral yoxlaması aparılmır və yalnız illik vergi hesabatları (bəyannamələri) yoxlanılır. Lazım gəldikdə isə, xüsusilə iri vergi ödəyicilərinin cari ilin kvartallıq hesabatları yoxlanılır (o cümlədən, səyyar vergi yoxlaması zamanı).

Müəssisələr tərəfindən mühasibat hesabatlarının və vergi bəyannamələrinin vergi orqanlarına vaxtında təqdim olunması, eləcə də cari vergi ödəmələrinin vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarəti kameral vergi yoxlamasının elementlərinə aid etmək olar. Müəyyən olunmuş müddətlərin pozulmasına görə müəssisələrə maliyyə sanksiyaları tətbiq edilir.

Səyyar vergi yoxlaması daha effektiv nəzarət formasıdır. Belə yoxlamaların gedişatı zamanı əlavə olaraq hesablanmış vergi və maliyyə sanksiyaları məbləğinin xüsusi çəkisi, vergi orqanlarının bütün nəzarət işi nəticəsində əlavə hesabladığı müvafiq məbləğlərin 70 faizini təşkil edir. Səyyar vergi yoxlamalarının effektivliyi təkcə keçmiş dövrlərin hesabatları üzrə əlavə vergi məbləğlərinin hesablanması ilə deyil, mühasibat uçotunun aparılmasında yol verilmiş səhvlərin aradan qaldırılması sayəsində, yoxlamadan sonrakı dövrlərdə vergi və digər məcburi ödənişlərin daha düzgün hesablanması və büdcəyə tam ödənilməsi ilə xarakterizə olunur.

Səyyar vergi yoxlamaları bir qayda olaraq vergi müfəttişinin əvvəlcədən hazırladığı iş planına və ya konkret müəssisələrin və yoxlanılacaq məsələlərin də daxil olduğu qrafikə əsasən aparılır. Yoxlanılacaq müəssisələr kameral yoxlamanın materiallarına, vergi orqanlarındakı qanun pozuntuları haqqındakı məlumatlara, o cümlədən digər müəssisələrin yoxlanılması zamanı aşkar edilmiş məlumatlara əsasən seçilir. İş planına (qrafikinə), həmçinin büdcəyə vergi daxilolmalarının

həcmində əhəmiyyətli dərəcədə xüsusi çəkiyə malik olan ən iri müəssisələr də daxil edilir. Vergi qanunvericiliyindəki dəyişikliklərlə əlaqədar və digər səbəblərdən vergi daxilolmalarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişən müəssisələrdə də səyyar vergi yoxlamalarının aparılması nəzərdə tutulmuşdur.

Lazım gəldikdə vergi müfəttişliyinin apardığı yoxlamada vergi polisinin işçiləri də iştirak edir. Onlar yoxlayıcıların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi funksiyasını yerinə yetirir, müəssisə tərəfindən yoxlama üçün lazım olan sənədlərin (müəyyən olunmuş qaydada götürülməsi də daxil olmaqla) vergi müfəttişlərinə verilməsinə köməklik edir və ya bilavasitə sənədlərin yoxlanılmasında iştirak edirlər.

Səyyar vergi yoxlaması aparılarkən ilkin mühasibat sənədlərinə və digər sənədlərə əsasən müəssisənin fəaliyyəti dərindən təhlil edilir, vergitutma bazasının azaldılmasına və vergilərin tam həcmdə ödənilməməsinə səbəb olmuş qanun pozuntuları aşkar edilir.

Səyyar vergi yoxlamalarının nəticələri aktla rəsmiləşdirilir. Aktda hər bir qanun pozuntusu üzrə konkret rəqəm məlumatları və qüvvədə olan qanunvericiliyə istinad edərək həmin qanun pozuntusunun məğzi, əlavə hesablanmış vergi və digər icbari ödəmələrin məbləği, eləcə də aşkar edilmiş pozuntuların kənarlaşdırılması üzrə yoxlayıcının nəticə və təklifləri əks olunur. Səyyar vergi yoxlaması aktının bir nüsxəsi vergi ödəyicisi olan müəssisənin rəhbərinə (fərqli sahibkara) təqdim olunur.

Vergi ödəyicisi vergi yoxlaması aktı ilə və ya onun hər hansı bir hissəsi ilə razılaşmaqda, yoxlama aktının ona verildiyi gündən sonrakı 30 gün müddətində müvafiq vergi orqanına aktı imzalamamasının səbəbini izah etmək, yaxud akta (onun ayrı-ayrı hissələrinə) öz etirazını yazılı surətdə bildirmək hüququna malikdir.

30 gün müddəti başa çatdıqdan sonra vergi orqanının rəhbəri (onun müavini), vergi ödəyicisinin izahatı və ya etirazı nəzərə alınmaqla, vergi yoxlaması

aktını nəzərdən keçirərək 15 gündən gec olmayaraq aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

- vergi ödəyicisinin vergi məsuliyyətinə cəlb olunması;
- vergi ödəyicisinin vergi məsuliyyətinə cəlb olunmasına imtina etməsi;
- əlavə vergi nəzarəti tədbirlərinin keçirilməsi.

Vergi ödəyicisinin vergi məsuliyyətinə cəlb olunması haqqında qərar qəbul edildiyi hallarda, həmin qərarla bənzər göstərilir: qüvvədə olan qanunvericiliyə və digər normativ aktlara istinad edilərək konkret vergi pozuntuları; vergi ödəyicisinin öz mühafizəsi üçün təqdim etdiyi (göstərdiyi) dəlillər və bu dəlillərin yoxlanmasının nəticəsi; büdcəyə çatması (ödəniləcək) ödəmələrin, o cümlədən vergi, peniya və vergi sanksiyalarının məbləği. Bu qərarın surəti vergilərin və peniyanın ödənilməsi tələbi əlavə olunmaqla vergi ödəyicisinə göndərilir.

Vergi qanunvericiliyində yol verilmiş pozuntulara görə müəssisənin məsul şəxsləri inzibati cərimə oluna bilər. Vergi orqanının qərarın uyğun olaraq vergi ödəyicisi yoxlama aktına və büdcəyə çatacaq vergi məbləğinin ödənilməsi haqqında tələbnaməyə müvafiq olaraq vergi, peniya və maliyyə sanksiyalarını ödəyir. Müəssisə sözügedən məbləği ödəməyə razı olmadıqda, vergi orqanı vergi və peniyanı mübahisəsiz qaydada silir. Vergi sanksiyaları isə yalnız məhkəmənin müvafiq qərarına əsasən tutula bilər.

Vergi ödəyicisi vergi orqanının qərarı ilə razılaşmaya bilər və bu barədə yuxarı vergi orqanlarına və yaxud məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir.

Vergi müfəttişliyi, həmçinin vətəndaşların tərəfindən vergi qanunvericiliyinə riayət edilməsi üzərində nəzarət sistemi təşkil edir. Bu nəzarət vergilərin tam və vaxtında daxil olmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslər gəlir vergisini müstəqil şəkildə ödəyirlər. Vergi orqanları gəlir vergisini vətəndaşların bəyan etdiyi təxmini gəlirlərə və faktiki alınmış ümumi illik gəlirin bəyannaməsinə əsasən hesablayırlar. Vergi müfəttişliyi ümumi illik gəlirin bəyannamədə tam əks etdirilməsinin düzgünlüyünü yoxlayır. Bu məqsədlə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən yerlərdə, o

cümlədən məhsul istehsalı və satışı yerlərində vətəndaşların bilikləri öyrənilir və xüsusi yoxlamalar aparılır. Bunun üçün həmçinin alınmış mallara, görülmüş işlərə və göstərilmiş xidmətlərə görə il ərzində vətəndaşlara verilmiş ödənişlər haqqında müəssisələrin vergi orqanlarına təqdim etdiyi məlumatlardan da istifadə olunur.

Vergi agenti rolunu oynayan müəssisələr əsas iş yerlərində vətəndaşlardan gəlir vergisini tutaraq büdcəyə köçürülər. Vergi müfəttişliyi müəssisələrdə vətəndaşlara pul və natural formada ödənilən gəlirlərin uçotunun tamlığı, gəlir vergisinin tutulmasının düzgünlüyü və vaxtında büdcəyə köçürülməsi məsələləri üzrə yoxlama aparır.

Vergi müfəttişliyi digər orqanlardan aldığı və əsasında vətəndaşların ödəyəcəyi digər vergiləri (əmlak vergisi, torpaq vergisi) hesabladığı sənədlərin dürüstlüyünə də nəzarət edir.

Hər bir vergi orqanı nəzarət işinin nəticələri barədə Vergilər Nazirliyinin müəyyən etdiyi formada özünün yuxarı vergi orqanına hesabat təqdim edir. Bu hesabatlarda vergi orqanında uçota alınmış hüquqi və fiziki şəxslərin sayı, vergi qanunvericiliyi pozuntuları göstərilməklə, yoxlanılan ödəyicilərin sayı, əlavə hesablamalar, eləcə də büdcəyə daxil olmuş vergi və maliyyə sanksiyalarının məbləği, hər hansı səbəbdən ödəyicilər tərəfindən büdcəyə artıq ödənilmiş və vergi ödəyicilərinə qaytarılmış vergilərin məbləği, ödəyicilərin maliyyə-kredit təşkilatlarındakı hesabları üzrə əməliyyatların neçə dəfə dayandırılması, hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarına verilmiş materialların miqdarı, inzibati cərimə tətbiq edilmiş vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların miqdarı və cərimənin məbləği (o cümlədən ödənilmiş) göstərilir.

Nəzarət işinin vəziyyətini təhlil etmək üçün hesabatla birlikdə hüquqi şəxslərin yoxlanması və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb olunması ilə məşğul olan işçilər ayrıca göstərilməklə vergi orqanının ştat üzrə və faktiki işçilərinin sayı barədə məlumat da verilə bilər.

Hesabatlardakı informasiya nəzarət işinin təşkilinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üçün əsas sayılır. Göstəricilərin seçimi genuiş və müxtəlif ola bilər. Təcrübədə bir qayda olaraq aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir: sənədli yoxlanılan hüquqi şəxslərin və ya yerlərdə yoxlanılan fiziki şəxslərin (sahibkarların) sayı, əlavə hesablanmış vergi və maliyyə sanksiyalarının məbləği, tutulmuş ödəmələrin əlavə hesablanmış vergi və maliyyə sanksiyalarının ümumi məbləğinə olan faiz nisbəti, əlavə hesablanmış məbləğlərin ümumi vergi daxilolmalarındakı payı və s.

Vergi orqanları arasında kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin tutuşdurulması ay, kvartal və il ərzində nəzarət işinin təşkili səviyyəsini lazımınca obyektiv qiymətləndirməyə, diqqəti “çatışmayan cəhətlərə” cəlb etməyə və kollektivi onların həllinə yönəltməyə imkan verir.

3.2. Vergi orqanları tərəfindən aparılan nəzarət işinin təhlili

İndi isə bir sıra göstəricilərin timsalında nəzarət işinin təşkilinin təhlilinin aparılması metodlarını nəzərdən keçirək. Nəzarət işinin təşkilinin əsas göstəricilərindən biri yoxlanılan müəsisələrin sayıdır. 3.1 sayılı cədvəldə müəsisələrin yoxlanması üzrə üç vergi yoxlanmasının məlumatları verilmişdir.

İşçilərin faktiki orta siyahı sayı təhlilin məqsədlərindən asılı olaraq funksional şöbələrin (hüquqi, uçot və hesabat, ümumi şöbə) və ya yalnız bilavasitə ödəyicilərin kameral və səyyar vergi yoxlamaları ilə məşğul olan işçiləri də nəzərə alınmaqla bütövlükdə yoxlama üzrə qəbul oluna bilər.

Faktiki orta siyahı sayında müfəttişliyin bütün işçilərinin nəzərə alındığı təhlil, bir işçiyə görə hesablamalarda az əhəmiyyətli göstəricilər verir. Bununla yanaşı bu təhlil daha obyektivdir. Belə ki, bura bilavasitə yoxlamalarla məşğul olmayan, lakin nəzarət işinin təşkili ilə bilavasitə və ya dolaylı bağlı olan və müfəttişlik üçün lazım olan işləri yerinə yetirən olduqca böyük işçi qrupu daxildir. Bundan başqa, işçilərin ümumi sayı və yoxlamalarla məşğul olan işçilərin sayı nəzərə alınmaqla, bir işçiyə düşən yoxlanılmış müəsisələrin sayı üzrə göstəricilər

müqayisə edilməklə aparatın təşkilati strukturu, yardımçı bölmələrin (şöbələrin) sayının hədsiz dərəcədə artırılması ilə əlaqədar vergi orqanının nə qədər itirməsi barədə nəticə çıxarmaq olar. Bununla əlaqədar olaraq təhlilə yoxlamalarla məşğul olan işçilərin sayının xüsusi çəkisini xarakterizə edən göstəricilərin daxil edilməsi məqsədəuyğundur. Yuxarı vergi orqanları belə təhlilə əsasən yoxlamalarla məşğul olan işçilərin payının artırılması baxımından vergi orqanlarının təşkilati quruluşuna yenidən baxılması barədə müəyyən tövsiyyə və ya göstəricilər (sərəncam) verə bilər.

Şərti olaraq belə təsəvvür edərkən ki, bizim misalda (bax cədvəl 3.1) işçilərin bütün faktiki sayı nəzərə alınmışdır. Cədvəl 3.1.-dən görüldüyü kimi istər bütövlükdə, istərsə də orta hesabla bir işçiyə düşən yoxlanılan müəssisələrin sayı ən çox 2Nəli yoxlamada, ən az isə 3Nəli yoxlamada olmuşdur. Lakin yoxlanılan müəssisələrin sayına görə nəzarət işinin təşkili səviyyəsi barədə nəticə çıxarmaq qanuna uyğun deyil. Obyektiv qiymətləndirmək üçün, həmçinin bir işçiyə düşən uçota alınmış müəssisələrin sayını da nəzərə almaq lazımdır.

Cədvəl 3.1.

Bir işçiyə düşən yoxlanılmış müəssisələrin sayı

Yoxlamanın nömrəsi	İşçilərin faktiki orta siyahı sayı	Yoxlanılmış müəssisələrin sayı	
		Cəmi	Bir işçiyə düşən
1	40	600	15
2	26	675	27
3	32	416	13
Cəmi	97	1691	17.4

Bu göstəricinin hesablamaya daxil edilməsi onunla şərtləndirilir ki, o səyyar vergi yoxlamalarının sayına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Digər bərabər şərtlərlə yanaşı, bir müfəttişə nə qədər çox müəssisə düşərsə o bilavasitə vergi müfəttişliyinin özündə mühasibat hesabatlarının, bəyannamələrin və vergi hesablamalarının kameral yoxlanılmasına bir o qədər çox vaxt sərf edər. Deməli, müfəttişə səyyar yoxlaması üçün bir o qədər az vaxt qalır.

Nəzərdən keçirdiyimiz yoxlamalarda bir işçiyə düşən yük aşağıdakı kimi olmuşdur (şəkil 3.2).

Cədvəl 3.2.**Bir işçiyə düşən müəssisələrin sayı**

Yoxlamanın nömrəsi	Uçota alınmış ödəyici-müəssisələrin sayı	
	yekun	bir işçiyə düşən
1	4200	105
2	2000	80
3	5376	168
Cəmi	11576	119

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 3Nəli yoxlamada 168 ödəyici yoxlandığı halda, 2Nəli yoxlamada yalnız 80 ödəyici yoxlanmışdır. Bu faktor əsasən aparılmış səyyar yoxlamaların sayı ilə bağlıdır.

Səyyar yoxlamalarının sayına görə yoxlama işinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün 3.1. və ya 3.2. sayılı cədvəllərin göstəricilərini 3.3. sayılı cədvəldə birləşdirmək lazımdır. Bunun üçün 3.1. sayılı cədvəldə göstərilən hər bir yoxlama üzrə bir işçiyə düşən yoxlanılan müəssisələrin bütövlükdə rayon üzrə bu göstəriciyə olan nisbəti şəklində əmsal müəyyən edilməlidir. Elə həmin metodla 3.2. sayılı cədvəl üzrə bir işçiyə düşən yük üzrə əmsal müəyyən edilir. Hər iki əmsalın məbləği hər bir yoxlama üzrə ümumi əmsal (bal) təşkil edir. Bu hesablamaların nəticəsi 3.3. sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3.3**Səyyar vergi yoxlamalarının sayına görə əmsalların (balların) məbləği**

Yoxlamanın nömrəsi	Bir işçiyə görə göstəricilərin rayon üzrə orta qiymətə münasibəti		Əmsalların məbləği	Yer
	səyyar yoxlamalar üzrə	Müəssisələrin (yükün) sayına görə		
1	0.86	0.88	1.74	3
2	1.55	0.67	2.22	1
3	0.75	1.41	2.16	2

3.3. sayılı cədvəldən göründüyü kimi, yük üzrə göstəricinin təhlilə daxil edilməsi 3Nəli yoxlamaya 1Nəli yoxlama ilə müqayisədə daha yüksək yer tutmağa imkan verdi. Hansı ki, 1Nəli yoxlamanın 3.1.sayılı cədvəldəki bütün göstəriciləri daha yüksək idi.

İndi isə yoxlamaların gedişatı zamanı əlavə olaraq hesablanmış vergi və sanksiya məbləğləri kimi göstəricilərin təhlili metodikasını nəzərdən keçirək (bax cədvəl 3.4.).

Cədvəl 3.4.

Bir işçiyə düşən əlavə hesablanmış ödəniş məbləği

Yoxlamamanın nömrəsi	Əlavə olaraq hesablanmış vergi və sanksiyalar		Xüsusi fərdi göstəricilərin rayon üzrə orta göstəriciyə olan nisbəti (süt.2:2-ci sütunun yekunu)	Yer
	min.man (xarici valyuta da nəzərə alınmaqla)			
	cəmi	bir işçiyə düşən		
A	1	2	3	4
1	8200	205	1.23	1
2	3450	138	0.83	3
3	4544	142	0.85	2
Cəmi	16194	167		

Qeyd. İşçilərin sayı 1. saylı cədvəldəki qəbul edilmişdir.

3.4. sayılı cədvəlin məlumatlarının təhlili onu göstərir ki, həm bütövlükdə, həm də bir işçiyə görə əlavə hesablanmış vergi məbləğləri üzrə yaxşı nəticəni 1Nəli yoxlama göstərmişdir.

Nəzarət işinin gedişatı zamanı əlavə hesablanmış vergilərin məbləği çoxsaylı obyektiv və subyektiv faktorlardan, o cümlədən vergi müfəttişliyi işçilərinin təsnifatından, ödəyicilərə vergi qanunvericiliyinin izahatı işi üzrə işin səviyyəsindən, müəssisələrin qanuna riayət etməsindən və s. asılıdır. Digər bərabər şərtlərlə yanaşı daha əhəmiyyətli faktor, vergitutma bazasının və ya müxtəlif yoxlamalarda büdcəyə daxil olmuş vergilərin həcmidir. Belə ki, vergitutma bazası nə qədər geniş olsa yoxlamaların gedişatı zamanı əlavə vergi hesablamaları aparmaq və ödəyicilərə maliyyə sanksiyaları təqdim etmək imkanları geniş olar.

Bununla əlaqədar olaraq, təhlildə yoxlamalar zamanı əlavə hesablanmış vergi məbləğlərinin (1-NM Nəli formalı hesabatın məlumatlarına əsasən) bütövlükdə yoxlamalar üzrə daxil olmuş vergilərin həcminə nisbəti göstəricisindən istifadə etmək lazımdır. Bu göstərici nəzarət işinin səviyyəsini xarakterizə edir, lakin onun səviyyəsi müəyyən edilmiş qiymətdən yuxarı olmamalıdır. Bu problem üzrə hər

hansı nəzəri araşdırmalar və ya konkret hesablamalar aparılmayıb. Fikrimizcə, bu göstəricinin ən optimal qiyməti 20-30% hüdudunda olmalıdır. Onun böyük həcmdə olması ödəyicilərlə aparılmış izahat işindəki çatışmazlıqların olduğunu və ya qeyri-adi hadisələrin baş verdiyini, məsələn ayrı-ayrı müəssisələr üzrə digər yoxlamalardan əhəmiyyətli dərəcədə çox əlavə vergi məbləğinin hesablandığını göstərir. Əlavə hesablanmış vergi məbləğinin ümumi vergi daxilolmalarındakı payını xarakterizə edən göstəricinin təhlili nəticələri 3.5. sayılı cədvəldə verilmişdir. Cədvəldə vergi daxilolmalarının məbləği hesabatdan (1NM formalı), əlavə hesablamaların məbləği isə 3.4. sayılı cədvəlin 1-ci sütunundan götürülmüşdür.

Cədvəl 3.5.

Əlavə hesablanmış ödəmələrin vergi daxilolmalarındakı payı

Yoxlamanın nömrəsi	Daxil olmuş vergi və ödəmələr	Əlavə hesablamaların daxil olmuş vergi və ödəmələrin məbləğindəki payı, %-lə	Fərdi xüsusi göstəricilərin rayon üzrə orta qiymətə olan nisbəti (süt.2:2 süt.cəmi)
A	1	2	3
1	103797	7.9	1.2
2	56557	6.1	0.92
3	84 148	5.4	0.82
Cəmi:	244502	6.6	

Vergi və sanksiyaların əlavə hesablanması sahəsində aparılmış işlərin son yekununu vurmaq üçün, 3.4 (süt.3) və 3.5. sayılı cədvəlin (süt.3) nəticələrini birləşdirmək lazımdır. Bu məlumatların təhlili nəticələri 3.6. sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3.6

Əlavə hesablanmış ödəmələr üzrə işin qiymətləndirilməsi

Yoxlamanın nömrəsi	Əmsal (bal)		Əlavə hesablanmış məbləğ üzrə yekun əmsal (süt.1+süt 2)	Yer
	Əlavə hesablanmış vergi məbləğləri üzrə	Əlavə hesablamaların ümumi vergi daxilolmalarındakı payı üzrə		
A	1	2	3	4
1	1.23	1.2	2.43	1
2	0.83	0.92	1.75	2
3	0.85	0.82	1.65	3

3.6 sayılı cəvəldən görüldüyü kimi nəzarət işinin gedişatı zamanı əlavə hesablanmış ödəmələrin rayon (region) üzrə ümumi vergi daxilolmaları məbləğindəki xüsusi çəkisini xarakterizə edən göstəricinin daxil edilməsi, toplanmış balların miqdarına və yerlərin bölüşdürülməsinə təsir etmişdir. əlavə hesablamaların mütləq məbləğinə görə ikinci yeri tutan 3-cü yoxlama üçüncü yerə keçmiş, 2-ci yoxlama isə əksinə, ikinci yerə keçmişdir.

İndi isə vergi orqanlarının nəzarət işinin ən mühüm göstəricilərdən birini – yoxlamanın gedişatı zamanı tutulmuş vergi və maliyyə sanksiyası məbləğlərinin xüsusi çəkisini nəzərdən keçirək.

3.7. sayılı cəvəldə nəzarət işinin nəticələri haqqında heabata əsasən əlavə hesablanmış vergi və maliyyə sanksiyalarının tutulması üzrə məlumatlar verilmişdir.

Cədvəl 3.7.

Nəzarət işinin nəticələri üzrə ödəmələrin tutulması səviyyəsi

Yoxlamanın nömrəsi	Büdcəyə daxil olmuş əlavə hesablanmış vergi məbləği		Fərdi xüsusi qiymətlərin rayon üzrə orta qiymətinə olan nisbəti (süt.2: 2-süt.cəmi)	Yer
	Cəmi min man.	əlavə hesablamalara görə faizlə (cədvəl 3.5-in 1-ci süt)		
A	1	2	3	4
1	5002	61	0.91	3
2	2691	78	1.16	1
3	3135	69	1.03	2
Cəmi:	10828	67		

3.7. sayılı cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi tutulmuş məbləğlərin daha yüksək xüsusi çəkisi rayon üzrə 67% olmaqla, 2.Nöli yoxlamada 78% səviyyəsində olmuşdur. İlk baxışdan elə görünə bilər ki, digər yoxlamalara münasibətdə yaxşı nəticə əlavə hesablama məbləğinin az olması ilə izah edilir. Bu əsasən nəzarət işinin təşkili, o cümlədən əlavə hesablanmış məbləğlərin tutulması prinsipləri ilə izah olunur.

Beləliklə, üç yoxlamanın beş göstəricisi üzrə: yoxlanmış müəssisələrin sayı, yük, əlavə hesablanmış vergi və ödəmə məbləğləri, onların vergi və sanksiyaların xüsusi şəkisinə nəzarət işinin vəziyyətini təhlil etdik.

Hesablamaya daxil edilmiş hər bir göstərici üzrə yoxlamanın reytingi müxtəlifdir. Və belə vəziyyətdə belə bir məntiqi sual ortaya çıxır: nəzarət işinin təşkilinə görə hansı yoxlamayı daha yaxşı qiymətləndirmək olar? Qiymətləndirmənin nəticəsi 3.8. sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi təhlil üçün götürülmüş göstəricilər kompleksi üzrə ən yaxşı nəticəyə (fərdi əmsala) 5.13 əmsalı ilk 2Nöli yoxlama nail olmuşdur və bu cədvəldə nəzarət işini xarakterizə edən bütün göstəricilər eyni əhəmiyyətə malikdir. Təcrübədə iş heç də göründüyü kimi deyil. Belə ki, vergi xidmətinin hər bir mərhələsində bu və ya digər göstərici mövcud şəraitdən asılı olaraq prioritet əhəmiyyət kəsb edə bilər. Məsələn, yoxlamalar müəyyən səbəblərdən lazımı miqdarda sənədlərin yoxlanmasını aparmırsa, onda bu göstəriciyə böyük əhəmiyyət və ya başqaları ilə müqayisədə üstünlük vermək lazımdır. Hər bir göstəriciyə müəyyən vaxt kəsiyində onun əhəmiyyətini əks etdirən üstünlük əmsalı verilir. əmsalın həcmi ekspert yolu ilə müəyyənləşdirilir və müxtəlif amillərdən asılı olaraq dəyişə bilər.

Cədvəl 3.8.

Nəzarət işinin nəticələrinə görə hesablanmış balların məbləği

Yoxlamanın nömrəsi	Bal			Balların məbləği	Yer
	səyyar yoxlamaları üzrə	əlavə hesablamalar üzrə	Tutulmaların payı üzrə (cədvəl 3.7)		
1	1.74	2.43	0.91	5.08	2
2	2.22	1.75	1.16	5.13	1
3	2.16	1.67	1.03	4.86	3

Bizim hesablama üçün şərti olaraq aşağıdakı üstünlük əmsallarını qəbul edək: yoxlanılan müəssisələrin sayına görə 3; əlavə hesablanmış vergi və maliyyə sanksiyalarına görə 2,7; nəzarət işinin gedişatı zamanı hesablanmış və tutulmuş məbləğlərin xüsusi çəkisinə görə 1,5. bu o deməkdir ki, 3.8 sayılı cədvəldə

göstərilmiş hər bir göstərici müvafiq olaraq 3; 2,7 və 1,5 dəfə artırılır. Hesablamaların nəticələri 3.9 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3.9.

Üstünlük əmsalı nəzərə alınmaqla balların məbləği

Yoxlamanın nömrəsi	Əmsal (üstünlüyü də nəzərə alınmaqla)			Əmsalların (balların məbləği)	Yer
	Səyyar yoxlamalar üzrə (yüklə birlikdə) $\Theta = 3$	Əlavə hesablanmış vergi və sanksiya məbləğləri üzrə	Əlavə hesablamaların tutulmuş məbləği üzrə		
1	5.22	6.56	1.36	13.14	1
2	6.66	4.72	1.74	13.12	2
3	6.48	4.51	1.54	12.53	3

Təcrübədə təhlil apararkən yalnız bir göstəricini nəzərdə tutan aralıq cədvəllərdən imtina etmək lazımdır. Aralıq cədvəlləri ümumiləşdirilmiş bir cədvəldə birləşdirmək daha məqsədəuyğundur. Məsələn, hüquqi şəxslərin yoxlanması üzrə aparılmış səyyar yoxlamaların sayına görə müfəttişliyin işinin qiymətləndirilməsi üçün qəbul edilmiş bütün göstəriciləri (üstünlük əmsalları da nəzərə alınmaqla) 3.10 sayılı cədvəldəki kimi birləşdirmək lazımdır. Müfəttişliyin səyyar yoxlamaların sayına aid olan işinin təhlili üçün lazım olan bir çox göstəricilər 3.10 sayılı cədvəldə cəmlənmişdir. Bununla yanaşı, bu cədvəl istifadə üçün olduqca yararlıdır. Nəzarət işinin təşkilinin səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilər üzrə cədvəllər də analoji qaydada tərtib olunur. Son nəticədə belə cədvəllərin məlumatları icmal cədvəldə ümumiləşdirilir.

Bir fərdi əmsaldan çox göstəricisi olan bütün cədvəllərdə hesablamalar əmsal məbləğləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Hesablamaları onların hasili üzrə də aparmaq olar. Təcrübə göstərir ki, birinci metod daha əlverişlidir və bu səbəbdən nəzərdən keçirdiyimiz misallarda əsas kimi götürülmüşdür.

Müxtəlif göstəricilər kompleksi üzrə vergi orqanlarının nəzarət işinin vəziyyətinin təhlili həm bütövləkdə rayon üzrə, həm də ayrı-ayrı vergi yoxlamalarının işinə qiymət verməyə imkan verir. Bəzi dəyişikliklər etməklə hər

bir müfəttişliyin daxilində şöbələr (sahələr) arasında təhlil də bu sxem üzrə aparıla bilər.

Cədvəl 3.10.

Yük nəzərə alınmaqla yoxlamaların sayına görə balların məbləği

Yoxlama-nın nömrəsi	Faktiki orta siyahı sayı	Yoxlanmış müəssisələrin sayı			Uçota alınmış ödəyici Müəssisələrin sayı			Üstünlük əmsali nəzərə alınmaqla balların məbləği (süt.4+süt.7)*3	Yer
		Bir işçiyə düşən			Bir işçiyə düşən				
		Cəmi	Müəssisələrin sayı	Rayon üzrə orta göstəriciyə nisbətdə (süt.3:3-cü süt cəmi)	Cəmi	Sayı (yük)	Rayon üzrə orta göstəriciyə nisbətdə (süt.6:6-cü süt cəmi)		
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	40	600	15	0.86	4200	105	0.88	5.22	3
2	25	675	27	1.55	2000	80	0.67	6.66	1
3	32	416	13	0.75	5376	168	1.41	6.48	2
Cəmi	97	1691	17.4						

Kameral və səyyar vergi yoxlamaları son nəticənin – vergi daxilolmalarının artırılmasına nail olunması üçün vergi orqanlarının ən mühüm alətlərindən biridir.

Bununla əlaqədar olaraq vergi orqanlarının işini daha tam kompleksləşdirmək üçün təhlilə aşağıdakı vergi daxilolmaları göstəricilərini daxil etmək lazımdır: əvvəlki dövrlərlə müqayisədə onların artımı və tapşırıqların yerinə yetirilməsi, büdcəyə ödənişlər üzrə vergi qalıqlarının yerinə yetirilməsi, büdcəyə ödənişlər üzrə vergi qalıqlarının aşağı düşməsi (artması) və onun vergi daxilolmalarındakı payı.

Bu göstəricilər üzrə müfəttişliyin işinin təhlili nəzərdən keçirdiyimiz metodlarla həyata keçirilir. Hər bir göstəricinin üstünlük əmsali ekspert yolu ilə müəyyən edilir. O kameral və səyyar vergi yoxlamalarının səmərəlilik göstəriciləri üzrə əmsallardan yuxarı olmalıdır.

Hər bir vergi orqanının işinin bütün göstəricilər üzrə kompleks qiymətləndirilməsi, balların və onların digər rayonlar arasında tutduğu yerin hesablanması ilə başa çatır.

Nəzərdən keçirdiyimiz təhlilin sxemi vergi orqanlarının işindəki çatışmamazlıqları aşkar etməyə, ayrı-ayrı göstəricilər üzrə yol verilmiş çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməyə, bütövlükdə nəzarət işinin səmərəliliyini artırmağa və bunun əsasında vergilərin büdcə sistemində vaxtında və tam ölçüdə daxil olmasını təmin etməyə imkan verir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Təsərrüfat subyektləri tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin vergi orqanlarda uçota alınması vergi nəzarətinin ən mühüm və ayrılmaz hissəsidir. Möcud qanunvericiliyə uyğun olaraq vergi orqanları vergi ödəyiciləri tərəfindən maliyyə orqanlarının xəzinədarlıq şöbələri vasitəsilə dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin operativ-mühasibat uçotunu aparır və vergi daxilolmalarını təhlil edir.

Dövlət vergi orqanları tərəfindən aparılan vergi daxilolmalarının uçotu gələcəkdə dövlət büdcəsinə ödəniləcək vergilər üzrə proqnoz tapşırıqlarını hazırlamaq, yəni ümumilikdə vergi daxilolmalarını proqnozlaşdırmaq imkanı verir. Belə bir uçotun təşkili həm də vergi ödəyiciləri üzrərində effektiv vergi nəzarətini həyata keçirmək və onun nəticələrini təhlil etmək imkanı verir.

Vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vergi orqanları hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən təqdim edilən hesabatların düzgünlüyünə və vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzrərində nəzarəti iki etapda aparır: müəssisələrdən mühasibat hesablarının və vergi bəyannamələrinin (hesablamalarının) qəbulu mərhələsində, kameral yoxlama və səyyar vergi yoxlaması zamanı bilavasitə müəssisələrdə ilkin mühasibat sənədlərini yoxlamaq yolu ilə.

Vergi daxilolmalarının uçotu, təhlili, vergi daxilolmaları üzərində nəzarət və onun səmərəliliyinin təhlilinin qüvvədə olan praktikasının tədqiqi və apardığımız nəzəri müşahidələr nəticəsində aşkar edilmiş çatışmamazlıqlar aşağıdakı nəticə və təkliflər paketini irəli sürməyə əsas verir.

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar öz maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini müxtəlif iqtisadi sferalarda həyata keçirən bir çox yeni müəssisələr yaradılır. Onların əksəriyyəti mühasibat uçotu sahəsində kifayət qədər ixtisaslı mütəxəssislərə malik deyildir. Bir qayda olaraq belə müəssisələrdə uçotda səhvə yol verilir və hesabat məlumatlarının bilərəkdən təhrif olunması hallarına tez-tez rast gəlinir. Bunlar isə vergitutma bazasının aşağı salınmasına (azaldılmasına),

vergi və ona bərabər olan digər ödənişlərin büdcəyə tam daxil olmamasına gətirib çıxarır. Vergilərin hesablanması və ödənilməsində yol verilən səhvlər, həmçinin qanunvericilikdə edilmiş dəyişikliklərin vergi ödəyicisinə vaxtında çatdırılmaması ilə əlaqədar baş verir. Belə bir şəraitdə bütün səviyyələrdə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizin vergi sistemində bütövlükdə müsbət dəyişikliklər baş verir. Ayrı-ayrı vergi növləri dərəcələrinin aşağı salınmasını, sadələşmiş vergi sisteminin tətbiqini, vergilərin toplanması və vergitutma bazasının azaldılması (gəlirlərin gizlədilməsi) yolu ilə vergidən yayınma halları ilə mübarizənin kəskinləşdirilməsini bu qəbildən olan dəyişikliklərə şamil etmək olar. Bütün bunlar vergi daxilolmalarının və deməli dövlət büdcə gəlirlərinin ildən-ilə artmasına gətirib çıxarır.

Fikrimizcə, respublikamızın vergi sistemindəki neqativ tendensiyaların aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi mövcud vergi sisteminin daha effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaratmış olar.

İlk növbədə elmi cəhətdən əsaslandırılmış elə optimal vergi dərəcələri tətbiq etmək lazımdır ki, onlar həm büdcəyə vergi daxilolmalarını təmin etmiş olsun, həm də sahibkarları öz vəsaitlərini (kapitalını) istehsalın inkişafına yönəltməyə stimullaşdırsın.

İqtisadiyyatın və istehsalın inkişafını stimullaşdıran vergi dərəcələrinin aşağı salınması yeni yaradılmış müəssisələr və onların mənfəətinin artması hesabına büdcə daxilolmalarının həcmində artmasına imkan verir ki, bununlada vergi dərəcələrinin aşağı salınmasından dəyən zərəri kompensasiya etmiş olar və eyni zamanda vergidən yayınma hallarını azaltmağa imkan verir. Belə ki, sahibkarlar öz gəlirlərini gizlətməkdə və belə faktların aşkar edildiyi hallarda cərimə

sanksiyaları ödəməkdə deyil, əksinə vergiləri aşağı dərəcələr üzrə tam həcmdə ödəməkdə maraqlı olurlar.

Fikrimizcə, əsas vergi növləri üzrə aşağıdakı vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi daha optimaldır: əsasən bütün mallar, məhsullar, işlər və xidmətlər üzrə əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi 15 %, ərzaq məhsulları üzrə isə 10 %; hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi 18 %; fiziki şəxslərin gəlir vergisi proporsional vergi dərəcəsi ilə 10 %.

Büdcədənkənar fondların sahibkarlıq fəaliyyətinə mənfə təsiri minimuma endirilməlidir. Sıfıfta olunma könüllülük əsasında həyata keçirilməlidir. Başqa sözlə, inkişaf etmiş qeyri-dövlət sığorta sistemi yaradılmalıdır. Büdcə və digər dövlət sferasında çalışan işçilərin sosial təminatı üzrə öhdəlikləri dövlət öz üzərinə götürməlidir. Zənnimizcə, “sosial vergilər” adlanan sosial sığortaya ayırmaların dərəcəsi 15 faizədək azaltmaq lazımdır. Deyilənlərin həyata keçirilməsi vergi yükünü azaltmış olardı ki, bu da son nəticədə bütün mühasibatlığın leqallaşdırılması və hal-hazırda rəsmi hesabatlarla yanaşı aparılan hesablamaların ləğv edilməsi yolu ilə vergi daxilolmalarının artımı ilə nəticələnərdi. Eyni zamanda sahibkarların sərəncamında qalan mənfəətin artımı onların marağını və müvafiq olaraq işgüzarlıq aktivliyini artırmış olardı.

Təklif edirik ki, təsərrüfat subyektləri vergi öhdəlikləri üzrə büdcə ilə hesablaşmaların həyata keçirilməsinin düzgünlüyü üzərində ilkin nəzarət formasından istifadə etsinlər. Bunun üçün isə yaxşı olar ki, müəssisə və təşkilatlar bu gün təsərrüfat subyektlərinin “*maliyyə vəkili*” rolunu oynayan peşəkar auditor firmalarının xidmətlərindən istifadə etsinlər. Müəssisələr auditorların həm bütövlükdə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, həm də büdcə ilə hesablaşmalar və vergi auditi üzrə təklif etdiyi xidmətlərdən maksimum istifadə etməlidirlər. Bu onlara vergilərin hesablanması, büdcəyə ödənilməsi və vergi hesabatlarının (bəyannamələrinin) tərtib edilməsində yol verdikləri səhvləri aradan qaldırmaq, deməli həm də lüzumsuz maliyyə (inzibati) sanksiyaları ödəməmək imkanı verəcək.

Təklif edirik ki, gələcəkdə nağd hesablaşmaların aparılması üzərində nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsi məqsədilə vergi ödəyicilərinin nəzarət-kassa aparatlarında elektron məsafədən ötürmə qurğularının quraşdırılması həyata keçirilsin. Bunun nəticəsində nağd hesablaşmalar barədə məlumatların vergi orqanlarının məlumat bazasına ötürülməsi vergi nəzarətinin səmərəliliyinin və vergi ödəyicilərinin fəaliyyətində şəffaflığın daha da artırılmasına imkan verəcəkdir.

Vergi nəzarətinin daha da müasirləşdirilməsinin növbəti mərhələsi kimi təklif edirik ki, “Elektron audit” sisteminin tətbiq edilməsinə başlanılsın. Hazırda bu sistemin tətbiqi ilə əlaqədar beynəlxalq təcrübə öyrənilir və vergi orqanlarının daxili imkanları qiymətləndirilir. Eyni zamanda, elektron audit sisteminin tətbiqinə dair Avropa İttifaqının Tviniq proqramı çərçivəsində iki il müddətini əhatə edəcək xüsusi mərhələnin həyata keçirilməsi məqsədilə hazırlıq işləri aparılır.

Fikrimizcə, sadaladığımız tövsiyələrin həyata keçirilməsi ödəyicilərin vergi yükünü azaltmış olardı ki, bu ba təsərrüfat subyektlərində aparılan mühasibatlığın leqallaşdırılması və hal-hazırda rəsmi mühasibat hesabatları ilə yanaşı aparılan hesablamaların ləğv olunması nəticəsində vergi daxilolmalarının artımına gətirib çıxarmış olardı. Eyni zamanda təsərrüfat subyektlərinin sərəncamında qalan mənfəətin artımı onların sahibkarlıq marağını və işgüzarlıq aktivliyini artırmış olardı.

Ümid edirik ki, tərəfimizdən irəli sürülən təklif və tövsiyələrin nəzərə alınması öz çiyinlərində ağır vergi yükü daşıyan təsərrüfat subyektlərində, müəssisələrdə, (fərdi sahibkarlarda) və kommersiya firmalarında böyük maraq doğuracaq. Belə ki, vergilərin düzgün ödənilməsi onlara vergi orqanları ilə yarana biləcək problemlərdən qaçmağa, deməli biznes üçün yarana biləcək mənfi nəticələri azaltmağa kömək edəcək.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2016
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
3. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi “Vergiyə giriş”. Dərslik. Şamaxı, 2014
4. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbiyev Y.A., Rzayev Z.H. “Vergilər və vergitutma” Dərslik. Bakı, 2010.
5. Y.A.Kəlbiyev, T.M. Hübətov Vergilərin hesablanmasına dair praktikum. B.: 2008.
6. Rzayev İ.M. “Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər”. Bakı, 2010
7. Sadıqov T.Ə., Rzayev İ.M. “Vergi uçotu və audit”. Dərslik, Bakı, 2014.
8. Sadıqov Ə.A. Sadıqov T.Ə. “Mühasibat (maliyyə) uçotu”. Dərslik. Bakı, 2008.
9. Bağırov D.A. “Vergi nəzarəti”. Dərslik. B.: 2006
10. Bağırov D.A. “Vergi auditu! .B.: “Maarif”, 1999
11. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbiyev Y.A. “Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları” Dərslik. Bakı, 2001.
12. “Налоговый учёт”. Учебное пособие / М.Н. Смагина. – Тамбов : Изд-во Тамб. Гос. Техн. Ун-та, 2009
13. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. «Налоги и налогообложение в Азербайджане». Учебник. Баку, 2005
14. Барышников Н.П. «Организация и методика общего аудита» – М.: Информационно- издательский дом «ФИЛИНГ», 2005.– 448 с.
15. Камышанов П.И. «Практическое пособие по аудиту». М.: ИНФРА-М, 2005

16. Кармайкл Д.Р., Бенис М. «Стандарты и нормы аудита». Перевод с английского. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2005
17. Карп М.В. «Налоговый менеджмент». Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2005.
18. Подольский В.И. «Аудит: Учебник для вузов». М.: Аудит, ЮНИТИ, 2005;
19. Шеремет А.Д. «Аудит: Учебник». М.: Инфра-М, 2005.
20. Караваева Н.В. «Налоговое регулирование рыночной экономики». Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2004
21. Мизиковский Е.А., Елманова Е.Н., Пуреховская Е.В. «Лабораторный практикум по бухгалтерскому учету». Учеб. пособие / Под. ред. д.э.н. проф. Е.А. Мизиковского. М.: Юристъ, 2003.
22. www.taxes.gov.az
23. www.finance.gov.az

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzinin
magistri Əjdərzadə Elsevər Məcid oğlunun
“Vergi daxilolmalarının təhlili və onların operativ texniki uçotunun
təşkili problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyasının**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafı, əsas məsələlərin müsbət həlli, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin güclənməsi və digər strateji məsələlərin müvəffəqiyyətlə həll edilməsi dövlət büdcəsinin ödəmə imkanlarından çox asılıdır. Respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçdiyi indiki şəraitdə dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin əsasını hüquqi və fiziki şəxslərdən alınan vergi, rüsum, yığım və digər məcburi ödəmələr təşkil edir. Ödənilən vergilərin əhəmiyyətli hissəsi hüquqi şəxslərin payına düşür.

Təsərrüfat subyektləri tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin vergi orqanlarda uçota alınması vergi nəzarətinin ən mühüm və ayrılmaz hissəsidir. Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq vergi orqanları vergi ödəyiciləri tərəfindən maliyyə orqanlarının xəzinədarlıq şöbələri vasitəsilə dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin operativ-mühasibat uçotunu aparır və vergi daxilolmalarını təhlil edir.

Dövlət vergi orqanları tərəfindən aparılan vergi daxilolmalarının uçotu gələcəkdə dövlət büdcəsinə ödəniləcək vergilər üzrə proqnoz tapşırıqlarını hazırlamaq, yəni ümumilikdə vergi daxilolmalarını proqnozlaşdırmaq imkanı verir. Belə bir uçotun təşkili həm də vergi ödəyiciləri üzərində effektiv vergi nəzarətini həyata keçirmək və onun nəticələrini təhlil etmək imkanı verir.

Vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vergi orqanları hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən təqdim edilən hesabatların düzgünlüyünə və vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarəti iki etapda aparır: müəssisələrdən mühasibat hesablarının və vergi bəyannamələrinin (hesablamalarının) qəbulu mərhələsində, kameral yoxlama və

səyyar vergi yoxlaması zamanı bilavasitə müəssisələrdə ilkin mühasibat sənədlərini yoxlamaq yolu ilə.

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini müxtəlif iqtisadi sferalarda həyata keçirən bir çox yeni müəssisələr yaradılır. Onların əksəriyyəti mühasibat uçotu sahəsində kifayət qədər ixtisaslı mütəxəssislərə malik deyildir. Bir qayda olaraq belə müəssisələrdə uçotda səhvə yol verilir və hesabat məlumatlarının bilərəkdən təhrif olunması hallarına tez-tez rast gəlinir. Bunlar isə vergitutma bazasının aşağı salınmasına (azaldılmasına), vergi və ona bərabər olan digər ödənişlərin büdcəyə tam daxil olmamasına gətirib çıxarır. Vergilərin hesablanması və ödənilməsində yol verilən səhvlər, həmçinin qanunvericilikdə edilmiş dəyişikliklərin vergi ödəyicisinə vaxtında çatdırılmaması ilə əlaqədar baş verir. Belə bir şəraitdə bütün səviyyələrdə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması, vergilərin düzgün hesablanması, tam və vaxtında ödənilməsi üzərində nəzarətin təkmilləşdirilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında vergi borcları problemi mövcuddur. Vergi ödəyiciləri müxtəlif yollarla qanuna müvafiq qaydada hesablanmış vergiləri və cari vergi ödənişlərini ödəməkdən yayınırlar. Vergi borcunun həcmində artması həm büdcə öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməsinə, həm də ölkədə normal iqtisadi inkişaf tempinə mənfi təsir göstərir.

Beləliklə, təsərrüfat subyektləri tərəfindən dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin vergi orqanlarda uçota alınması vergi nəzarətinin ən mühüm və ayrılmaz hissəsidir. Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun **aparılması** metodikasının təkmilləşdirilməsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi, bu problemin lazımı dərəcədə nəzəri və praktiki həllini tapmaması dissertasiya mövzusunun seçilməsinə və nəzərdən keçirilən məsələlərin, yəni tədqiqat dairəsinin müəyyənləşdirilməsinə, onun məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsinə səbəb oldu.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Dissertasiya işinin qarşısında qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə nail olunması üçün Azərbaycanın bu sahədəki

təcrübəsi və bununla bağlı problemlərə həsr olunmuş tədqiqatları öyrənilmişdir. Belə ki, vergi daxilolmalarının təhlili və onların operativ texniki uçotunun təşkilinin qurulması, onun reallaşdırılması problemlərinin araşdırılması, vergi daxilolmaların təhlili üsullarının nəzəri məsələləri, vergilər üzrə vergi daxilolmalarının təhlili istiqamətləri Azərbaycanın görkəmli alimləri Musayev A., Bağırov D., Həsənlı M., Sadıqov M., Kəlbıyev Y., Rzayev İ. və başqaları tərəfindən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin yazılmasında əsas məqsəd dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin vergi orqanlarda uçota alınması metodikasının daha dərindən mənimsənilməsindən, vergi daxilolmaları üzərində nəzarət və dövlət büdcəsinə borclu olan vergi ödəyicilərinin borclarının alınması işinin səmərəli təşkili, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və mövcud cətinliklərin aradan qaldırılması yolları barədə təkliflərin verilməsindən ibarətdir.

Qarşıda qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün dissertasiya işinin qarşısında **aşağıdakı vəzifələr** qoyulmuşdur:

- vergi orqanlarında vergilərin operativ-mühasibat uçotunun aparılması metodikasını öyrənmək;
- vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun registrləri, onların tərtib edilməsi və aparılması qaydasını mənimsəmək;
- vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət işinin mexanizmini öyrənmək;
- vergi orqanları tərəfindən aparılan nəzarət işinin təhlili aparmaq;
- vergilərin düzgün hesablanması, tutulması və əvəzləşdirilməsi, eləcə də vaxtında dövlət büdcəsinə köçürülməsi üzərində vergi nəzarətinin daha səmərəli metodlarını müəyyən etmək;
- vergi borclarının alınması işinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər paketi hazırlamaq.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın obyektini vergi daxilolmalarının təhlili və onların operativ-texniki uçotunun təşkili əsasları,

predmetini isə vergi daxilolmalarının təhlili əsasında reallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi təşkil edir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını. Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması və təhlili, onların operativ-mühasibat uçotunun təşkili əsasları, eləcə də vergi daxilolmaları üzərində nəzarət işinin təşkili sahəsində yerli və xarici ölkə alimlərinin (ekspertlərinin) elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Tədqiqat işi apararkən onun qarşısında qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün elmi abstrakt, induksiya və deduksiyanın, qrafik təsvirin, sistemli və müqayisəli təhlilin ümumelmi metod və üsullarının, statistik və iqtisadi-riyazi təhlilin metodlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. İşin elmi yeniliyi vergi orqanlarında vergilərin operativ-mühasibat uçotunun aparılması metodikasının, vergilərin düzgün hesablanması, tutulması və əvəzləşdirilməsi, eləcə də vaxtında dövlət büdcəsinə köçürülməsi üzərində vergi nəzarətinin daha səmərəli metodlarının, eləcə də vergi borclarının alınması işinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi üzrə əsaslandırılmış nəzəri qayda və praktiki tövsiyələrin işlənməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Vergi daxilolmalarının operativ-mühasibat uçotunun aparılması metodikasının təkmilləşdirilməsi, uçotun nəzarət funksiyasının gücləndirilməsi, vergi uçotunun və effektiv idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi məqsədilə uçot informasiyasının operativ və analitikliyinin yaxşılaşdırılması, vergi nəzarətinin daha səmərəli metodlarının, eləcə də vergi borclarının alınması işinin təşkili və onun təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyə və təkliflər hazırlanması dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyətini təşkil edir.

Dissertasiya işində informasiya bazası. Dissertasiya işində nəzərdən keçirilən məsələlərin işıqlandırılmasında Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə, normativ-hüquqi aktlara, Vergi Məcəlləsinə, Mülki Məcəlləyə, Vergilər Nazirliyinin müvafiq normativ aktları, təlimat və metodiki göstərişlərinə, eləcə də iqtisadi ədəbiyyata istinad edilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya işi kompüter yazısı ilə müvafiq standartlara uyğun yazılmış və 88 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflər, və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

РЕЗЮМЕ

Эффективная организация деятельности налоговых органов по получению налоговых задолженностей налогоплательщиков, организация налогового контроля и налоговых органах и учет налоговых поступлений имеет большое значение. Действующая методика учета налоговых поступлений и организация контрольной работы налоговых органов не в полной мере отвечает требованиям повышения эффективности налогового контроля.

Поэтому проблема постоянного совершенствования методологии оперативно-бухгалтерского учета налоговых поступлений, организации контрольной работы в налоговых органах повышение его оперативности, приведения в соответствии с международным стандартами приобретает важное значение.

SUMMARY

Effective organization of the tax authorities to obtain tax liabilities of taxpayers, the organization of tax control and tax authorities and accounting of tax revenues is essential. The current method of accounting of tax revenues and the organization of control of tax authorities do not fully meet the requirements of efficiency of tax control.

Therefore, the problem of continuous improvement methodology, operational and accounting of tax revenues, the organization of control of the tax authorities of its increased efficiency, reduction in accordance with international standards becomes important.